

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DAĞLIK KARABAĞ GÖÇMENLERİNİN
SOSYO-EKONOMİK PROBLEMLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hüseyin VERMEZ

**Enstitü Anabilim Dalı : Sosyoloji
Enstitü Bilim Dalı : Sosyoloji**

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Osman ÖZKUL

TEMMUZ-2007

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**DAĞLIK KARABAĞ GÖÇMENLERİNİN
SOSYO-EKONOMİK PROBLEMLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hüseyin VERMEZ

Enstitü Anabilim Dalı : Sosyoloji
Enstitü Bilim Dalı : Sosyoloji

Bu tez 03/07/2007 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

Jüri Üyesi

Jüri Üyesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden atıfta bulunulduğumu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Hüseyin VERMEZ

03.07.2007

ÖNSÖZ

“Dağlık Karabağ Göçmenlerinin Sosyo-Ekonomik Problemleri” konusu, yaklaşık bir milyon insanın, zorla, yıllarca yaşamış olduğu topraklardan değişik tarihlerde göçe zorlanma süreçleri, Dağlık Karabağ Göçmenlerinin demografik özellikleri ve yaklaşık 15 yıldır hangi sorunlarla karşı karşıya olduğu konusu üzerinde durulmaya değer bulunmuştur. Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımcı olan danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Osman ÖZKUL ‘a teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca, Azeri Dilinde olan metinleri Türk Diline çevirmeme yardım eden eşim Günay Vermez’e, Azerbaycan’da bulunan ve bana kaynak noktasında yardımcı olan Azeri kardeşlerime şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	v
ŞEKİL LİSTESİ	vi
TABLO LİSTESİ	vii
ÖZET	viii
SUMMARY	ix
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE GÖÇMEN SORUNU	5
1.1. Göç ve Zorunlu Göç Kavramı.....	5
1.1.1. Mültecilik (Kaçkınlık) ve Zorunlu Göç (Mecburi Göçkün) Ayrımı.....	6
1.2. Güney Kafkasya’da Göçmen Sorununun Tarihsel Süreci.....	7
1.2.1. 1905-1907 Katliamları.....	10
1.2.2. 1918-1920 Soykırımı (Mart Soykırımı).....	11
1.2.3. 1948-1953 Yılları Arası Zorunlu Göçler.....	14
1.2.4. 1988’den İtibaren Yaşanan Zorunlu Göçler.....	14
1.3. Dağlık Karabağ’ın Statüsü İle İlgili Değerlendirmeler.....	16
1.4. Azerbaycan’ın Gelişen Olaylara Karşı Siyasi Refleksi.....	20
1.4.1. Sumgayıt Olayları.....	21
1.4.2. 20 Ocak 1991 Olayları.....	23
1.4.3. Hocalı Katliamı.....	24
1.5. Ermeni Diasporasının Siyasi Ve Askeri Baskısı.....	25
1.6. 1988’den 1994 Ateşkesine Kadar Karabağ’daki Genel Durum.....	27
1.6.1. Açık Çatışmaların Başlaması ve Gelişimi.....	28
1.6.2. Barış Görüşmeleri İçin Yapılan Uluslararası Girişimler	29
BÖLÜM 2: DAĞLIK KARABAĞ’IN DEMOGRAFİK YAPISINI DEĞİŞTİRME POLİTİKALARI, MÜLTECİLERİN (KAÇKINLARIN) VE MECBURİ GÖÇMENLERİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ	31
2.1. Demografik Yapıdaki Değişim.....	31
2.1.1. Mültecilerin (Kaçkınlığın) ve Mecburi Göçmenlerin Demografik Durumu.....	33

2.2. Demografik Yapıyı Değiştirme Politikaları.....	35
2.2.1. Azeri Aydınlarına Karşı Yapılan Baskılar.....	35
2.2.2. Devletin Yönetim Kademelerinde Olan Azeri Türklerinin İşten Çıkarılarak Ermenilerin İşe Alınması.....	36
2.2.3. 1965 Yılında Sözde “Ermeni Soykırımı”nın 50. Yıldönümü Ermenistan’da Anılması.....	36
2.3. Azerbaycan’ın Genelinin Demografik Özellikleri.....	37
2.4. Mültecilerin (Kaçkınların) ve Mecburi Göçmenlerinin Demografik Özellikleri ...	38
2.4.1. Mültecilerin (Kaçkınların) ve Mecburi Göçmenlerin Eğitim Düzeyi.....	40
2.4.2. Mültecilerin (Kaçkınların) ve Mecburi Göçmenlerin Milliyet Dağılımı....	43
2.4.3. Mültecilerin (Kaçkınların) ve Mecburi Göçmenlerin Mesleki Dağılımı....	46
2.4.4. Mültecilerin (Kaçkınların) ve Mecburi Göçmenlerin Geçim Kaynağı.....	50
2.4.5. Mültecilerin (Kaçkınların) ve Mecburi Göçmenlerin Geçici Olarak Yerleştikleri İller ve İlçeler.....	53
2.4.6. Mültecilerin (Kaçkınların) ve Mecburi Göçmenlerin Geçici Olarak Yerleştikleri Yerlerin Kent/Köy Olarak Dağılımı.....	56

BÖLÜM 3: AZERBAJYCAN, MÜLTECİLERİN (KAÇKINLARIN) VE MECBURİ GÖÇMENLERİN SOSYO-EKONOMİK SORUNLARI ...59

3.1. Mülteci (Kaçkın) Ve Mecburi Göçmenlerin Mevcut Sorunları.....	59
3.1.1. Barınma ve Kalıcı Konut Sorunu.....	59
3.1.2. Geçinme Sorunları.....	64
3.1.3. İşsizlik Sorunları.....	65
3.1.3.1. Azerbaycan’ın Ekonomik Yapısı	66
3.1.3.2. Azerbaycan Geneli İşsizlik Durumu	67
3.1.3.3. Mültecilerin (Kaçkın) ve Mecburi Göçmenlerin İşsizlik Sorunları.....	68
3.1.4. Eğitim Sorunları.....	69
3.1.4.1. Azerbaycan Genel Eğitim Durumu.....	69
3.1.4.2. Mültecilerin (Kaçkınların) ve Mecburi Göçmenlerin Eğitim Sorunları.....	71
3.1.5. Sağlık Sorunları.....	72

3.1.5.1. Azerbaycan Geneli Sağlık Durumu.....	72
3.1.5.2. Mültecilerin (Kaçkınların) ve Mecburi Göçmenlerin Sağlık Sorunları.....	73
3.1.6. Can Güvenliği Sorunları.....	74
3.2. Azerbaycan'ın Yönetim Biçimi ve Siyasi Yapısından Kaynaklanan Sorunlar.....	75
3.2.1. Azerbaycan'ın Sosyal Güvenlik Sistemi	77
3.2.2. Azerbaycan Politikasının Zaaf Noktaları.....	78
3.3. Azerbaycan'ın Mülteci (Kaçkın) ve Mecburi Göçmen Politikası.....	80
3.3.1. Mülteci (Kaçkın) ve Mecburi Göçmenlerle İlgili Yasal Durum.....	80
3.3.2. Kurumsal Altyapı.....	81
3.3.3. Mültecilerin (Kaçkınların) ve Mecburi Göçmenlerin Durumlarını İyileştirme Politikaları.....	82
3.3.4. Mültecilere (Kaçkınlara) ve Mecburi Göçmenlere Yardım Eden Ulusal ve Uluslararası Kuruluşlar.....	83
BÖLÜM 4: DAĞLIK KARABAĞ MESELESİNİN ULUSLARARASI PLATFORMDA DEĞERLENDİRİLMESİ VE DAĞLIK KARABAĞ MESELENİN ÇÖZÜMÜ İÇİN AZERBAYCAN'IN UYGULAMASI GEREKEN DIŞ POLİTİKA ARAÇLARI.....	
4.1. Dağlık Karabağ Meselesinin Uluslararası Platformda Değerlendirilmesi.....	85
4.1.1. Rusya Federasyonu.....	85
4.1.2. Amerika Birleşmiş Devletleri.....	86
4.1.3. Türkiye Cumhuriyeti.....	88
4.1.4. Avrupa Birliği.....	88
4.1.5. İslam Konferansı Örgütü.....	89
4.1.6. Birleşmiş Milletler.....	90
4.1.7. AĞİT ve Minsk Grubu.....	90
4.2. Dağlık Karabağ Meselesinin Çözümü İçin Azerbaycan'ın Uygulaması Gereken Uluslararası Politika Araçları.....	94
4.2.1. Diplomasi.....	95
4.2.2. Propaganda.....	96
4.2.3. Ekonomik Yöntemler.....	98

4.2.4. İç İçlere Karışma.....	100
4.2.5. Silahlar ve Siyasal Etki.....	101
SONUÇ.....	103
KAYNAKÇA.....	108
ÖZGEÇMİŞ.....	116

KISALTMALAR

- AGİT** : Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AGİK : Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Kurulu
BM : Birleşmiş Milletler
BDT : Birleşmiş Devletler Topluluğu
KPMK : Komünist Partisi Merkez Konferansı
SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
KP : Komünist Partisi
MK : Merkez Konferansı
DKÖV : Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti
DKÖB : Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi
GSYİH: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
ABD : Amerika Birleşik Devletleri
GDP : Gross Domestic Production
Çev : Çeviren
C : Cilt
S : Sayı

ŞEKİL LİSTESİ

- Şekil 1:** Mülteci (Kaçkın) ve Mecburi Göçmen Nüfusun Yaşlara Göre Dağılımı.....32
- Şekil 2:** Mülteci (Kaçkın) ve Mecburi Göçmenlerin Bölgelere Göre Mevcut Meskûn Durumu.....60
- Şekil 3:** Mülteci (Kaçkın) ve Mecburi Göçmenlerin Mevcut İskân Durumu.....61
- Şekil 4:** Mülteci (Kaçkın) ve Mecburi Göçmen Çalışabilir Nüfusun Mesleki Dağılımı 69

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: 21 Mart 1828 İtibarı İle Milletlerin Nüfus Durumu (Erivan Hanlığı).....	10
Tablo 2: 1959 Yılı İtibarı ile Milliyetlerin Nüfus Durumu.....	33
Tablo 3: 1917-1989 Yılları Arası Dağlık Karabağ Nüfus Durumu.....	34
Tablo 4: Azerbaycan Geneli Nüfus Durumu.....	38
Tablo 5: Eğitim Durumu.....	40
Tablo 6: Milliyet Durumu.....	43
Tablo 7: Meslek Durumu.....	46
Tablo 8: Geçim Kaynağı Durumu.....	50
Tablo 9: İl/ilçeler Üzere Yerleşim Yerleri.....	53
Tablo 10: Köy/Kent Üzere Yerleşim Yerleri.....	56
Tablo 11: Mülteci (Kaçkın) Ve Mecburi Göçmenlerin Kategorileri.....	63
Tablo 12: Mülteci (Kaçkın) ve Mecburi Göçmenlerin Geçim Durumu.....	65
Tablo 13: Azerbaycan'ın Yıllara Göre Enflasyon Oranı (%).....	67
Tablo 14: Azerbaycan'da Yıllara Göre İşsizlik Oranı (%).....	68
Tablo 15: Mültecilerin (Kaçkınların) Ve Mecburi Göçmenlerin Sağlık Durumu	74
Tablo 16: Güney Kafkasya Ülkelerine Yapılan ABD Dış Yardımları.....	83

Tezin Başlığı: Dağlık Karabağ Göçmenlerinin Sosyo-Ekonomik Sorunları	
Tezin Yazarı: Hüseyin VERMEZ	Danışman: Yrd. Doç. Dr. Osman ÖZKUL
Kabul Tarihi: 03 Temmuz 2007	Sayfa Sayısı: IX (ön kısım) + 116 (tez)
Anabilimdalı: Sosyoloji	Bilimdalı: Sosyoloji
<p>Tarihen Azerbaycan Türklerinin toprağı olan Karabağ'ı Ermeni Taşnakları dünyaya Ermeni yurdu gibi kabul ettirmeğe çaba gösteriyorlar. 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Rusya, İngiltere ve Eçmiadzin kilisesinin bilinçli ve kasıtlı olarak yürütmüş olduğı politikalar sonucunda Türk-Ermeni çatışmasına zemin hazırlanmıştır. Bu gelişmeler sonucunda Dağlık Karabağ'a yönelik Ermeni iddiaları da Sovyetler Birliğı'nin çöküş sürecine girmesiyle yeniden kendinden söz ettirmeğe başlamıştır. Özellikle bu durum yüzyılın sonlarına doğru alevlenmiş ve doruk noktaya ulaşmıştır.</p> <p>Ermenilerin asıl maksadı, sözde tarihi esaslara isnat ederek Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde sözde bağımsız bir devlet kurulmasını, daha sonra da Ermenistan'a birleştirilmesini hayal etmektedir. Aradan geçen 15 yıla yakın zamanda sorunun çözümünde bir arpa boyu yol alınmaması Azerbaycan'ı ümitsizliğe sürüklerken, Ermenistan'ı umutlandırmıştır.</p> <p>30 Ağustos 1991'de, ülkenin bağımsızlığını ilan etmiş, 18 Ekim 1991'de Meclis Bağımsızlık kanunu ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti, sorunun çözümü için faaliyette bulunduysa da, sorunun niteliğı doğru olarak algılanmamış veya algılanmak istenmemiştir. Azerbaycan Devleti uluslararası nitelik kazanan sorunun çözümü için barış ve uluslar arası hukuk çerçevesinde çözüme kavuşmasına çalıştı ise de, sorun çözülmemekle birlikte daha da karmaşık bir görünüm almıştır. Sorunun çözümüne ilişkin AGİT'in ve BM'nin şimdye kadar devam eden girişimleri de bir sonuç vermemiş, bundan sonra olumlu bir sonuç vermesi de uzak görünüyor. Sürecin bu şekilde devam etmesi Ermenileri daha da güçlendirmekte, Dağlık Karabağ'ın sahip olduğı yeraltı ve yerüstü zenginliklerini tamamen sömürmek için zaman kazandırmaktadır.</p> <p>Bu araştırmanın amacı; 1989 yılından itibaren zorla göçe zorlanan Dağlık Karabağ ahalisinin, mülteci duruma düştükten sonraki sosyo-ekonomik sorunlarını değerlendirmektir.</p> <p>Araştırmanın konusu, 1980'li yılların sonlarına doğru ortaya çıkan "mülteci (kaçkın)" ve "zorunlu göçmen (mecburi göçkün)" sorunudur. Ancak, tarihi süreç içinde 19. yüzyıldan itibaren yaşanmış olan zorunlu göçleri anlatmadan geçmek konunun bütünlüğü açısından bir boşluk oluşturabilirdi. Bu nedenle, mülteci (kaçkın) probleminin Azerbaycan'da ortaya çıkmasından başlayarak, sosyo-ekonomik hayata etki safhaları ana hatlarıyla ele alınarak konuya tarihi bir perspektiften incelenmek istenmiştir. Ayrıca; Azerbaycan'ın millî etnik kimliğinden uzaklaştırdığı ve Batı-Doğu Türklüğünün köprüsü olan Azerbaycan topraklarının parçalanmasının Ermeni sorunuyla nasıl sistematik hale getirildiğı açıklanmaya çalışılmıştır.</p> <p>Tez genel bir giriş yapıldıktan sonra, dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; tarihsel süreç içerisinde, bugünkü Ermenistan topraklarından kademeli olarak Azerilerin nüfus olarak eritildiğı ana hatlarıyla incelenmiş, ikinci bölümde, mültecilerin (kaçkınların) göçe zorlandıktan sonra oluşan durumun sosyo-ekonomik analizi, üçüncü bölümde ise; mültecilerin (kaçkınların) ve zorunlu göçmenlerin (zorunlu göçkünlerin) şu anda yaşamış oldukları sorunları incelemeye çalışılmıştır. Elbette ki, mültecilerin ve zorunlu göçmenlerin durumunu daha objektif değerlendirebilmek için Azerbaycan'ın genelinde sorunları da değerlendirmek gerekirdi. Dördüncü bölümde ise, Dağlık Karabağ meselesinin uluslararası platformda değerlendirilmesi ve Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ meselesinin çözümü için uygulaması gereken dış politika araçlarının neler olduğı, yani meselenin çözümünde Azerbaycan'a düşen görevler üzerinde durulmuştur. Sonuç olarak, yaklaşık 1 milyon insanın gerçekten çok zor şartlar altında yaşadığını müşahede edilmektedir.</p> <p>Başlangıçta bu tezin diğer araştırmalara kaynak olabilecek düzeyde olması planlanırken, konunun başka bir ülke sorunu olması ve Türkiye'de basılmış kaynakların çok az olması nedeniyle araştırma hedeflenenden daha sınırlı kalmıştır. Özellikle ikinci bölümdeki tabloların oluşturulmasında kullanılan verilerin tek bir kaynaktan elde edilmesi, başka kaynaktan bu bilgilerin bulunamaması araştırmayı zor hale getirmiştir. Genel olarak, Türkiye'de basılmış kitapların az olmasına rağmen mevcut kaynaklardan yararlanarak çalışma bitirilmeye çalışılmıştır.</p>	
Anahtar kelimeler: Dağlık Karabağ , Azerbaycan, Ermenistan	

Title of the Thesis: The Social-Economic Problems of Nagorno Karabakh Refugees	
Author: Hüseyin VERMEZ	Supervisor: Asist. Prof. Dr.Osman ÖZKUL
Date: 03 July 2007	Nu. of pages: IX (pre text) + 116 (main body)
Department: Sociology	Subfield: Sociology
<p>A historically lands of Karabakh always have been motherland of Azerbaijan Turks. Nevertheless, Armenian dashnaks do effort to admit to world community opinion that Karabakh is Armenian land.</p> <p>From first quarter of XIX century Russia, England and Eçmiadzin church preparing a basic for Turkic-Armenian conflict as result of rational politics. At the notice of these events, Nagorno-Karabkh conflict takes place. The problem grewed during collapsing period of the Soviet Union. These problems find it's peak point especially at the end of the last century.</p> <p>A priori aim of Armenians, is declaring an independent state in Nagorno-Karabakh and unificate this district area to Armenia. the problem solved for 15 years and this situation drag Azerbaijan into hopelessness and encourages the Armenians</p> <p>Azerbaijan declared its independence in 30 August 1991. After the declaration of Azerbaijan's National Assembly its independence in 18 October 1991, Azerbaijan Republic is try to solve this problem but the reality of that conflict was not understand by international community. Within the efforts to solve this problem it become more puzzled character. In spite of activities to resolve this problem by OON and, OESD, problem stil not have resolved, and it's hard to believe that their initiatives bring positivent output.</p> <p>The duration empowers Armenians and gives them time to exploit the surface and underground sources of Nagorno Karabakh.</p> <p>This research aims to make the social economic problems of Nagorno Karabakh community after they were pushed to migrate and became refugee.</p> <p>The topic of the research is the fugitive and imposed migration problem which starts at the ends of 1980's. The historical duration explained first in order to understand the whole topic. That is why the research has focused on the beginning of the fugitive problem in Azarbaijan and analysed the effects on the social economic life in a historical viewpoint. Furthermore, the research tried to expalin how Azerbaijan became distant to it's national ethnicity and how Azerbaijan breaking systematically into pieces with the Armenian problem.</p> <p>The thesis consist of four parts after the introduction section. The topic of the first section is, the fugitive problem which occured in the Azerbaijan Armanian trouble in the historical duration. The social economic analyse of the refugees after they imposed to migrate is the issue of the second part. The third part tries to focus on the daily problems of the fugitives. The thesis focused on the fourth part to the evaluation of the Nagorno Karabakh problem in the international area. In this section the solution of the problem is investigated and focused on the Azerbaijan Foreign Affairs Politic. The politic of Azerbaijan was evaluated and the probable solutions are clarified. As a result; it can be witnessed that 1 million people live in hard conditions.</p> <p>At the beginning, the thesis planned to be a main source for other researches. But, the trouble is another countries troble and the lack of printed sources in Turkey let this research infertile. Especially the tables in the second section are taken from one source. The lack of the sources maket he research difficult.</p>	
Keywords: Nagorno Karabakh, Azerbaijan, Armenia.	

GİRİŞ

İnsanlık tarihi farklı nedenlere dayanan ve değişik tarihlerde ortaya çıkan savaş ve çatışmalarla doludur. Gerekçe ve nedenleri farklı biçimde nitelendirilmekle birlikte, insanların üzerinde görüş birliğine vardıkları nokta savaş ve çatışmaların çok riskli ve maliyetli olduklarıdır. Fakat milletler ve devletler savaşların olumsuzluklarını bildikleri halde amaçlarına ulaşmak için çoğu zaman bu yöntemle başvurmakta da kaçınmamaktadırlar. Savaş ve çatışmalara yol açan gelişmelerin nedenleri değişik olmakla birlikte en önemli nedenlerden biri de, çok uluslu ve çok kültürlü devletler içinde yıllarca barış için birlikte yaşamış olan insanların etnik ve dini kimliklerini ön plana çıkaran taleplerle ortaya çıkmalarıdır. Bu tür gelişmeler, birçok devletin siyasal, toplumsal ve ekonomik yapılarını değiştirebilecek potansiyel bir etkiye sahiptir. Bu gelişmeler değişik biçimlerde ortaya çıkabilmektedir. Örneğin, dağılan Sovyetler Birliğinde, Azerbaycan'da ve Yugoslavya'da ulusçuluk, Hindistan'da Hindu fundamentalizmi, Irak'ta mezhep çatışmaları ve etnik ayrılıklar biçiminde kendini göstermektedir.

Bunlardan biri olan Dağlık Karabağ sorunu, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren İngiliz ve özellikle Rusların yürüttükleri politikaların sonucu olarak ortaya çıkmış Türk-Ermeni çatışmasının bir devresidir. Bu sorun Sovyetler Birliğinin çöküş sürecine girmesiyle kendisinden söz ettirmeye başladı ve 1990–1993 yıllarında doruk noktaya ulaştı. Sorun bölgeye Rusya tarafından daha sonra yerleştirilmiş Ermenilerin sözde tarihi esaslara isnat ederek Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinin Dağlık Karabağ kısmında bağımsız devlet kurulmasını ve daha sonra Ermenistan'a birleştirilmesini öngören iddialarından oluşmaktadır.

Ayrıca, 1980'li yılların ortalarında Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri olan Mihail Gorbaçov Sovyetler Birliğinin iç ve dış politikasında devrim niteliğinde bazı reformlar gerçekteştirdi. Bu reformlar doğrultusunda ülke genelinde "Glasnost" (Açıklık) ve "Perestroyka" (Yeniden Kurma) politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Zira yapılan reformlara ancak bu politikaların başarı ile ulaşılacaktı.

“Glasnost” sözcüğü Rusça’da “Açıklık” ve “Tanıtım” yani “önceden gizli olan şeyi açığa çıkarmak” demektir. Geniş anlamda ise, konuşma özgürlüğü anlamına geliyor. Ülke içerisindeki insanların ve medyanın, korkmadan herhangi bir ceza görmeden düşündükleri ifade edebime serbestisidir. Gorbaçov’un reformlarının temelini oluşturan “Glasnost” sayesinde, Sovyetler Birliği’nin Yönetimdeki yanlışları ortaya konuldu (Sproule, 1996:6)

Böylece, eskiden bir kısım uzmanın veya devletin bildiği, Sovyet yaşamıyla ilgili bazı yönlerin benzeri görülmedik bir şekilde ortaya çıkması sağlandı. Bunun bazı örnekleri, uyuşturucunun ve alkolün ortaya çıkardığı tahribat, uçak kazaları, doğal felaketler ve Çernobil’deki patlama olarak sayılabilir (Akkaş ve Okyay, 1995:68). Açıklanması sakıncalı olan bazı “gizli devlet sırları” yapılan bu reformlarla sıradan vatandaşlar tarafından dahi bilinir hale gelmişti.

Gorbaçov, 1985’te alkolizmle mücadele ile başladı ve sağladığı başarı ile Sovyet halkına inandırıcı ve izlenmesi gereken bir önder olduğunu kanıtlamaya çalıştı. Daha sonra ise yolsuzluklarla mücadele ederek yönetimde açıklık ilkesini yerleştirmeye çalıştı (Sander, 2000:440).

Sovyetler Birliğine dâhil cumhuriyetlerde bağımsızlık hareketlerinin genişlemesiyle birlikte, ülkenin birçok bölgesinde iç çatışmalar ve karmaşalar ortaya çıkmaya başladı. Gürcüler ile Abaza ve Osetler, Özbekler ile Ahıska Türkleri, Azeriler ile Ermeniler kendilerini bir anda etnik çatışmalar içerisinde buldular (Yerasimos, 1995:427).

Değişik milletleri 15 Cumhuriyet altında birleştiren SSCB, bu cumhuriyetler arasında bulunan değişik sorunlara bir çözüm bulmakta zorlanıyordu. Dünyanın hiçbir yerinde bu kadar millet, zorla, 70 yıl süresince bir arada yönetilmemişti. Dünyanın 1/6’sını oluşturan bu devlet kontrol edilemeyen bir “dev”e dönüşmüştü.

Gorbaçov ile başlayan bu yeni dönemde, şüphesiz ki, Azerbaycan ile Ermenistan arasında meydana gelen bu olaylar problemlerin en önemlisini oluşturmuştur. Gorbaçov’un gerçekleştirmek istediği politikalar sonucu ve milliyetler konusunda ki tavrı Dağlık Karabağ’daki Ermeni nüfusu, Dağlık Karabağ’ın Ermenistan’a birleştirilmesi konusunda cesaretlendirmiş ve bu yönde harekete geçmiştir (Muradov, 2003:5).

Sovyetler Birliği çökmeden önce Dağlık Karabağ sorununun çözümlü için bazı girişimler yapılmışsa da sorunun niteliğinin doğru algılanmadığı ve uygun yöntemler kullanılmadığı için sonuç elde edilememiştir. 1991 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla uluslararası nitelik kazanan sorunun çözümlü için Azerbaycan bazı dış politika araçlarını uygulamaya çalıştıysa da, sorun çözümlenmemle beraber daha da karmaşık ve Azerbaycan açısından daha tehlikeli sonuçlar doğurmuştur. AGİT ve BM'nin sorunun çözümlü için çalışmaları ve bazı devletlerin arabuluculuk girişimleri de olumlu sonuçlar getirmemiştir. 1994 ateşkes antlaşmasından sorunun çözümlü tamamen AGİT ve onun yapısı içinde kurulmuş Minsk Konferansına bırakıldıysa da, bugüne kadar sorunun çözümlünde olumlu gelişmeler yaşanmamıştır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

1989 yılından itibaren zorla göçe zorlanan Dağlık Karabağ ahalisinin, mülteci duruma düştükten sonraki sosyo-ekonomik sorunlarını değerlendirmektir. Bu bölgedeki halkın sosyal ve ekonomik sorunlarını, uluslararası politik sorunlardan bağımsız olarak ele almak eksik olacağı göz önüne alınarak, dördüncü bölümde politik sorunlar üzerinde de durulmuştur. Önemi ise, yaklaşık 15 yıldır göçmen durumunda yaşayan insanların dünya kamuoyunda yeterince yer almamasıdır.

Araştırmanın Konusu

Tarihsel süreç içinde ortaya konulduktan sonra; daha bir yoğunluk kazandığı bir dönem üzerinde sınırlandırılmıştır. Özellikle konumuzu 1980'li yılların sonlarına doğru ortaya çıkan “mülteci (kaçkın)” ve “zorunlu göçmen (mecburi göçkün)” sorunu oluşturmaktadır.

Azerbaycan literatüründe mülteci durumuna düşen göçmenlere “kaçkın” denilmektedir. Çalışmamızda “mülteci ve kaçkın” aynı anlamda kullanılmakla beraber “mecburi göçkün” kavramı yerine “mecburi göçmen “ kavramını kullandık. Esasen Azerbaycan Cumhuriyeti hem mültecilere (kaçkınlara) hem de zorunlu göçmenlere (mecburi göçkünlere) “kaçkın” statüsü vermiş olup kavram karmaşasını ortadan kaldırmıştır.

Araştırmanın Kapsama Alanı

Azerbaycan'da mülteci ve zorunlu göçmen durumuna düşmüş insanların tamamını oluşturmaktadır.

Araştırmanın Metodu

Metot olarak ise “kaynak taraması” kullanılmıştır. Konu üzerinde hem Türkiye Türkçesi ile yazılmış, hem de Azerbaycan Türkçesi ile yazılmış kaynaklara elimizden geldiği kadar yer vermeye çalışılmıştır. İnternette yararlanılması ise kaçınılmaz olmuştur.

Tez genel bir giriş yapıldıktan sonra, dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; tarihsel süreç içerisinde, bugünkü Ermenistan topraklarından kademeli olarak Azerilerin nüfus olarak eritildiği ana hatlarıyla incelenmiştir.

İkinci bölümde, mültecilerin (kaçkınların) ve zorunlu göçmenlerin (mecburi göçkünlerin) göçe zorlandıktan sonra oluşan durumun sosyo-ekonomik analizi yapılmıştır.

Üçüncü bölümde ise; mültecilerin (kaçkınların) ve zorunlu göçmenlerin (zorunlu göçkünlerin) şu anda yaşamış oldukları sorunlar incelenmeye çalışılmıştır. Elbette ki, mültecilerin ve zorunlu göçmenlerin durumunu daha objektif değerlendirebilmek için Azerbaycan'ın genelindeki sorunları da değerlendirmek gerekirdi.

Dördüncü bölümde ise, Dağlık Karabağ meselesinin sadece Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki bir sınır problemi olmadığı gözlemlendiğinden dolayı; uluslararası platformda değerlendirilmesi yapılmıştır. Ayrıca Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ meselesinin çözümü için uygulaması gereken dış politika araçlarının neler olduğu, yani meselenin çözümünde Azerbaycan'a düşen görevler üzerinde durulmuştur.

Sonuç olarak, yaklaşık 1 milyon insanın gerçekten çok zor şartlar altında yaşadığı müşahede edilmektedir. Bu insanların ekonomik ve sosyal sorunları ile bölgesel ve küresel bazı politik sorunlar iç içe geçmiş ve çözümü de aynı biçimde zor bir hal almıştır. Bu nedenle çalışmamızın bu sorunu dile getirmek konusunda bir katkı sağlamasını umuyoruz.

BÖLÜM 1: TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE GÖÇMEN SORUNU

1.1. Göç ve Zorunlu Göç Kavramı

Göç konusunun bugün birçok bilimin ve dünya kamuoyunun ilgi alanına girmiş olması tanım üzerinde durmamızı gerektirmektedir. Göç, günümüzde coğrafya kadar demografinin, iktisadın, sosyolojinin, sosyal psikolojinin, hukukun vb. bütün sosyal bilimlerin hepsi için ortak bir ilgi alanıdır. Çoğu bilim dalında göç olgusunun farklı yönleri ele alınmaktadır.

En genel anlamıyla göç, şahıs veya toplulukların fiili ikametgâhlarını isteyerek ya da zorla, kalıcı veya belirli bir süreyi kapsayıcı şekilde gerçekleşen fiziki mekân değişikliğidir. Tanımdan da anlaşılacağı üzere göç, zorunlu ya da gönüllüdür. Gönüllü göç, insanların kendi istekleri ve beklentileri yönünde bir ketten diğerine ya da bölgeye olan hareketliliğini dile getirir. Zorunlu göç ise, bireylerin istekleri dışında çeşitli kuvvetlerin etkisi veya zorlamasıyla gerçekleşir. Örneğin, devletin çeşitli sosyal, ekonomik, güvenlik vb. konularda aldığı kararların yerine getirilmesi aşamasında, nüfusta oluşturulan hareketlilik zorunlu göçü oluşturmaktadır (Akkayan, 1979:15).

Göçmen ise, uluslararası hukuk belgelerinde sayılan siyasi kriterler nedeniyle değil de sırf ekonomik nedenlerle, daha müreffeh bir hayat standardı yakalayabilmek için vatandaşı olduğu ülkeden bir başka ülkeye göçen kişiye denir. Göçmenler vatandaşı olduğu ülkenin korumasından yararlanmaya devam ederler ve bu yolculuğa kendi istek ve arzuları ile çıkarlar. Göçmen kabul eden ülkeler, göçmen politikalarına bağlı olarak başvuruları kabul veya reddedebilirler. Bu ülkelerin bu anlamda temel bir insan hakkından kaynaklanan sorumlulukları yoktur (www.amnesty.org.tr, 2007).

Göç türlerini incelemek istersek karşımıza iç göç ve dış göç kavramları ortaya çıkmaktadır. İç göç; ulusal sınırlar içerisindeki hareketler, dış göç ise, nüfusun ülke sınırları dışına yönelik yer değiştirmesidir (Gezgin, 1994:22).

1.1.1. Mültecilik (Kaçkın) ve Zorunlu Göç (Mecburi Göçkün) Ayrımı

Mülteci sözü, medya, siyaset adamları, kamuoyu ve günlük literatürde genelde, yaşadıkları yerleri terk etmeye zorlanan insanları tanımlamak üzere kullanılıyor. Normal durumlarda, sözcük bu genel manada kullanılırken ülkelerini terk etmek zorunda bırakılan insanlar ile, ülkelerinin sınırları içerisinde göç etmeye zorlananların birbirinden ayrı edilebilmesi için fazla çaba harcanmıyor. Bununla beraber, kaçış nedenleri üzerinde de pek fazla durulmuyor. İnsanlar ister zulümden, siyasal şiddetten, toplumsal çatışmalardan, isterse de doğal afetler veya yoksulluk nedeni ile kaçsınlar, hepsinin mülteci sıfatını edindikleri varsayılıyor (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Temsilciliği, 1997:51).

Fakat uluslar arası hukukta mülteci kavramı çok daha özel bir şekilde ele alınıyor. Zira 1951 tarihli mülteciler statüsü ile ilgili Birleşmiş Milletler Sözleşmesinde tanımlandığı biçimiyle mülteci; "İrki, dini, tabiiyeti, belli bir gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen şahıs(lar)" olarak tanımlanmıştır (www.amnesty.org.tr, 2007).

Daha sonraki yıllarda ise Birleşmiş Milletler Sözleşmesi tanımladığı biçimi ile mülteci tanımına tam olarak uymadıkları halde zorunlu göç kurbanları da ortaya çıkmış ve bu da beraberinde yeni bir kavramı meydana getirmiştir. Zahiri olarak aynı görünmesine karşın zorunlu göç mültecilikten ayrı bir kavram olmaktadır (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Temsilciliği, 1998:39).

“Zorunlu göçe tabi tutulmuş insanlar” kavramı insan hakları örgütleri ve politikacılar tarafından artık sıkça kullanılmış olmasına rağmen, kavramın tam olarak ne anlama geldiği konusunda bir belirsizlik bulunmaktadır. Uluslararası ilişkilerde “zorunlu göç” kavramının resmi ve hukuki tanımının yapılmış olmasına karşın, bu terim “işkence, silahlı çatışma veya

şiddet yüzünden evlerini ve ikamet ettikleri yerleri terk etmek zorunda bırakılmış, fakat kendi ülkesi sınırları içerisinde yaşamaya devam eden insanlar”ı belirtmek için kullanılmıştır (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Temsilciliği, 1998:40).

Azerbaycan Türkçesi’nde de “mülteci” kelimesi yerine “kaçkın” kelimesi kullanılmaktadır. Buna göre “kaçkınlar” 1988 yılında Ermenistan’dan göçe zorlanan Azeri etnik kimliğine ve diğer etnik kökenlere mensup olan Azerbaycan vatandaşı olmayan kişilerdir. Bu tanıma göre, Ahıska Türkleri ile 1948–1953 yılları arasında Ermenistan’dan göçe tabi tutulan insanlar da “kaçkın” statüsündendir (Ogan, 2001:431).

Zorunlu göç kavramına karşılık ise Azerbaycan’da “mecburi göçkün” kavramı kullanılmaktadır. Bu kavram ise; Dağlık Karabağ sorunun silahlı çatışmaya dönüşmesi ile beraber Azerbaycan sınırları içerisinde bulunan Dağlık Karabağ ve etraf bölgelerinde yaşayan ve güç tatbik edilerek göçe zorlanan etnik kökenine bakmaksızın Azerbaycan vatandaşlarını kapsamaktadır (Ogan, 2001:431-432).

Göçler, bireylerin isteğine bağlı olarak gerçekleşmediğinden, bu göçün arkasında yatan gerçeklerin ortaya çıkarılması ancak tarihi bir bakış açısıyla mümkün olabilir. Çalışmamızda “mülteci ve kaçkın” aynı anlamda kullanılmakla beraber “mecburi göçkün” kavramı yerine “mecburi göçmen “ kavramını kullandık. Esasen Azerbaycan Cumhuriyeti hem mültecilere (kaçkınlara) hem de zorunlu göçmenlere (mecburi göçkünlere) “kaçkın” statüsü vermiş olup kavram karmaşasını ortadan kaldırmıştır. Bu sebeple çalışmamızın ilk bölümünde Güney Kafkasya’da var olan göçleri (zorunlu veya isteğe bağlı), tarihi süreç içinde nasıl günümüze geldiğini incelemek istedik.

1.2. Güney Kafkasya’da Göçmen Sorununun Tarihsel Süreci

Dağlık Karabağ sorunu daha iyi analiz edebilmek için öncelikle, sorunun esas kaynağı olan Ermenistan Devleti’nin hangi dönemlerden geçerek bu fırsatı elde ettiğini belirtmek gerekir. Tarihte hiçbir zaman bir devlet kuramamış hatta Osmanlı İmparatorluğu döneminde “millet-i sadıka” olarak bilinen Ermenilerin bir millet veya bir devlet kurma fikrinin nereden beslendiğini ve bunu adım adım gerçekleştirmek için 19. yüzyılın

başlarından itibaren nelere başvurdukları aydınlatmamız gerekir. Bizde bu doğrultuda Ermenistan Devletinin kurulma ve gelişme sürecine açıklık getirmek istedik. Tarihe baktığımızda ilk olarak, bu coğrafyada yaşayan insanları göçe zorlayarak başladıklarını görmekteyiz.

Ermenilerin bir devlet kurma fikrini besleyenleri incelediğimizde elbette karşımıza sömürgeci devletler çıkmaktadır. Sömürgeci devletlerin Ermenilerle ilgilenmesinin ana nedenlerinden biri, Ermenilerin azınlık halinde bulunduğu Doğu Anadolu ve Kafkas Bölgesinin stratejik önemi idi. Bu bölgenin Karadeniz, Hazar Denizi ve Basra Körfezi üçgeni arasında bulunması; hatta, İran-Kafkasya yoluyla Asya içlerine açılma imkanına sahip olması yüzünden, İngiliz emperyalizmi için ihmal edilmemesi gereken çok önemli stratejik bir mevkie sahipti. Bölge, bu öneminden dolayı, hem bu devletin dikkatini çekmiş, hem de devletlerarası rekabet alanı olmuştur. Böyle bir durumda, bölgede üstünlük sağlamak isteyen güçler için Ermeni toplumunu istismar etmek çok kolaydı (Öke, 1991:70).

Bu çerçeve içinde değerlendirildiğimizde, Ermenilerle ilk ilgilenen devletler; Çarlık Rusya'sı ile İngiltere olmuştur. Çar I. Petro döneminden itibaren, geleneksel olarak Basra Körfezi'ne ve Akdeniz'e inmeyi amaçlayan Rusya, Kafkaslara hakim olduktan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı, XIX. Yüzyılda sürdürdüğü savaşlarda, Anadolu ve Kafkasya'daki Ermenilerden faydalanmaya çalışmıştır.

Rusya'nın Ermeni politikasından ürken İngiltere, onların maksatlarının Doğu Anadolu'yu Slavlaştırarak sıcak denizlere inmek olduğunu anlamakta gecikmedi. Ruslar da, hem ekonomik nüfuzunun, hem de sömürge yollarının güvenliği için, bölgede kendisine bağımlı bir Ermenistan yaratmanın hesapları içine girdi (Öke, 1991:71).

İngiliz misyonerlerin Ermeni kilisesinin himaye altında aktardıklarını tereddütsüz kabullendiklerinden Ermeniler arasında Türk Düşmanlığı doğdu. Sonuçta, Rusya ile İngiltere'nin siyasi ve ekonomik nüfuz sahalarını genişletme çabaları, milletlerarası platformda bir "Ermeni Meselesi" doğurdu. Ermenilerin büyük bir kısmı, Ruslar tarafından, Kafkasya'nın Türklerle meskûn eyaletlerine getirilip yerleştirilmiş olduklarından, kendilerini Müslümanların egemenliğinden kurtaran güç gördükleri Çarlık yönetimi ile iyi

ilişkiler içinde kaldılar. Rusların himayesinde nefes alabileceklerini uman Ermenilerden birçoğu çok geçmeden Rus hizmetine, orduya ve başka hizmetlere girdi. Böylece, bir taraftan Rus ordusuna ve devlet yönetimlerine giren Ermeniler, Kafkasya'daki Türklere baskı yaparken; diğer taraftan da, bilhassa Rusya'da yetişen ermeni gençlerin başkanlığında kurulan çeteler ile Kafkasya ve Doğu Anadolu'da Türklere yönelen katliamlarla önemli rol oynamaya başladılar (Öke, 1991:73).

Karabağ Hanlığı, günümüzde Ermenilerin hak iddia ettikleri Karabağ bölgesinde, merkezi Şuşa olmak üzere, 1747 yılında kurulmuştur. Karabağ Hanlığı 1805 yılında Rus işgaline uğradı ve 1812'de imzalanan Gülistan antlaşmasıyla Çarlık Rusyası'na bağlandı (Türsan ve diğerleri, 1992:5).

Gülistan Anlaşmasına ile Erivan ve Nahçıvan hanlıkları hariç Aras Nehrinin kuzeyinde olan Azerbaycan hanlıklarının Rusya tarafından işgal edilmesi tamamlanmış oldu. Ülkenin güneyindeki hanlıklar, Erivan ve Nahçıvan hanlıkları dâhil İran tarafından işgal edildi. Bu savaş sonucunu kabul edemeyen İran, Rusya ile yeni savaşa karar verdi ve Ekim 1826 tarihinde Şemkir yakınlarında yapılan savaşta ağır yenilgiye uğradı. Böylece ikinci İran-Rusya savaşı 10 Şubat 1828 tarihinde Tebriz yakınlarında Türkmençay Anlaşması ile sona ermiş oldu. Anlaşma şartlarına göre Erivan ve Nahçıvan Hanlıkları da Rusya tarafından işgal edilmiş oldu. 20 Mart 1828 tarihinde Çar I Nikolay Türkmençay Anlaşmasını onayladı ve 21 Mart 1828 tarihinde Ermeni vilayetinin kurulması ile ilgili fermamı imzaladı. 1828 yılına kadar, yani Erivan Hanlığının Çar Rusya'sı tarafından işgalinden önce nüfusu ve milli terkihi aşağıdaki gibiydi:

Milletler Nüfus Sayısı	
Azeri Türkleri	84.089
Ermeniler	57.305
Kürtler	26.911
Diğer	850
Toplam	169.155

Tablo 1. 21 Mart 1828 itibarı ile milletlerin nüfus durumu (Erivan Hanlığı)

Kaynak: Gürel (1992:182).

Gürel' e göre de (1992:181-183) “Daha önce Dağlık Karabağ’da çok az sayıda bulunan Ermenilerin bu bölgedeki varlığı, 1828’den sonra izlenen Rus politikasıyla hızla artmıştır. Zaten, Ermeniler 1978’de Karabağ’daki varlıklarının 150. yıldönümünü kutlamışlardır. Dağlık Karabağ’da, 1919 yılında, İngiliz verilerine göre, Azeri-Ermeni nüfus oranı üçe iki Azerilerin lehineydi. Ermeni nüfusunun Dağlık Karabağ’da bugünkü gibi çoğunluk duruma gelmesi, Sovyetler Birliği döneminde olmuştur.

İşgalden hemen sonra 1831 yılında Erivan şehrinin nüfusunu çoğunluk olarak Azeri Türkleri oluşturmuştur. Şehirde 7331 Azeri Türkü, 4484 Ermeni ve 105 kişi de diğer milletlerden ibaretti. Bir başka bilgiye göre bu dönemde Erivan şehrinin nüfusunun dörtte birini Ermenilerin oluşturduğu ve Türklerin çoğunlukta olduğu anlaşılmaktadır (www.turksam.org, 2007).

1.2.1. 1905-1907 Katliamları

19. yüzyılın sonlarına kadar Ermeniler perakende bir şekilde eylemlerini yaparak amaçlarına ulaşmaya çalıştılar. Bu yıllarda “Taşnak” Partisi’nin kurulması ile birlikte organize bir şekilde faaliyete geçen Ermeniler 20. yüzyılın başlarında “Türksüz Büyük Ermenistan” politikasını uygulamaya başladılar. “1905–1907 yılları arasında Erivan bölgesinde Azeri Türklerine karşı yapılan soykırımla ilgili çok kısıtlı bilgiler mevcuttur. Hatta Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi’nde bu dönemle ilgili belgeler yoktur. Bu dönemle

ilgili belgeler Sovyet döneminde çeşitli yönetim kademelerinde ve arşivlerde çalışan Ermeniler tarafından yok edilmiştir. Bu gün 1905-1907 yıllarında Erivan bölgesinde Azeri Türklerine karşı yapılan soykırımı anlatan ve dönemin basın-yayın organlarından, canlı şahitlerin hikayelerini kaleme alarak her bir olayı tekrar tekrar araştırarak objektif bir şekilde yazılan Büyük Azerbaycan edibi Memmet Seid Ordubadi'nin “Kanlı Yıllar” eseridir. Bu eseri Sovyet döneminde “Milletler Kardeşir” ideolojisine aykırı olduğu için yasakladılar. Eserin tekrar basılması Azerbaycan'ın 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra mümkün olabilmiştir (www.turksam.org, 2007).

İlk Türk-Ermeni çatışması Bakü'de oldu. Olaylar bir Türkün hapishaneye götürülürken, Rus alayında görevli bir Ermeni tarafından, 1905 Şubatı başlarında öldürülmesi ile başlatıldı. Saldırıları, Taşnaksüyun'un çete reislerinden Nikola Tuman tarafından bizzat yönetiliyordu. Rus ordusundaki Ermeni askerler de, askeri depolardan silah ve cephane getiriyorlardı. Hazırlıklı olan Ermeni çeteleri, dört gün süren çatışmalar sırasında, Bakü valisi Nahagidze ile beraber, bazı devlet görevlileri ve ahaliden pek çok Türk'ü öldürdüler (Taşkiran, 1995:4).

1.2.2. 1918-1920 Soykırımı

Osmanlı Devleti 29 Ekim 1914 tarihinde Birinci Dünya Savaşı'na girerek çeşitli cephelerde İtilaf devletlerine karşı savaşımaya başladı. Enver Paşa komutasındaki Türk ordusu Ruslara karşı Kafkasya cephesinde ilerleyince Ermeniler Rus Ordusunun yanında savaşa katıldı. Ermenilerin ileri gelenleri kapı kapı dolaşarak bütün Ermenileri silahlanmaya çağırdı. Türkler aleyhine harekete geçen Ermenilerin masraflarını İngilizler karşıladı. Ruslar ve İngilizler tarafından desteklenen Ermeniler, Kafkas ordusunun ilerleyişini engellemeye ve yıpratmaya çalıştılar. Ruslar her zaman olduğu gibi kendi amaçlarına ulaşmak için Ermenilerden yararlanmak istemişler, fakat onlar için her hangi bir riske girmemişlerdir. Bu defa da aynı şekilde Ermenilere desteğini kaldırarak Rus ordusu Kafkas cephesinden çekildi. Silahlanan Ermeniler Türk ordusundan kaçarak Erivan Bölgesine yerleşmeye başladılar. Osmanlı Devleti'nde Türklere karşı yaptıkları katliam ve soykırımı Erivan Bölgesi'nde tekrarladılar (Hatemoğlu, 2005:9).

1918 yılında Kafkas’larda üç bağımsız devlet, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan kuruldu. Taşnakların iktidarda olduğu Ermenistan Devleti asırlarca Türk toprağı olan Erivan Bölgesini bir taraftan Türklerden temizleme, diğer taraftan Ermenileştirme politikasını yürütmeye başladı. Erivan Bölgesini Türklerden temizleme politikası soykırım yapılarak gerçekleştirilmekteydi. Azeri Türklerine karşı yapılan soykırımla ilgili bilgiler birçok Azeri kaynaklarında mevcuttur. Ancak, önemli olan soykırımın Ermeni kaynaklarında itiraf edilmesidir. Ermeni ve Rus kaynaklarına göre 1918–1920 yılları arasında Taşnakların iktidarda olduğu Ermenistan’da 500 bin Azeri Türkü soykırıma uğramıştır. 1926 yılında yayınlanan Büyük Sovyet Ansiklopedisi’nde Ermenistan nüfusunun 1918 yılında 1.510.000 kişi olduğu ve bu nüfus içerisinde Ermenilerin 795 bin, Azerbaycan Türklerinin 575 bin ve diğer milletlerin de 140 bin kişi olduğu belirtilmektedir. Bir Ermeni olan Korkodyan’ın “Ermenistan’ın nüfusu 1831–1931” eserinde ise şu ifadeler yer almaktadır;

“1920 yılında Sovyet Ermenistan’ı Devletinde Taşnakların soykırımından dolayı ancak 10.000 kişi civarında Türk nüfus kalmıştır. Soykırımdan kurtulmak için kaçan Türklerden hayatta kalan 60.000 kişinin 1922 yılında geri dönmesinden sonra buradaki Türk nüfusu 72.596 kişi olmuştur” (www.turksam.org, 2007).

Görüldüğü gibi birisi Ermeni, diğeri Rus kaynaklarından alınmış bu rakamlarda 500 bin Türk insanının yok olduğu, dolayısıyla öldürüldüğü ispatlanmaktadır. (gerçek rakam ise 1 milyon kişidir) Yine, Türklere karşı yapılan soykırımı bir Ermeni olan A.A.Lalayan “İstoriçeskie Zapiski” eserinde şöyle itiraf etmektedir: “Ermeniler tarafından Azerbaycanlıların katledilmesi önceden planlanmış, devlet politikasıydı ve sadece Azerbaycan’ın hudutları ile sınırlı kalmamıştır. O zaman hiç şaşmamalı ki, Ermenistan’da Taşnak hükümeti 30 aylık iktidarı döneminde(Mayıs 1918-Kasım1920) Azerbaycanlı nüfusun % 60’ı öldürülmüştür” (Muradov, 2003:9).

Yine bir Ermeni olan A.Palayan 1936 yılında yayınlanan “Revoljutsyonniy Vostok” Dergisi’nde (No: 2–3) bir Ermeni katilin itiraflarını şu şekilde yazmaktadır: “Ben

Basargeçer’de (Ermenistan’ın bir bölgesidir) hiç umursamadan Tatarları (Türkleri) öldürdüm. Bazen insan bunları kurşunla öldürmek istemiyor. Bu köpeklere karşı en etkili yöntem savaştan sonra kurtulanları toplayıp kuyuya doldurmak ve üzerlerine ağır taşlar dökmektir ki, onlardan hiç kimse kurtulmasın. Ben de aynen böyle yaptım: bütün erkekleri, kadınları ve çocukları toplayıp kuyuya doldurdum, üzerilerine de ağır taşlar döktürdüm” (Beşiroğlu, 2001:460).

1918-1920 yıllarında Ermenistan’da Azeri Türklerine yapılan soykırım dönemin Tiflis, Bakü ve Erivan gazetelerinde de geniş yankı bulmuştur. Örneğin, Tiflis’te yayınlanan “Gruziya” Gazetesi, Zengezur kazası reisi’nin 30 Ekim 1918 tarihli bildirisinde Ermeniler tarafından Aralık 1917-Ağustos 1918 tarihleri arasında baskına uğrayan birkaç Azeri köyünün ve katledilen insanların sayısını şöyle vermektedir;

- Behreli köyü, Aralık 1917; katledilen 9 kişi, maddi zarar 100 bin Manat,
- Karakilise köyü, Ocak 1918; katledilen 165 kişi, maddi zarar 90 bin Manat,
- Şıklar köyü, Haziran 1918; katledilen 95 kişi, maddi zarar 500 bin Manat,
- Şeki köyü, Ağustos 1918; katledilen 95 kişi, maddi zarar 19 milyon Manat,
- Vağurdu köyü, Ağustos 1918; katledilen 96 kişi, maddi zarar 13 milyon Manat,
- Sisiyan köyü, Eylül 1918; katledilen 60 kişi, maddi zarar 800 bin Manat.

Azerbaycan’da neşredilen “Azerbaycan” Gazetesi şöyle yazmaktaydı:“Ermeniler, Zengezur Kazası’ndaki Çamurlu köyündeki 4 erkeği ve 6 kadını vahşicesine katlettiler. Erkeklerin başını, kadınların ise göğüslerini kestiler” Erivan’da yayınlanan “Joğovurd” Gazetesi’nde Muradyan isimli bir ErmeniAzeri Türklerine karşı yapılan soykırımı şu şekilde anlatmaktadır: “Bizim hükümetin tedbirleri sonucu Azerilerin yaşadığı Tokluca, Akbulak, Ardaniş (Göyçe Kazası) köylerinin nüfusu Ermenistan sınırlarını terk ettiler. Ben sahipsiz kalan köyleri gördüm. Orada birkaç kedi gördüm ve şaşkıncı sükunetin etkisiyle havlayan köpeklerin sesini işittim” (Beşiroğlu, 2001:461).

1.2.3. 1948-1953 Yılları Arası Zorunlu Göçler

Sovyetler döneminde Ermeni taşnakları şekil değiştirerek Bolşevik oldular. Ermeniler Bolşevik adı altında Sovyetler Döneminde Azeri Türklerine karşı soykırımı devam ettirdiler. Bu soykırım gizli şekilde yapılmakta ve Ermenistan'ın Türklerden tamamen temizlenmesini amaçlanmaktaydı. Sovyetlerin ilk yıllarında devlet karşıtı suçlamasıyla birçok Azeri Türkü ölüme mahkûm edildi veya en azından Sibiry'a sürgün edildi. Ermenistan'ın Ermenileştirilmesi politikası İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da devam ettirilmiştir (Beşiroğlu, 2001:463).

Ermenilerin Azerilere karşı etnik “temizleme” politikası başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Fakat Ermeniler bu yıllarda tamamen belirledikleri hedeflere ulaşamamışlardır. Zira Ermenilerin nihai hedefi “Türksüz Ermenistan” için Türk nüfusu Ermenistan'dan tam olarak çıkarılmamıştı. Bu ise tehcir ve soykırım politikalarının sonucuyla elde edilecekti (Muradov, 2003:39).

1.2.4. 1988'den İtibaren Yaşanan Zorunlu Göçler

“Glasnost” (Açıklık) ve “Perestroyka” (Yeniden Kurma) politikalarının uygulanmaya başlaması, eski Sovyetler Birliğinde yaşayan milliyetleri bağımsızlık yolunda harekete geçirdi. Özellikle “Glasnost”, uzun süre bastırılmış etnik duyguların açıkça ifade edilmesine zemin hazırladı. Dolayısıyla bu durum, Sovyetler Birliğinde 70 yıldan beri izlenmiş milliyetler politikası yüzünden sona ermiş gibi gözükken bazı tartışmalı toprak sorununu yeniden ortaya çıkardı. Son dönemlerde dünya gündeminde daha fazla yer bulan Dağlık Karabağ sorunu da bu sorunlardan biridir.

Furayev bu bağlamda; (1998:239-241) “Perestroykanın ilk yıllarında Azerbaycan'ın ciddi sorunlarla karşılaşacağına dair tahminler yapmak zordu. Merkezin programsız ve zıt politikaları Azerbaycan yönetiminde sadece belirsizlik, rahatsızlık ve anlaşmazlık doğuruyordu. Moskova'da seslenen hızlı ekonomik gelişme ve demokratikleşme gibi sloganlar, Azerbaycan'da Merkezin yeni bir siyasi oyunu gibi değerlendirilmekteydi.

Azerbaycan yönetimi perestroykanın yarattığı olumlu şartlardan Azerbaycan'ın çıkarları doğrultusunda yararlanmayı düşünmüyordu”.

Azerilerden farklı olarak, Ermeniler ülkedeki karışıklık döneminden yararlanmayı ve Azerbaycan topraklarını işgal etmeyi düşünüyorlardı. Yıllarca hazırlanmış Azerbaycan'ı bölme planı Ermeniler tarafından bu dönemde uygulanmaya Ermeniler tarafından uygulanmaya başlandı.

Ermenilerin girişimleri 1987 yılının sonbaharından itibaren hız kazanmaya başladı. Aynı tarihte Ermeni gazeteci Zori Balayan Türklere karşı yalanlarla dolu olan “Ocak” kitabını bastırdı. Ermeni lobisi Moskova'da ve Batıda Azerbaycan'a karşı büyük propaganda başlatmıştı. Zamanla Ermenilerin iddiaları belirginlik kazanıyordu. Amaçlarının Karabağ topraklarını ele geçirmek olduğu anlaşılmaya başlıyordu. Doğal olarak bu da Azerbaycan kamuoyunda büyük itirazları beraberinde getirdi. Azerbaycan yönetimi bu sorunlu dönemde cesaretsiz tutum sergiledi. Bölgede ise çatışma durumu gittikçe artmaktaydı (Semedzade, 1995:57).

170 yıl boyunca devam eden Ermenistan'ı Azeri Türklerinden temizleme politikası 1988–1989 yıllarında sonuçlandı ve nihayet 8 Ağustos 1991 tarihinde Ermenistan'da Azeri Türklerinin yaşadığı son köy olan Nüvedi köyünden de Azerilerin kovulmasıyla Ermenistan % 100 Ermenilerin yaşadığı bir ülke oldu. Son olarak 230 bin Azeri Türkü öldürülerek, dövülerek ve her türlü işkenceye maruz kalarak Ermenistan'dan çıkarıldı. Bu yıllarda 214 Azeri Türkü zalimane bir şekilde katledilmiştir. Örneğin 50'si ölünceye kadar dövülmüş, 35'i (7 çocuk ve 10 yaşlı) işkence sonucu hayatını kaybetmiş, 15'i (9 yaşında çocuk ve 78 yaşında yaşlı kadın) yakılmış, yine diğer 15'i (2 çocuk 6 yaşlı) kurşuna dizilmiş, 7'si araba ile üzerinden geçilerek katledilmiş, 3'ü suda boğulmuş, birisi ise elektrik verilerek öldürülmüştür (www.human.gov.az, 2007).

“Halisa köyü Erivan şehriden 45 km uzaklıkta İğdir'in Aralık ilçesinin karşısında Aras Nehrinin kıyısında konuşlanmıştır. 30 Kasım 1988 tarihinde Erivan'dan ve komşu köylerden gelen Ermeniler köyümüzü bastılar. Ermeniler gruplar halinde “Türklere ölüm” diye bağırarak ve köyün her yerine yayılarak çocuk, kadın, yaşlı ayrımı yapmadan herkesi

acımasız bir şekilde dövmeye, para ve altınları insanların elinden almaya başladılar. Baskın sırasında ben anneannemin yaşadığı sokaktaydım ve 6-7 Ermeni'nin 65 yaşındaki anneannemi dövdüğünü gördüm. Kendimi onun üzerine atarak korumaya çalıştım. Bunun üzerine Ermeniler anneannemin yerine bana vurmaya başladılar. Kısa bir sürede saldırgan Ermenilerin sayısı 20'yi geçti ve beni tekme tokat yere yatırarak üzerime çullandılar. Yediğim darbelerin etkisiyle bayıldığımı ve bir gün sonra Nahçıvan'ın Sederek köyünün hastanesinde ayıldığımı öğrendim. Sonradan bir yıl içerisinde çeşitli hastanelerde tedavi gördüm. Ailece evimizi terk etmek zorunda kaldık ve ayrılırken de hiçbir malımızı götüremedik. Evden ayrılma sırasında sadece babam ailemize ait olan Kur'anı götürebilmiştiki, onu da Ermeniler babamın elinden alarak yaktılar. Halisa köyünde İsmayılova Gülgez isimindeki ihtiyar nine 20 Ermeni tarafından tekmelenerek gözümüzün önünde öldürüldü. Bu işkenceler sonucunda Azerbaycan'a geldikten sonra bir çok insan kısa bir sürede hayatını kaybetti" (Beşiroğlu, 2001:465).

1.3. Dağlık Karabağ'ın Statüsü İle İlgili Değerlendirmeler

Bilindiği gibi Dağlık Karabağ, tarihi ve hukuki olarak bir Azerbaycan toprağıdır. Durum böyle iken, Rusya'nın 18. Yüzyıldan itibaren Kafkasya'da sürdürdüğü politiklar sonucunda bu bölgede çoğunluğu ele geçirmenin avantajıyla Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanmasını istemektedir (Budak, 1995:101).

Nitekim Dağlık Karabağ Ermeni yönetimi, Ağustos 1987'de nüfus çoğunluğuna dayanarak bu konuda Moskova yönetimine başvurmuşlardır. Daha sonra isse, bu başvuruyu desteklemek amacıyla Ermenistan ve Karabağ'da gösterilere başlamışlardır. Yine Ermeniler, Kasım 1987-Şubat 1988 yıllarında üç kez daha Moskova'ya giderek taleplerini yenilemişler ve 11 Şubat 1988 yılından itibaren Dağlık Karabağ'ın Başkenti Hankendi de yeni gösterilere girişmişlerdir (Budak, 1996:108).

Bu dönemde Gorbaçov'un çevresindeki "Glasnost" ve "Perestroyka"nın öncüleri sayılan aydınlar arasında İktisatçı Abel Aganbekyan ve eski Bolşevik militan Asastos Mikoyan'ın oğlu Sergey Mikoyan gibi isimlerin bulunması Erivan'ın isteklerinin gerçekleşmesi için uygun ortam oluşturmaktaydı. Aganbekyan 1987 yılı Kasım ayında Fransa'nın Ermeni

Enstitüsünde yaptığı konuşmasında Dağlık Karabağ'ın "İktisadi" olarak Azerbaycan'a nispeten Ermenistan'a daha sıkı bağlı olduğunu belirtti (Mustafayev, 1996:14).

Bunun yanında belirttiğimiz işsizlik genel bir problem olduğundan, işsizlik nedeniyle Ermenilerin Karabağ'dan göç etmeleri de görülmüştür. Fakat bu göçler Ermenistan'a değil Azerbaycan'ın başkenti Bakü'ye olmuştur (Kurbanov, 1997:5).

Yine konuyla ilgili olarak Aganbekyan'a cevap bir başka Ermeni aydını olan Maiette Şaginyan'dan geliyordu. Şaginyan "Karabağ'ın sadece iktisadi olarak değil coğrafi olarak da Azerbaycan'a bağlı olduğunu" dile getiriyordu (Mustafayev, 1996:17).

Bu olaylara paralel olarak Aganbekyan'ın Paris'e seferinden iki hafta önce politbürodan Haydar Aliyev'e istifa dilekçesini vermesinin istenmesi de bir hayli ilginç olsa gerek. Nitekim Haydar Aliyev politbüronun baskısı üzerine istifa dilekçesini vermiştir (Mustafayev, 1996:70). Gorbaçov'un çevresindeki kişilerin Moskova yönetimini etkilemesi ve ayrıca Haydar Aliyev'in politbürodan uzaklaştırılması Azerbaycan'ı bu problem karşısında zor durumda bırakmaktaydı.

Abel Aganbekyan'ın Karabağ konusundaki sözleri bir anda yabancı ülke basınlarındaki Ermeni gazete ve dergilerin, Paris'teki "Ayb" radyosunun "Bağımsızlık" ve "Amerika'nın Sesi" radyolarının önemli konuları arasında yer aldı. Bu ise Ermenilerin yabancı ülkelerdeki, lobicilik faaliyetlerinin yüksek olmasının göstergesi idi. Nitekim dışarıdaki Ermeni lobisinin ve SSCB içerisindeki Ermeni aydınlarının Gorbaçov'la geliştirdiği ilişki, Azerbaycan'ın Karabağ bölgesini alabilmesi konusunda Ermenileri umutlandırıyor (Mustafayev, 1996:17).

Gelişen bu olaylara paralel olarak 18 Şubat 1988'de Sovyetler Birliği Komünist Partisi genel kurulu toplantısında Gorbaçov bir konuşma yaptı. Gorbaçov'un konuşmasında milletler meselesinin de görüşülmesini istemesi, Karabağ'daki Ermenileri harekete geçirdi ve 20 Şubat 1988'de Dağlık Karabağ Sovyet'i Azerbaycan ve Ermenistan Yüksek Sovyetlerine hitaben, Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'la birleşme isteğinin belirten bir müracaat kabul etti. Daha Azerbaycan ve Ermenistan Yüksek Sovyetlerinden bir cevap alınmadan Azerbaycan'a ait bayraklar ve devlet dairelerindeki levhalar Ermenistan'a ait

bayrak ve levhalarla değiştirildi. Söz konusu müracaatı kabul eden Dağlık Karabağ Sovyeti'nin 140 üyesinden 110'u Ermeni olması bir hayli ilgi çekici olduğu görölmektedir. Dağlık Karabağ Sovyet'inin Azeri üyeleri bu kararın alındığı toplantıya katılmamışlardır. SSCB tarihinde başka bir benzeri bulunmayan bu karar ülke içerisinde şaşkınlıkla karşılandı. Bir kez daha Erivan'da günlerce süren gösteriler yapıldı. Batı ülkelerinde, toplam nüfusu üç milyon olan Ermenistan'da gösterilere bir milyondan fazla kişinin katıldığı yolunda haberler yayıldı (Mustafayev, 1996:23). Bize göre gösterilere bu denli insanların katılması, meselenin sadece Ermenistan ve Dağlık Karabağ Ermenileriyle sınırlı kalmayıp dışarıdaki Ermenilerin desteğinin alındığı ve gösterilere ülke dışındaki Ermenilerin de katıldığı söylenebilir.

21 Şubatta toplanan Sovyetler Birliği KPMK Ermenilerinin isteklerinin her iki cumhuriyet halklarının çıkarlarına ve anayasaya aykırı olduğu için kabul edilemez olduğuna karar verdi. (Aslanlı, 2001:400) Red kararının ardından Gorbaçov 9 Mart 1988'de Azerbaycan ve Ermenistan Komünist Partisi Genel Sekreterlerinin Bağırov ve Demirciyan'ı Moskova'ya toplantıya çağırıldı. Daha sonra ise, 21 Mayıs 1988'de Bağırov ve Demirciyan görevlerinden alınarak yerlerine Abdurrahman Vezirov Ve Suren Artunyan getirildi (Budak, 1996:108).

Bundan sonra Ermeniler anayasada mevcut olan engelleri aşmak için çalışmalara başlamışlardır. Zira bunun için iki yolu denemeye çalışacaklardı; Birinci seçeneğe göre; Karabağ Ermenileri Sovyetler Birliğinin egemenliği altından çıkarak tekrar Sovyetler Birliği egemenliği altına girmek için müracaat etsin, fakat Ermenistan sınırları içerisinde. İkinci seçeneğe göre ise; Sovyetler Birliği Anayasasına göre Dağlık Karabağ özerk bölgesinin kendi kaderini belirlemek için hiçbir yasal yetkisi yoktur. Ermenistan'ın ise bunun için yasal yetkisi vardır. Buna göre Ermenistan kendisi Dağlık Karabağ'ın sınırlarına dâhil olduğunu ilan etsin ve yeni bir cumhuriyet kurulsun (Mustafayev, 1996:29). Nitekim 15 Haziran'da Ermenistan Yüksek Sovyet'i, Sovyet Anayasasının 70. Maddesine (self determinasyon hakkı) dayanarak Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a katılması için Bakü ve Moskova yönetimlerine başvuruda bulundu. Fakat, Azerbaycan'da yine aynı anayasanın 78. Maddesine göre bu kararın kabul edilemez bir talep olduğu bildirildi (Armaoğlu, 1995:204-207).

12 Temmuz 1988'de DKÖV Yerel Meclisi Azerbaycan'dan ayrılma kararı aldı ve kendisinin “özerk bölge” olarak Ermenistan'a bağlandığını ilan etti. Ertesi gün ise Azerbaycan Yüksek Sovyet'i Dağlık Karabağ yerel meclisinin kararının geçersiz olduğunu ilan etti. Bunun üzerine 18 Temmuz'da SSCB Yüksek Sovyet'i bu gelişmeleri değerlendirmek üzere toplandı. SSCB KPMK Genel Sekreteri Gorbaçov bu toplantıda bir konuşma yaparak Karabağ'da mevcut olan sorunların varlığını kabul ettiklerini, ancak bu sorunların Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü zarar görmeden çözebileceklerini ifade etti. Buna göre Azerbaycan ve Ermenistan'ın sınırlarının ve anayasa ile belirtilen toprak bütünlüğüne dokunulmayacağı, mevcut sorunların çözümü için Azerbaycan ve Ermenistan yönetimlerinin işbirliği yaparak beraberce çözüme ulaşacaklarını vurguladı (Budak, 1996:109).

1988 yılını sonlarına doğru Ermenistan'da deprem olmasıyla beraber olaylar kısa bir süre ara verildi. (Aslanlı, 2001:401) 1989 yılının başlaması ile beraber olaylar tekrar gelişmesini sürdürmeye başladı. Zira 12 Ocak 1989'da Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet'i Dağlık Karabağ'da özel idare komitesi oluşturularak DKÖB'nin yönetimini bu komiteye versin. Komitenin başın da Gorbaçov'un danışmanlarından olan Arkadi Volski getirildi (Çiloğlu, 1991:145). Böylece Dağlık Karabağ Merkezi hükümete bağlandı ve Karabağ'la ilgili kararlar merkezi hükümete geçti. Zira merkez yönetimi olayların daha sıkı bir kontrolünü amaçlamaktaydı.

28 Kasım 1989'da Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet'i Dağlık Karabağ'ın yönetiminin yeniden Azerbaycan'a bırakılması, 5400 kişilik askeri birliğin orada kalması Karabağ'daki Ermenilerin Haklarının korunması için gerekli yasal düzenlemenin yapılması şartıyla kabul etti. Fakat bu kararın tek etkisi Azerileri endişelendirmek, Ermenileri hayal kırıklığına uğratmak oldu. Buna göre; karar Karabağ konusunda yasal düzenleme yapılması isteği Azerilerce, Karabağ'ın Azerbaycan toprağını olduğunu bir daha onayladığı için Ermenilerce eleştiri oklarına hedef oldu. Bunun üzerine Ermeniler 1 Aralık 1989'da Dağlık Karabağ'ı kendine bağlama kararı aldı. Azerbaycan ise, 7 Aralık 1989'da Ermenistan'ın aldığı Dağlık Karabağ'ı ilhak kararını kınadı ve Karabağ'ı yönetmek üzere “Teşkilat Komitesi” kurdu. Komitenin başına ise Azerbaycan KP ikinci sekreteri Polyaniçko getirildi

(Aslanlı, 2001:401).

Olayların izlediği sürece baktığımızda, Azerbaycan tarafının Moskova Yönetimine güvenerek mevcut durumu koruma eğiliminde olduğu, buna karşılık Ermenistan'ın ise bu durumdan yararlanarak Merkezi Hükümeti saf dışı bırakmak ve bu bölgede kontrolü kendisi üstlenmeye çalıştığı görülmektedir. Nitekim merkezi hükümetin de iktidarın sona ermekte olduğu bu durumda, Ermenistan'ın daha çok avantajlı duruma düştüğü açıkça gözlenmektedir.

1.4. Azerbaycan'ın Gelişen Olaylara Karşı Siyasi Refleksi

Dağlık Karabağ'daki çatışmanın birçoklarının iddia ettiği gibi ekonomik ve sosyal sorunların çok ötesinde kalmaktadır. Zira çatışmanın temel nedeninin Moskova'ya karşı milliyetlerin olası birleşmelerini önlemek için Sovyet yönetimini kendi çıkarları doğrultusunda yürüttüğü politikanın bir sonucu olduğunu görebiliriz. Buna göre; Azerbaycan Cumhuriyeti içerisinde Ermeniler için özerk bir bölgenin oluşturulması, merkezi hükümet için bulunmaz bir fırsattı (Kurbanov, 1997:3). Nitekim Rusların Ermenileri kullanarak kendi politikalarını Kafkasya'da yürütmeye çalıştığını 18. yy.dan beri sürdürdüğünü daha önce belirtmiştik. Bu bakımdan Sovyet yönetimi Azerbaycan'daki milli hareketleri bastırmak için Dağlık Karabağ meselesini yeniden gündeme getirmiştir.

Ermenistan da bu gelişmeleri sürpriz olarak görmemiş bu gelişmelere karşı hazırlığını görmüştü. Buna göre, gerek Dağlık Karabağ Ermenileri gerekse Ermenistan'daki Ermeniler bu konuda çok iyi örgütlenmişlerdi. Bu bağlamda dışarıdaki Ermeni lobisi de Sovyetlerin bu politikasından ve dönemin oluşturduğu koşullardan faydalanarak harekete geçmişlerdir (Muradov, 2003:14).

Aslında olayların ana çıkış noktasını, Arslanlı (2001:415) reform hareketlerine bağlayarak şöyle devam etmektedir; “Sovyetler Birliği'nde Gorbaçov döneminde başlayan reform hareketleri, Karabağ Ermenilerinin de 1987–88 yıllarından itibaren kendi kaderini belirleme hakkına dayanarak Azerbaycan'dan ayrılma talebinde bulunmalarına yol açmıştır. Karabağ yönetimi 20 Şubat 1988'de Ermenistan'a bağlanma kararı almış, aynı dönemde Azerbaycanlılarla Ermeniler arasında çatışmalar başlamıştır”.

Azerbaycan, tek taraflı olarak Ermenistan'ın bu kararını tanımadığını ve Anayasaya aykırı olduğunu belirterek, reddetti (Şihaliyev, 2002:150). Azerbaycan bunun, Birlik Cumhuriyetlerinin sınırlarının bu cumhuriyetlerin mutabakatı olmaksızın değiştirilemeyeceğini hükme bağlayan SSCB anayasasına aykırılığı nedeniyle yasadışı bir girişim olduğunu ileri sürdü (Aydın, 2002:401).

Bütün bunlara rağmen hazırlıklarını tamamlayan Ermeniler Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesi içerisinde yer alan Askeran rayonunda (ilinde) iki Azerbaycanlı genci öldürmüşlerdir. Bununla beraber, Ermeniler olayları kışkırtmak için Şuşa şehrinin yakınlarındaki tarihi Tophane ormanının ağaçlarını buldozerlerle sökmüş ve burada Ermenistan'ın "Kanaker" fabrikasına bağlı bir şube kurmak istemişlerdi (Yıldırım ve Özönder, 1991:19). Ermenilerin yaptığı küçük çaplı saldırılar ve Dağlık Karabağ'da Azeri yetkililerin izin alınmadan yapılan yasal olmayan girişimler Azerbaycan'ı ilan edilmemiş bir çatışmanın içine sürüklemiştir. Bu gelişmeler Azerbaycan'da büyük tepkilere yol açmış ve Bakü'nün Azatlık Meydanında gerçekleştirilen ve daha sonra "Meydan Hareketi" olarak adlandırılan gösteriler serisi başlatılmıştır (Cafersoy, 2001:29).

Son olarak Ermenistan'da Azerilere karşı çeşitli işkenceler yapılarak, Ermenistan'ı terk etmeleri yönünde baskı uygulanmıştır. Ermenistan'dan göçe zorlanan insanların genellikle Sumgayıt şehrine yerleşmeleri sonucu burada Ermenilere karşı saldırılar düzenlemiştir (Aslan, 1991:8).

1.4.1. Sumgayıt Olayları

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Ermenistan'dan Azerilerin göçe zorlanmalarıyla beraber Azerbaycan'a büyük bir göç başlamıştır. Nitekim, bu göçmenlere zamanın Sovyet yetkilileri yardım etmemiş ve Azerbaycan'ın başkenti Bakü'ye girişleri yasaklanmıştır. Bu nedenle göçmenler bir kısmı en yakındaki büyük şehir olan Sumgayıt'a gitmiş olayların provoke edilmesi ile Sumgayıt'ta bir takım olaylar meydana gelmiştir. Çıkan çatışmalar beraber, 27-29 Şubat 1988'de 6'sı Azeri 26'sı Ermeni olmak üzere 32 kişinin yaşamına son verilmiştir (Aslanlı, 2001:400).

"Olaylar için neden Sumgayıt hedef olarak belirlenmiştir?" sorusuna Azerbaycan

Muhacirler Komitesi'nin bakanı Prof. Dr. Hamit Alioğlu; "Sumgayıt, çeşitli milletlere mensup insanların yaşadığı kozmopolit bir sanayi şehridir. Bunun yanında çeşitli hapisanelerden serbest bırakılan sabıkalı insanların çoğunluğu bu şehirde idi ve bunların ekseriyetinin yapacak bir işi yoktu. Böylesine bir sosyal çevre içerisinde yaşayan insanlardan bir kısmı, zaten Dağlık Karabağ' da baş veren olayları bahane ederek karmaşa çıkartmaya ve intikam hırsı ile çeşitli yerlere saldırmaya hazırды. Buna rağmen biz Azerbaycan olarak ölkemizde baş vermiş olayların haklı olduğunu söylemiyoruz. Fakat Ermenilerin yaptıkları planlı bu iş bizim ölkemizde kaldı" diye görüşlerini belirtmiştir (Alizade, 1997:22).

Sumgayıt olaylarından sonra yapılan araştırmada Eduard Grigoryan adında bir Ermeni'nin bu olaylara karıştığı belirlenmiştir. Ayrıca olayların başlamasından bir gün önce çeşitli ölkelerden gelen gazetecilerin ve foto muhabirlerinin Sumgayıt'ta hazır olması, böyle bir hareketin Ermeniler tarafından yapıldığının kanıtıdır (Alizade, 1997:20). Bunun sonucunda da bu ölkelerin kamuoyunda Azerbaycan'a karşı olumsuz propaganda yapılmış ve olayların sorumlusu olarak Azerbaycan hedef olarak gösterilmiştir. Aslında haklı olduğu bir konuda haksız durumuna düşürölmüştür.

Öte yandan, ister Azerbaycan'ın diğer bölgelerindeki şehirlerde isterse de Dağlık Karabağ' da Azeriler gelişen olaylardan hayli rahatsız idiler. Ermenistan'daki Azerilere zulmedildiği şeklinde haberler bu bölgelere yayılınca bunun sonucunda Azerbaycan genelinde gösteriler yapılmaya başlandı. Nitekim Bakü, Gence ve Nahçıvan şehirlerinde çıkan çatışmalarda 126 kişi yaralandı. Bunun üzerine Dağlık Karabağ ve Nahçıvan Ermenileri de Azerilerin oturdukları bölgeleri abluka altına alırken, Ermeni çetecileri de Nahçıvan ve Bakü'yü birleştiren demiryollarına saldırılar düzenlemeye başladılar (Budak, 1996:109-110).

Bu arada Dağlık Karabağ'ın merkezi olan Hankendi'de Azerileri taşıyan otobüs konvoyuna Ermeni çeteleri tarafından saldırı yapıldı. Güvenlik güçlerinin saldırıyı önlemesiyle beraber olay sırasında 1 kişi öldü, 3 kişide yaralandı (Armaoğlu, 2005:211).

Yine Azerbaycan'ın Lenkeran şehrindeki gösterilerde mahalli parti binası ile radyo binasının ele geçirilmesi, 13 Ocak'ta Bakü'de yapılacak çatışmaların habercisiydi. Nitekim Azerilerin aynı gün ve ertesinde Ermeni mahallelerine yaptıkları saldırılar sonucu 27'si Ermeni 9'u Azeri, 2'si güvenlik güçleri olmak üzere toplam 56 ölü ve 156 yaralı olduğu bildirildi. Bu olaylar sonucu Bakü'deki Ermeni nüfusu uçak ve gemilerle Hazar denizinin doğu kıyısındaki Krasnovodsk'a taşındı (Kurbanov, 1997:450).

Bu olaylar merkezi yönetimi harekete geçirdi ve böylece 17 Ocak'tan itibaren Azerbaycan'a Sovyet askerleri gelmeye başladı. 19 Ocak'ta bu askerlerin sayısı 24.000 oldu. 20 Ocak'ta bu askerlerin zırhlı araç ve tanklar eşliğinde Bakü'ye girdiler (Budak, 1996:111). Bunun sonucunda ise Azerbaycan halkının kolay unutamayacağı ve günümüze kadar her sene ulusal matem olarak bilinen 20 Ocak olayları yaşandı.

1.4.2. 20 Ocak 1991 Olayları

Olayların gelişmesine paralel olarak Sovyetler Birliği Riyaset Heyeti 19 Ocak 1990 tarihli kararıyla Azerbaycan'daki sıkıyönetim ilan etti. Fakat ordu birliklerinin ne zaman harekete geçeceği ve kararın ne zaman uygulanacağı konusunda vatandaşlara daha önceden herhangi bir bilgi verilmiş değildi. Buna rağmen Moskova'nın Bakü'de olan temsilcileri (Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet'i İttifak Sovyet'inin başkanı Primakov, Sovyetler birliği Komünist Partisi Merkez Katibi Girenko ve Merkezi Komite şube müdürünün muavini Mihaylov) basın toplantısı vasıtasıyla ülkede sıkıyönetim kararı uygulanmayacağı yönünde teminat veriyordu (Aslan, 1992:46).

Fakat sıkıyönetim kararı uygulanmaya konuncaya kadar askerler 82 kişiyi öldürmüş, 20 kişiyi ise ağır yaralamışlardı. Kararın uygulanmasıyla beraber Bakü'de toplam 143 kişi öldürülmüştü (Ülkü, 2000:51).

Sovyet yönetimi, Avrupa devletlerinden tepki almamak için, "Bakü'ye ordunun, Azerbaycan'da kurulmaya çalışılan, İslam devletini önlemek için gönderildiğini" söylüyorlardı. Fakat Azerbaycan 'da yapılan anket neticelerine göre ise toplumun sadece %3,6'lık bir kısmının böyle bir istekte olduğu görülmüştür (Mustafayev, 1996:71). Bakü, Sumgayıt ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerindeki çatışmaların temel nedenine baktığımızda

bunun Ermenilerin Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan'dan ayırmaya yönelik girişimlerinin sonucu meydana geldiği söylenebilir. Nitekim Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü korumakla yükümlü olan merkezi hükümetin yaptığı icraatlardan bir sonuç alınmamış ve Dağlık Karabağ'daki Ermeni iddialarına son verilmemiştir. Bununla beraber Ermenistan'da ve Dağlık Karabağ'da yaşayan Azerilere karşı yapılan baskılar sonucu Azerbaycan'da da tasvip edilmeyen olaylar cereyan etmiştir.

Aslanlı'da (2001:402) bu konuya şöyle yaklaşmaktadır: “Azerbaycan ile dünya, Bakü ile Azerbaycan'ın diğer bölgeleri arasında haberleşme imkânı ortadan kaldırıldı. 19 Ocak 1990'da Bakü ve Dağlık Karabağ dâhil bütün Azerbaycan'ın olağanüstü hal bölgesi ilan edilmesi, aynı günün akşam saatlerinde tanklar, zırhlı araçlar eşliğinde Kızıl Ordu'nun Bakü operasyonu başlamış oldu”.

1.4.3. Hocalı Katliamı

Ermeniler, 1989'da yaşanan Sumgayıt hadiselerinin (kendilerinin haksızlığa ve zulme uğradıklarını düşünüyorlardı) yıldönümünü Hocalı'da gerçekleştirmeyi planlamışlardı. Bu doğrultuda ciddi bir hücum hazırlığı görmüşlerdi (Abdullayev, 1998:245).

Hocalı olayları sırasında Ermeni silahlı birliklerine geçmiş Sovyetler Birliğine ait olan ve Dağlık Karabağ'ın Hankendi (Stepanakert) şehrinde bulunan 366'ncı Rus Alayı yardım etmiştir. Zira saldırıda en gelişmiş modern silahlar kullanılmıştır. Azerbaycan tarafından yapılan bu resmi açıklama karşısında Ruslar bu saldırılarla bir bağlantılarının olmadığını belirtmişlerdir. Fakat olay sırasında kullanılan silahlara dikkat edildiği zaman bunun yeni yapılanmakta olan bir Ermenistan için elde edilmesi pek inandırıcı olmasa gerek. Buna paralel olarak 366'cı Rus alayından firar etmiş olan 3 Rus askeri düzenledikleri bir basın toplantısı ile "Hıristiyan Ermenilerin yanında Müslüman Azerilere karşı savaşa girmeleri gerektiğini belirterek, aldatıldıklarını” (dinleri için savaşmaları gerektiğini empoze etmeye çalışıldığını) ifade ettiler (Abdullayev, 1998:245).

Ermenilerin işgal ettikleri bölgeler içerisinde en fazla katliam yapıldığı yer Hocalı kasabası olmuştur. Zira 936 km²'lik bir alana sahip ve 2.605 aileden ibaret 11.356 kişinin yaşamış olduğu Hocalı kasabası 26 şubat 1992 yılında XX. yüzyılın kanlı soykırımlarından birine

maruz kalarak 613 kişi işkence yapılarak öldürülmüş, 487 kişi sakat edilmiş ve 1.275 kasaba sakini esir edilmiştir. Bu esirlerden 150'si hakkında bugüne kadar her hangi bir bilgi elde edilmemiştir. Öldürülen kişilerden 106'sını kadın, 83'ünü çocuk, 70'ini ise ihtiyarlar oluşturmaktadır. Sakat edilenlerin ise 76'sı buluş çağına ermemiş erkek ve kız çocuklarıdır. Bu olay neticesinde 6 aileden hayatta sağ kalan kimse olmamıştır. 25 çocuk anne ve babasını kaybederken, 130 çocuk ise bunlardan birini kaybetmiştir (www.president.az, 2007)

15 Şubat 2003 yılında Hocalı kasabasından göçe zorlanan kişiler tarafından Birleşmiş Milletlere, Avrupa Parlamentosu'na ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Komisyonu 'na müracaat edilmiştir. Buna göre "1992 yılının Şubat ayında Ermeniler tarafından yapılan katliam hakkında daha dikkatli davranılarak, olayın hukuki ve siyasi olarak değerlendirmelerine ve Ermenistan'ın bir tecavüzkar devlet olarak gösterilmesi gerektiğini" belirtmişlerdir (www.president.az, 2007).

1.5. Ermeni Diasporasının Siyasi Ve Askeri Baskısı

Ermeni milliyetçiliği, Azerbaycan'a yönelik şovanist siyasetini gizlemek adına, uygun siyasi ortamda geçerli sayılabilecek yöntemler denemeyi ihmal etmemiştir. Ağustos 1987'de Dağlık Karabağ Ermeni yönetimi, nüfus çoğunluğuna dayanarak Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesi konusunda Moskova'ya başvurarak, başvuruyu Dağlık Karabağ ve Ermenistan'da düzenlenen gösterilerle desteklemekteydi. Fakat Ermenilerin nüfus çoğunluğunu öne sürerek olumlu cevap almamaları, onlara, yeni gerçekler ortaya çıkarmalarını gerektirmiştir (Budak, 1996:135).

Bakü'de 20 Ocak'ta meydana gelen olaylardan sonra Ermeniler hem askeri hem de siyasi açıdan yoğun bir şekilde harekete geçtikleri görülmüştür. Zira, Ermenistan'ın İçişleri Bakanlığından yapılan açıklamaya göre Ermenistan'da genel toplamı on bin kişi olan birkaç silahlı grup faaliyet göstermekteydi. Buna göre, "David Sasıncı", "Vretaruner" (Kısaşçılar), "Aydat" (Ermenilerin mahkemesi), Cumhuriyet "Nart" partisinin ordusu ve nihayet kendi bayrağı altında bu muhtelif grupları birleştiren "MUŞ" milli ittifakı mevcuttu.

Bununla beraber resmi olarak Ermeni Milli Ordusu sıralarında beş bin asker bulunmaktaydı (Budak, 1996:137).

Ermeniler askeri olarak yapılanmasına paralel olarak Ermeni Milli Ordusu Fedaileri Ermenistan sınırları yakınlarındaki Azerbaycan'ın Kazak rayonunun (ilinin) köylerine saldırarak 9 kişiyi öldürdüler. Gelişmeler üzerine Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet'i taraflara sert uyarılarda bulundu ve Tiflis'te karşılıklı görüşmelerin yapılması sağlandı. Fakat bu görüşmelerden olumlu bir sonuç alınamadı (Budak, 1996:137).

Bu sırada Ermeniler askeri açıdan daha güçlü bir konuma gelmek için Ermenistan'da bulunan Rus birliklerine saldırılar düzenlemeye başladılar. Bunun sonucunda Ermeniler 2 tank, 4 askeri araç, 11 zırhlı araç, 1 havan topu 1 uçaksavar top ve 1291 adet çeşitli silah almışlardır (Kurbanov, 1997:451). Bu arada Gorbaçov'un yasal olmayan silahlı birliklerin ortadan kaldırılması için çıkardığı kararın Ermenistan ve Dağlık Karabağ'da uygulanamayacağına ilişkin Ermenistan parlamentosu görüşlerini dile getirmekteydi (Muradov, 2003:19).

Azerbaycan tarafı ise sınır bölgelerinde meydana gelen olayları Sovyet ordusunun yardımıyla durdurmayı amaçladığını belirtmekteydi. Buna göre Azerbaycan Cumhurbaşkanı "Biz Rus birliklerine baskın düzenleyerek veya başka yasal olmayan yollarla silahlanma fikrinde değiliz. Bizim sınırlarımızı Sovyet ordusu korumaktadır. Nitekim orduyu ayakta tutmak için masraflar dikkate alınırsa bizim de milli ordumuzu kurmamız uygun gözükmemektedir" diye kendi görüşlerini dile getirmekteydi. Bu bağlamda Sovyet birliklerinin Bakü adına yaptıkları operasyonlarda 1200 tüfek ve 550 kg patlatıcı maddeye el konmuştu (Muradov, 2003:20).

Yine Ermenistan, Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan körfez savaşından faydalanarak hızla silahlanmaya başladı. Özellikle Taşnak partisinin şubeleri aracılığıyla dışarıdaki Ermeniler Beyrut üzerinden Ermenistan'a silah aktarmaktaydı. Bunun sonucunda Ermeniler 1990'da Laçın, Askeran ve Ağdam şehirleriyle Şuşa-Bakü karayollarına saldırılar başlattılar (Taşkiran, 1995:155). Görüldüğü gibi olayların başında olduğu gibi devam eden süreçte Ermenistan'a destek konusunda ülke dışındaki Ermeniler aktif rol oynamışlardır.

Ermenistan hükümetini siyasi olarak desteklediği gibi askeri açıdan da yalnız bırakmamışlardır.

Olayların gelişme sürecine baktığımız zaman olayların belirli bir plan üzerine geliştiği ve bu olaylarda Ermenistan hükümetinin büyük bir rolü olduğu görülmektedir. Zira 23 Ağustos 1990 yılında Ermenistan'ın Sovyetler Birliğinden ayrılarak bağımsızlığını ilan etmesi ve Karabağ'ı da Ermenistan toprağı olarak sayması bundan sonraki dönem için yeni bir aşamaya gelindiğinin göstergesiydi (Armaoğlu, 2005:21).

1.6. 1988'den 1994 Ateşkesine Kadar Karabağ'daki Genel Durum

Bu döneme girildiğinde Ermeniler askeri ve siyasi olarak bir hayli üstün durumda oldukları görülmekle beraber daha önce değindiğimiz gibi daha çaplı çatışmalarla karşılaşmıştır. Nitekim 1990 yılının sonlarına kadar bu çatışmalar devam etmiştir.

1991 yılına her iki ülke de karmaşık bir ortamda girdi. Bu arada iki tarafta sürekli birbirlerini suçlu gösteren beyanatlar bildiriyordu. Bu gelişmelerin yaşandığı sırada Gorbaçov TASS Ajansı aracılığı ile taraflara mesaj gönderdi. 1991 yılı mart ayında gönderilen bu mesajda Gorbaçov "Karabağ'ın Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası" olduğunu ifade etmekteydi. Bu açıklamaların ardından Ermenistan'ın Başbakanı Manukyan "Karabağ üzerinde bir hak iddia etmediklerini, fakat oradaki Ermeniler tarafından verilen mücadeleyi desteklediklerini" bir basın toplantısı düzenleyerek bildirdi (Taşkiran, 1995:156-157). Ermenistan başbakanı bu açıklamasıyla yeni bir politika izleme içerisinde olduklarını ve Karabağ sorununda yeni bir taktik belirlediklerinin de ipuçlarını vermekteydi. Nitekim sorunun ileriki aşamalarında belirlenen bu yeni taktik kendini daha açık bir şekilde ortaya koyacaktır.

Ağustos ayı ortalarında Gorbaçov'a karşı yapılan başarısız hükümet darbesi Sovyetler Birliğinde bulunan cumhuriyetlerde bağımsızlık için yapılan girişimleri hızlandırdı. Bu olay aynı zamanda Karabağ sorununa da yeni boyutlar kazandırdı. Böylece 30 Ağustos 1991'de Azerbaycan kendi bağımsızlığını ilan etti. Bunun hemen ardından Karabağ Ermenileri de kendi bağımsızlığını ilan ederek, devletlerinin adını "Artsaklı Ermenistan Halk Cumhuriyeti" olarak belirlediler. Fakat bu karara Azerbaycan Parlamentosu,

Azerbaycan anayasasına aykırı olduğu için sert tepki gösterdi. Diğer yandan Azerbaycan'ın 1990'da yasakladığı Karabağ bölge Konseyi Azerbaycan'ın bağımsızlık ilanını tanıdıklarını ve bundan sonra Karabağ'da sadece SSCB anayasasının geçerli olacağına karar verdi (Budak, 1996:112).

1.6.1. Açık Çatışmaların Başlaması ve Gelişimi

Karabağ Sorununda bu gelişmeler yaşanırken Ermeniler, sınır bölgesinde bulunan Şaumyan rayonuna (iline) saldırı düzenleyerek birçok insan öldürdüler. Bu olayın ardından Boris Yeltsin Kazakistan Cumhurbaşkanı Nur Sultan Nazarbayev'le beraber olaylara çözüm amacıyla Bakü'ye geldi. Ertesi gün Gence kentine giden liderler buradan Karabağ'ın merkezi şehri Hankendi'ye geçtiler. Son olarak ise Erivan'a giden liderler barış sürecini başlatmaya çalıştılar. Her iki tarafla yapılan görüşmeler sonucu 23 Eylül 1991'de Rusya'nın Stavrol bölgesindeki Jeloznovadosk kentinde barış görüşmelerine başlandı. Yeltsin ve Nazarbayev'in garantörlüğünde iki ülke arasında antlaşma sağlandı. Buna göre, Karabağ'da ateşkes hemen uygulanmaya konacak, bölgedeki karşıt gruplar silahsızlandırılacak, iki hafta içerisinde yasa dışı silahlı gruplar, İçişleri Bakanlığı ve Kızılordu birlikleri çatışma bölgelerinden çekileceklerdi. Bununla beraber Karabağ'daki yasal hükümet organları aşamalı olarak yeniden oluşturulacak, iki ülke arasındaki ilişkiler üst düzey organları aracılığı ile sürdürülecekti. Ayrıca, antlaşmaya göre, Ermenistan Parlamentosu, Dağlık Karabağ'ın Ermeni toprağı olduğunu ilan eden kararını geri alırken, bölgeye kendini yönetmek için birtakım haklar sağlanacak ve SSCB Yüksek Sovyet'inin Karabağ hakkında şimdiye kadar aldığı kararlar geçersiz sayılacaktı (Taşkıran, 1995:157-158). Fakat bundan sonra gelişen olaylara bakıldığında aslında değişen bir durum söz konusu olmadığı görüşmüştür. Nitekim Ekim 1991'de Ermeniler yeniden saldırıya geçtiler. Buna rağmen iki tarafın yetkilileri, sınırdaki İrevan rayonuna (iline) bağlı bir köyde tekrar bir araya geldiler. Görüşme sonrası "Cinayet ve intikama dayalı kısır döngünün durdurulmasının zorunlu olduğu" taraflarca dile getirildi. Görüşmelerin yeniden devamı kararı alındı.

Fakat 20 Kasım 1991’de yapılması kararlaştırılan görüşmelere katılacak olan heyeti taşıyan helikopter Ermeniler tarafından düşürüldü. Bu heyette, Azerbaycan hükümetinin üst düzey yetkilileri, adalet ve güvenlik görevlileri, iki Rus generali, Kazakistan ve Rusya’nın gözlemcileri ve gazeteciler vardı. Olayda 20 kişi öldü, kazada ölen üst düzey Azerbaycanlı yetkililer Azerbaycan Cumhurbaşkanının görüşlerine sürekli başvurduğu ve yakın çalıştığı kişilerdi. Şüphesiz ki bu kişilerin tekrar belirlenmesi ve bir çalışma ortamının sağlanması bir hayli zaman alacaktı. Bu ise Azerbaycan tarafını zor durumda bırakmaktaydı (Muradov, 2003:23).

Bu gelişmeler üzerine Azerbaycan Yüksek Sovyeti olağanüstü bir toplantı yaparak bundan sonra Ermenistan’a karşı uygulanacak önlemleri görüştü. Bu görüşme sonunda Azerbaycan Parlamentosu aldığı bir kararla Dağlık Karabağ’ın özerklik statüsünü feshederek Bakü’ye bağladı. Ayrıca Ermenistan’a giden demiryolu kapatıldı. Ermenistan tarafı ise alınan bu kararları savaş ilanı olarak algıladığını açıkladı. Bu aynı zamanda girişilen bir barış görüşmesinin sonuçsuz kalmasına da neden oldu. Ermeniler Karabağ’ın merkezi şehri Hankendi çevresinde bulunan 19 Azeri köyüne saldırılar düzenleyerek bu köyleri zorla boşalttılar. Bununla beraber Dağlık Karabağ Yüksek Sovyet’i referanduma giderek “Karabağ’ın SSCB içerisinde bağımsız bir cumhuriyete dönüşmesi” yönünde karar aldılar. Azerbaycan’da ise 29 Aralık 1991’de yapılan halk oylamasıyla Azerbaycan’ın bağımsız bir cumhuriyet olarak onaylanması Azerbaycan’ı avantajlı duruma getirdi. Zira 30 Ocak 1992’de Prag’da yapılan AGİK toplantısında Azerbaycan bu kurumun üyesi oldu. Azerbaycan’ın bu kuruma üye olmasıyla birlikte Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünün tanınması gerekmektedir. Ayrıca Ermenistan’ın da bu kuruma üye olmasıyla beraber konu uluslar arası bir boyut kazanmış oldu (Taşkiran, 1995:160-164). Böylece bölgede çıkarları olan devletlerle uluslar arası kuruluşlar sorunun çözümü için arabuluculuk teklif edeceklerdi.

1.6.2. Barış Görüşmeleri İçin Yapılan Uluslararası Girişimler

Dağlık Karabağ Savaşının ilk ortaya çıktığı dönemlerde Azerbaycan ve Ermenistan Sovyetler Birliğinin birer üyesi olmakla beraber çözüm için Merkez, Azerbaycan ve Ermenistan üçlü mekanizması çalışmaktaydı. Buna göre çatışma bir bölgesel mesele olup

sadece Sovyetlerin içişleri olarak görülmekte ve hiçbir devlet olaya doğrudan müdahale edememekteydi. Bunun en güzel örneği daha 20 Ocak 1990 yılında Merkezi hükümetin Azerbaycan'daki olayları yatıştırmak üzere Bakü'ye Rus ordu birliklerini gönderildiği zaman dönemin süper gücü olan Amerika ve daha sonraki dönemlerde Azerbaycan'ın en önemli müttefiki olan Türkiye bile olaylara karşı "her devletin kendi iç güvenliğini temin etmesi hakkı olduğu ve hiçbir devletin içişlerine karışmadıklarını" belirtmekle ve bu konu ile ilgili olarak yorum yapmaktan kaçınılmaktaydı. Fakat Azerbaycan ve Ermenistan'ın SSCB'nin dağılma sürecinin başlamasıyla ve Prag'da yapılan toplantıda bu kuruma bağımsız birer üye olmasıyla beraber belirtildiği gibi konu uluslararası arenaya taşındı (Aslan, 1991:51-53).

İster Azerbaycan ister Ermenistan için Dağlık Karabağ sorununun çözümü doğrultusunda en uygun yöntem, barışçıl yöntemlerdir. Onun içindir ki, bu sorunun çözülmesi için yapılabilecek her türlü diplomatik girişimler uygulanmaya konmalıdır. En son çare olarak tabii ki, savaşa başvurulması kaçınılmaz olabilir. Çünkü; Dağlık Karabağ ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan bir milyon mülteci gibi sorunları bulunan bir ülkenin gelişmesi mümkün değildir. Azerbaycan'ın dünyanın uygar ve gelişmiş devletlerarasında yer almasını engelleyen iki sorunun, yani Dağlık Karabağ ve ekonomik sorunların mümkün olan en kısa zamanda çözülmesi acilen gerekmektedir. Aksi takdirde, sadece Azerbaycan'ın gelişmesi değil, uzak da olsa iç istikrarı da tehdit altına düşürebilir.

Azerbaycan'da 1993 yılında referandum yapıldı. Yapılan seçim sonucunda Elçibey görevinden uzaklaştırıldı. 3 Ekim 1993 yılında yapılan seçimler sonucunda Haydar Aliyev Azerbaycan Cumhurbaşkanı seçildi. Halka seslenen Haydar Aliyev Karabağ sorununu savaş yoluyla çözmek istediğini bildirdi. Ermenistan silahlı kuvvetlerinin işgali durduruldu ve Fuzuli ilinin bir kısmı işgal altından kurtarıldı. Hemen ardından ise bölgedeki savaş durduruldu. 28 Nisan 1994 yılında Bişkek protokolü imzalandı. Bundan sonra Karabağ'daki savaş bölgesinde ateşkes ilan edildi (Taşkiran, 1995:129).

BÖLÜM 2: DAĞLIK KARABAĞ'IN DEMOGRAFİK YAPISINI DEĞİŞTİRME POLİTİKALARI, MÜLTECİLERİN (KAÇKINLARIN) VE MECBURİ GÖÇMENLERİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

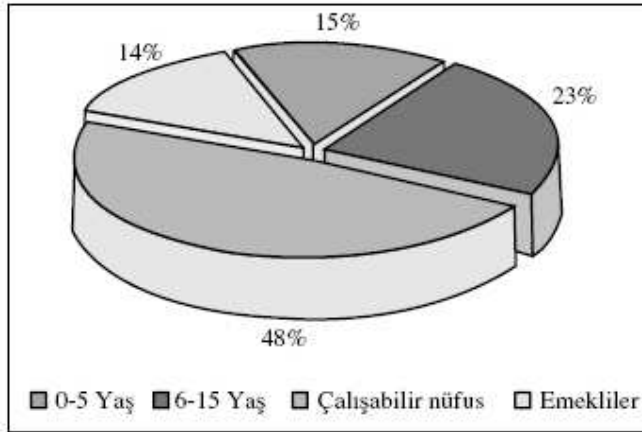
2.1. Demografik Yapıdaki Değişim

Tarihsel dönemler itibarıyla ele aldığımız zorunlu göç ve tehcir olayları nüfusun demografik yapısını derinden etkilemiştir. Bu konuyu derinlemesine incelemek, bizi, ulaşılmak istenen hedefe objektif bir şekilde götürecektir.

Sovyet döneminde Ermeni Taşnakları şekil değiştirerek Bolşevik oldular. Ermeniler Bolşevik adı altında Sovyetler Döneminde Azerbaycan Türklerine karşı soykırımı devam ettirdiler. Bu soykırım gizli şekilde yapılmakta ve Ermenistan'ın Türklerden tamamen temizlenmesi amaçlanmaktaydı. Sovyetlerin ilk yıllarında “Sovyet Devletinin karşısında oldukları” suçlamasıyla birçok Azerbaycan Türkü ölüme mahkûm edildi veya en azından Sibirya'ya sürgün edildi. Ermenistan'ın Ermenileştirilmesi politikası İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da devam ettirilmiştir. Bunun için ise Ermenistan'dan Azerbaycan Türklerinin tehciri gerekirdi. SSCB Bakanlar Kurulunun 29 Aralık 1947 tarihli kararı ile Ermenistan'da yaşayan Azerbaycanlıların Azerbaycan'a tehciri yasallaştırıldı. Karara göre Ermenistan'da yaşayan Azerbaycanlıların güya pamuk yetiştirilmesinin geliştirmesi amacıyla Azerbaycan'ın Kür ve Aras nehirleri arasındaki sıcak iklimin hüküm sürdüğü bölgeye yerleştirilmesi gerekiyordu. Ermeniler genellikle kırsal kesimde yaşayan Azerbaycan Türklerinin evlerinde yaşamak istediler. Bu dönemde Ermenistan'da 476 köy harabeye çevrilmişti. Ayrıca 1948–1952 yılları arasında Ermenistan'dan Azerbaycan'a 150 bin Azerbaycan Türkü sürüldü. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra açlıkla mücadele eden insanlar bir de tehcir edildiler. Tehcir edilen 150 bin Azerbaycan Türkü Azerbaycan'ın sıcak bölgelerine yerleştirildi. Bu insanların yarısı açlıktan ve iklim değişikliğinden dolayı hayatını kaybetti (Hatemov, 2005:28-29).

Azerbaycan toplumunda hem Sovyetler Birliği döneminde ve hem de son dönemde yaşanan göç hareketleri ülke toplumunun demografik yapısını olumsuz etkilemiştir. Bu olumsuz etkileşim ilk aşamada kadın erkek dengesi üzerinde kendisini göstermektedir. Zira toplum genelinde zaten var olan kadınların erkek nüfusa olan oransal dengesizliği (kadınlar % 51,2, erkekler % 48,8) Kaçkınlık ve Mecburi göçmenler arasında daha büyük boyutlara ulaşarak bu oran artarak kadınlarda % 54,2 ulaşmış ve erkeklerde ise bu oran daha da azalarak % 45,8'e gerilemiştir. Kaçkınlık ve Mecburi göçmenler arasında aile reisinin kadınlardan oluştuğu ailelerin sayısında ise toplumun diğer kesimlerine göre de ciddi bir artış bulunmaktadır. Bunun genel göçmen ailelere oranı % 20'lere yaklaşmaktadır. Toplum içerisinde bu tür ailelerin geçim şartları haliyle daha kötü durumdadır. Mecburi göçmenlerin 17 yaşından küçük olanlar nüfus miktarı 196.480'dir. Ayrıca; 126.482 kişi öğrenci, 301.359 kişi çalışabilir nüfus, 196.380 kişi işsizler, 116.554 kişi emekliler, 5.000 kişi yetim çocuklar ve 4.000 kişisi ise kimsesizlerden ibarettir (www.turksam.org,2007).

şekil 1. Mülteci (kaçkın) ve mecburi göçmen nüfusun yaşlara göre dağılımı

Kaynak: (www.turksam.org, 2007).

Mecburi Göçmenlerin etnik yapısına baktığımızda Azerbaycanlıların 565.408, Rusların 317, Kürtlerin 4.628 ve diğer etnik unsurların ise 131 kişiden ibaret olduğunu görmekteyiz. Bu vesileyle Ermeniler, Azerbaycan topraklarını işgal ederken toplum içerisinde bir ayırım yapmadan bütün meskûn nüfus bölgeden sürülmüştür (www.turksam.org, 2007).

Azerbaycan Devlet İstatistik Enstitüsü ülkedeki Kaçkın ve Mecburi Göçmenlerin toplam sayısını 1999 yılı istatistiklerine göre 1 milyon kişi olarak vermiştir. Yalnız bu rakam savaş

ve işgal edilmiş bölgelere yakın yerleşim birimlerinden göç edenleri de kapsamaktadır. Ülkede resmi kayıttan geçen Kaçkın ve Mecburi Göçmenlerin 1999 yılı rakamlarına göre toplam sayısı 788.800 kişidir. Aynı kaynak Ermenistan'dan göç ettirilenlerin sayısını 192.100, Kazakistan'dan 1.600, Rusya'dan 1.000 ve Özbekistan'dan göç edenleri ise 25.100 olarak vermiştir (www.eraren.org, 2007).

2.1.1. Mültecilerin (Kaçkınlardan) ve Mecburi Göçmenlerin Demografik Durumu

1917–1989 yılları arasında Batı Azerbaycan'da Azeri nüfusun durumunu incelerken, 1948–1953 yıllarında uygulanan “toplu göç” politikasını göz önüne almak şarttır. Stalin'in 23 Aralık 1947 tarihinde imzaladığı bir kararla, Ermenistan sınırları içinde kalan tarihi yurtlarını terk etmek zorunda bırakılan yüz binlerce Azeri, Azerbaycan içlerine “göçürülür”. Devlet eliyle yapılan bu zorunlu göçün haricinde, baskı ve tehditlere dayanamayan on binlerce kişi de “kendi rızası ile” yaşadıkları yerleri bırakarak Azerbaycan'a sığınır. Bütün bu olayların, nüfus oranları üzerinde etkileri olduğu açıktır.

1948–1952 yılları arasında yapılan tehcirden sonra Sovyetlerde 1959 yılında yapılan nüfus sayımına göre Ermenistan'da nüfusun milli terkihi aşağıdaki gibi olmuştur:

Tablo 2. 1959 yılı itibarı ile milliyetlerin nüfus durumu

Milliyetler	Nüfus Sayısı
Ermeniler	1.361.800
Azeriler	107.7
Ruslar	56.5
Kürtler	25.6
Toplam	1.551.600

Kaynak: Beşiroğlu (2001:464).

Görüldüğü gibi Ermenistan'ı Azeri Türklerinden temizleme politikası başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Parsamyan'ın vermiş olduğu rakamlarla bu rakamları karşılaştırıldığında 130 yıl içerisinde Erivan bölgesinin nüfusunda aşağıdaki değişiklikler olmuştur:

- Ermeniler 57.305 kişiden 1.361.800 kişiye yükselmişti,
- Azeriler 84.089 kişiden ancak 107.700 kişiye ulaşabilmişti,
- Kürtler 26.911 kişiden 25.600 kişiye gerilemişti.

Doğum oranının çok yüksek olduğu Kürt nüfusun hiç artmadığı hatta gerilediği, dolayısıyla Azeri Türkleri gibi Müslüman Kürtlerin de acımasızca soykırıma uğradığı açıkça görülmektedir. Ermenistan'ın Azeri Türklerinden temizleme politikası bu yıllarda da devam ettirilmiştir. Fakat Ermeniler bu yıllarda da tamamen amaçlarına ulaşamamışlardır. Çünkü Türk nüfusu Ermenistan'dan tam anlamıyla bertaraf edilememiştir (Beşiroğlu, 2001:464-465).

Bundan sonra genel olarak nüfus hareketliliği görebilmek için 1917–1989 tarihleri arasındaki rakamları vermek gerekir.

Aşağıdaki tablo bazı resmi rakamları netleştirmesi ve göçmen politikasının nasıl tedrici olarak ilerlediğini anlamak açısından ilgi çekicidir.

Tablo 3. 1917-1989 yılları arası Dağlık Karabağ nüfus durumu

YILLAR	TOPLAM	AZERBAYCANLILAR	%	ERMENİLER	%
1917	212.458	129,568	61	80,53	38
1922	781.011	76,539	9,8	671,513	86
1926	880.464	83,181	9,4	743,571	84,5
1937	1.209.456	124,434	10,2	1.009.004	83,4
1939	1.282.338	130,896	10,2	1.061.997	82,8
1959	1.763.048	107,748	6,1	1.551.610	88
1970	2.491.873	148,189	5,9	2.208.327	88,6
1979	3.037.259	160,841	5,3	2.724.975	89,7
1987	3.280.000	210	6,4	3.070.000	93,6
1989	3.283.000	1,5	0,001	3.281.000	99,9

Kaynak: Beşiroğlu (2001:465).

Görüldüğü üzere, toplam nüfus içinde Azerilerin oranı hızla düşerken, Ermeniler özellikle 1980 sonlarına doğru mutlak üstünlü sağlıyor. Sonuç olarak Ermeniler, uzun zamandan beri planlamakta oldukları “Türksüz Ermenistan” hayallerini gerçekleştirmiş oldular (Beşiroğlu, 2001:465).

Taşkıran’a göre de; (1995:14) “Dağlık Karabağ Sorunu ortaya çıkmadan önce bu özerk vilayetin nüfusunun % 80,5’ini Ermeniler, % 18,8’ini Azeriler, % 0,9’unu Ruslar ve % 6’sını diğer etnik azınlıklar oluşturmaktaydı. Nüfusun yaklaşık % 81’i Hıristiyan, % 19’u Müslümanlardı. DKÖV’de nüfusun % 52’si kentlerde, % 48’i köylerde meskûnlaştı. Vilayetler okuma-yazma oranı % 98 idi.

2.2. Demografik Yapıyı Değiştirme Politikaları

Ermeniler Karabağ sorununu ortaya atmakla Azerbaycan halkına, Azerbaycan Cumhuriyetine yönelttikleri asılsız ithamlar “Azeriler bizleri bölgede sıkıştırmakta ve Ermenilerin nüfus artımına engel olmaktadır” sözleri tamamen asılsızdır. Tam aksine demografik göstergelerden de anlaşılacağı gibi, Ermeni Devleti ve milliyetçileri Azerbaycan halkına yönelik uzun dönemli programlar hazırlamış ve bu programların doğrultusunda maksatlarını gerçekleştirmeyi kendilerine amaç edinmişlerdir (Semedzade, 1995:42).

1960’lı yıllarda Ermenistan’ın Azeri Türklerinden temizleme politikasının yeni merhalesi başladı.

2.2.1. Azeri Aydınlarına Karşı Yapılan Baskılar

Bu döneme kadar var olan, Azeri Türkçesinde eğitim yapan okullar kapatıldı. Örneğin, 1930 yılında kurulmuş Azeri Türkçesinde eğitim yapan Erivan Pedagoji Enstitüsünün dört bölümü (Azerbaycan Dili, Tarih, Coğrafya, Fizik ve Matematik) kapatıldı. Yine, öğretmen kadrolarının yetiştirilmesinde önemli olan 1925 yılında kurulmuş Erivan Azerbaycanlı Pedagoji Meslek Okulu kapatıldı. Netice itibariyle Ermenistan’da Azeri okullarından mezun olan ortalama 5000 öğrenci mezun olduktan sonra öğrenimini devam ettirmek için Ermenistan’dan gitmek zorundaydı. Ayrıca Ermenistan dışında yüksek öğrenim görmüş

insanlar Azeri oldukları için “iş” ile temin edilmemekteydi. Çalışma imkânı bulamayan bu insanlar yine Ermenistan’ı terk etmek zorundaydılar ve genellikle eğitim gördükleri Azerbaycan’a geri dönmek mecburiyetinde kalmaktaydılar. Bu şekilde Ermenistan’ın herhangi bir köyünde yaşayan aile sayısı kadar Azerbaycan’da aile yaşamaktaydı. Örneğin, benim doğduğum Ermenistan’ın Vedi ilinin Halisa köyünde 550 hane Azeri ailesi yaşamaktayken, Azerbaycan’a dönmek zorunda bırakılan aile sayısı da 500 aile civarındaydı (Beşiroğlu, 2001:467).

2.2.2. Devletin Yönetim Kademelerinde Olan Azeri Türkleri İşten Çıkarılarak Ermenilerin İşe Alınması

Bu dönemde Ermenistan’ın Basageçer, Krasnoselo, Karabağlar, Zengibasar, Yedi illerinde (Bu illerin nüfusunun % 75-90’ı Azeri Türkleriydi Komünist Partisi İl başkanları (Sovyet Döneminde Komünist Partisi İl başkanları aynı zamanda devletin yerel yönetimlerini temsil etmekteydiler) görevlerinden atıldılar. Ermenilerle Azerilerin karışık yaşadıkları 10 fide ise başkan yardımcıları Azeri türkü olduğu için işten çıkarıldılar. Sadece nüfusunun % 80’i Azeri Türkü olan Amasya ili istisnayı. Ayrıca, Azeri Türkçesiyle yayınlanan bütün basın organları kapatıldı (www.turksam.org, 2007).

2.2.3. 1965 Yılında Sözde “Ermeni Soykırımı”nın 50. Yıldönümü Ermenistan’da Anılması

1960’lı yıllarda Ermenistan’ın basın ve yayın organlarında Türkler aleyhine geniş propaganda başlatıldı. Uzun yıllar gizli faaliyette bulunan “Taşnak” partisi bu yıllarda açık bir şekilde faaliyetini devam ettirdi. 23 Nisan 1965 tarihinde sözde “Ermeni Soykırımı”nın 50 yılı anıldı ve Erivan şehrinde 400 bin kişilik miting yapıldı. Bu mitingde Ermenilerin sloganları şunlar olmuştu; “Batı Ermenistan (Anadolu) Ermenistan’ın Olmalıdır”, “Karabağ Bizimdir”, “Nahçıvan Ermenistan Toprağıdır”, “Ermeniler, 1915 Yılıının İntikamını Alma Zamanıdır, Birleşin” vb. Milletlerin kardeş olduğu propagandası yapılan Sovyetler gibi sıkıyönetimi olan bir ülkede Ermenilerin 400 bin kişilik miting yapması ve açık bir şekilde Türkler aleyhinde bulunmaları onu göstermektedir ki, Ermeniler hiçbir zaman Türklere ve bütün Türk Dünyasına karşı olan düşmanlıklarını ve hayal ettikleri “Büyük Ermenistan”

devletini kurmak amaçlarını unutmamışlar. Hangi milletin egemenliğinde ve yönetiminde yaşasalar da devamlı bu fikirle yaşamış, çocuklarını da bu düşünce ile yetiştirmişlerdir (Beşiroğlu, 2001:467).

Sovyet Döneminde Ermenistan'da yapılan nüfus sayımlarında devamlı Azeri Türklerinin sayısı ile ilgili bilgilerde saptırmalar yapılmıştır. Sovyetlerde nüfus sayısını arttırmak amacıyla çocuk sayısı eşten fazla (2 çocuktan fazla) olan annelere “Kahraman Ana” unvanı verilmekteydi. Ermenistan'da “Kahraman Ana” unvanı verilen her 10 kişiden 7-8'i Azeri Türküydü. Buna rağmen nüfus sayımında Azeriler az gösteriliyordu, Azerilerle Ermenilerin karışık yaşadıkları köylerde ve hayvancılıkla uğraşan birçok Azeri genellikle nüfus sayımına alınmıyordu (Beşiroğlu, 2001:467). Özet bölümünde söylediğimiz gibi, kademeli olarak Azeri nüfusu zamanla eritilmiştir.

2.3. Azerbaycan'ın Genelinin Demografik Özellikleri

Dağlık Karabağ mültecilerin demografik özelliklerini objektif olarak analiz edebilmek için kısaca Azerbaycan geneli nüfus ve demografik özellikleri değerlendirmek gerekirdi. Bu doğrultuda kısaca Azerbaycan genelini değerlendik.

Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde nüfus artış hızı, dağılan SSCB ve yeni oluşan BDT'ye kıyasla oldukça yüksek bir seviyede seyretmektedir. Yeni Türk Cumhuriyetlerinde doğum artış oranları, son 20 yıl içinde, Ruslar ve diğer Slavların aksine en yüksek oranlara ulaşmıştır. Buna karşılık ölüm oranlarında düşme görülmesi ve genç nüfus oranının bileşimi içinde daha yüksek olması da bu ulusları dinamik bir nüfus yapısına sahip kılmaktadır (Gel, 2006:45).

Nüfusun %91'ini Azerilerin (Azerbaycan Türklerinin) oluşturduğu ülkenin en önemli özelliklerinden biri, pek çok etnik grubu bünyesinde barındırıyor olmasıdır (www.ihh.org.tr, 2007).

Tablo 4. Azerbaycan geneli nüfus durumu

Yıllar	Toplam (bin kişi)	Şehir ve Köy Durumu		Toplama Göre (%)	
		Şehir	Köy	Şehir	Köy
1999	7953.4	4064.3	3889.1	51.1	48.9
2000	8016.2	4086.4	3929.8	51	49
2001	8081	4107.5	3973.5	50.8	49.2
2002	8141.4	4130.1	4011.3	50.7	49.3
2003	8202.5	4154.3	4048.2	50.7	49.3
2004	8265.7	4254.3	4011.4	51.5	48.5
2005	8347.3	4298.3	4049.0	51.5	48.5
2006	8436.4	4356.6	4079.8	51.6	48.4
2007	8532.4	4397.6	4135.1	51.5	48.5

Kaynak: Azerbaycan Rakamlarda 2007, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi,
(www.azstat.org, 2007)

Nüfusun yaş gruplarına göre dağılımına bakıldığında en büyük payın 0–45 yaş grubu arasında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, bazı Batı Avrupa ve Amerika’da olduğu gibi nüfusun yaşlı olmadığı ve kalkınma için gereken insan faktörünün yeterli olduğu ve gelişmede sakıncalı olarak kabul edilen hızlı nüfus artışı gibi bir problemin de Azerbaycan için söz konusu olmadığı söylenebilir (Duran, 2002:82).

Azerbaycan halkının % 90’ı Azerbaycan Türkü olup, İslam dinini kabul etmiştir. Nüfusun %10’u Lezgi, Rus, Ermeni, Talış, Avar, Türk, Tat, Tatar, Ukraynalı, Saxur, Gürcü, Kürt, Yahudi, Udin ve diğer halklar oluşturmaktadır. Etnik ve dini gruplar arasında tesis edilmiş hoşgörü ve karşılıklı saygı mevcuttur. Değişik etnik gruplar kendilerine ait olan

özel günlerle dini ve milli bayramları serbestlikle kutlayabilmektedirler. Ülkede cami ve mescitlerle birlikte Ermeni, Ortodoks, Katolik kiliseleri mevcuttur (www.tusiab.org, 2007).

2.4. Mültecilerin (Kaçkınların) ve Mecburi Göçmenlerin Demografik Özellikleri

19. ve 20. yüzyıllar arasında Ermenistan'daki Azerbaycan Türkleri sadece can kaybına uğramamışlar, aynı zamanda zorunlu kültür kaybına da maruz kalmışlardır. Bunun en açık örneklerini yer adlarının değiştirilmesinde görmek mümkündür. Ermenilerin hayali olan "Büyük Ermenistan" sınırları içinde yer alan Van Gölünün adı asırlarca aynı kalmış ve hiç değişmemiştir. Oysa 170 yıl içerisinde, Rusların Erivan Bölgesini işgal etmelerinden sonra Ermeniler bu toprakları Türklerden temizlemekle yetinmemişler, Türkçe ifade edilen vilayet, dağ, nehir, göl, köy vb. isimlerini değiştirerek ermeni kimliği vermişlerdir. Asırlarca Azerbaycan Türklerinin yaşadıkları yerlerin isimlerinin değiştirilmesi 1935 yılından başlayarak 1978 yılına kadar devam ederek 465 köyün ismi değiştirmiştir. Örnek olarak, Ağbaş-Abovyan, Hamamlı-Spitak gibi...

Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet Göçmen Sorunları Genel Müdürlüğü'nden elde ettiğimiz tablolar bize, Azerbaycan'da kaçkınların demografik durumunu incelemek ve onların mevcut olan sorunlarını daha iyi anlayabilmek açısından bize yardımcı olacaktır.

2.4.1. Mültecilerin (Kaçkınlarnın) ve Mecburi Göçmenlerin Eğitim Düzeyi

Tablo 5. Eğitim durumu

Yerleştikleri il/ilçe	16 yaş ve üstü Göçmenler		Eğitim Düzeyi							
			Üniv. ve üstü		Yüksekokul		Lise		Ortaokul ve altı	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Azerbaycan (toplam)	375418	100	43523	11,6	57029	15,2	153171	40,8	108256	28,8
Nahçıvan (toplam)	591	100	43	7,3	43	7,3	448	75,8	57	9,6
Bakü (toplam)	102616	100	18691	18,2	20163	19,6	42412	41,3	20874	20,3
Binakadi	15274	100	4159	27,3	1868	12,3	7788	51,1	1432	9,5
Azizbeyov	7689	100	1640	21,3	3523	45,8	2255	29,3	271	3,5
Hatayi	10717	100	1095	10,2	752	7	5423	50,6	3447	32,2
Karadağ	5629	100	372	6,6	691	12,3	3055	54,3	1511	26,8
Nerimanov	7898	100	1476	18,7	2302	26,1	1959	24,8	2161	27,4
Nesimi	9199	100	523	5,7	1209	13,1	3432	37,3	4035	43,9
Nizami	9100	100	874	9,6	1584	17,4	4342	47,7	2300	25,3
Sabuncu	13185	100	4070	30,9	4712	35,7	3758	28,5	645	4,9
Sebail	4556	100	488	10,7	733	16,1	2330	51,1	950	20,9
Surahani	10289	100	2148	20,9	1368	13,3	3362	32,7	2990	29,1
Yasamal	9107	100	1846	20,3	1421	15,6	4708	51,7	1132	12,4
Alibayramlı	3135	100	168	5,4	111	3,5	2241	71,5	615	19,6
Gence	7876	100	1737	22,1	861	10,9	3834	48,7	1444	18,3
Mingeçevir	10855	100	822	7,6	960	8,8	8497	78,3	576	5,3
Sumgayıt	29579	100	6962	23,5	9381	31,7	11232	38	2004	6,8
Naftalan	2082	100	124	6	169	8,1	1603	77	181	8,7
Abşeron	5407	100	568	10,5	673	12,4	428	7,9	0	0
Ağcabedi	10254	100	968	9,4	0	0	5630	54,9	0	0
Akdam	12315	100	630	5,1	342	2,8	9205	74,7	2003	16,3
Aktaş	2294	100	6	0,3	245	10,7	1156	50,4	465	20,3
Akstafa	627	100	24	3,8	72	11,5	147	23,4	314	50,1
Aksu	1093	100	86	7,9	199	18,2	474	43,4	300	27,4
Astara	37	100	2	5,4	3	8,1	15	40,5	17	45,9

Balaken	146	100	9	6,2	19	13	65	44,5	53	36,3
Beylegan	9011	100	274	3	689	7,6	4545	50,4	3503	38,9
Berde	37990	100	444	1,2	526	1,4	1803	4,7	35217	92,7
Bilesuvar	11581	100	857	7,4	2123	18,3	4200	36,3	3180	27,5
Celilabat	914	100	57	6,2	42	4,6	615	67,3	200	21,9
Daşkesen	752	100	0	0	0	0	0	0	0	0
Deveci	198	100	19	9,6	24	12,1	65	32,8	21	10,6
Fuzuli	36921	100	5015	13,6	11835	32,1	15100	40,9	4962	13,4
Gedebey	218	100	16	7,3	8	3,7	165	75,7	29	13,3
Goranboy	4059	100	31	8,2	353	8,7	1367	33,7	1932	47,6
Gökçay	1421	100	101	7,1	25	1,8	1130	79,5	165	11,6

Tablo 5'in devamıdır.

Yerleştikleri il/ilçe	16 yaş ve üstü göçmenler		Eğitim Düzeyi							
			Üniv. ve üstü		Yüksekokul		Lise		Ortaokul ve altı	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Hacılabul	1113	100	64	5.8	20	1.8	114	10.2	4	0.4
Haçmaz	279	100	29	10.4	2	0.7	135	48.4	53	19
Hanlar	3975	100	5.18	13	139	3.5	2904	73.1	71	1.8
Hızı	313	100	35	11.2	15	4.8	143	45.7	120	38.3
İmişli	6740	100	397	5.9	1626	24.1	2804	41.6	1900	28.2
İsmaili	1819	100	295	16.2	324	17.8	753	41.4	447	24.6
Kürdemir	1828	100	40	2.2	85	4.6	580	31.7	1085	59.4
Kak	838	100	16	1.9	9	1.1	454	54.2	54	6.4
Kazak	4003	100	667	16.7	402	10	1548	38.7	1386	34.6
Kabele	1239	100	63	5.1	47	3.8	1044	84.3	85	6.9
Kobustan	314	100	28	8.9	30	9.6	136	43.3	120	38.2
Kuba	181	100	21	11.6	12	6.6	83	45.9	58	32
Kusar	13	100	2	15.4	1	7.7	3	23.1	7	53.8
Laçın	13501	100	240	1.8	632	36.9	4982	36.9	7647	56.6
Lerik	5	100	2	40	1	0	0	0	1	20
Lenkeran	362	100	8	2.2	26	7.9	286	79	42	11.6
Masalı	280	100	13	4.6	17	5.5	154	55	96	34.3
Neftçala	306	100	16	5.2	32	26.1	80	6.1	178	58.2
Oğuz	2000	100	96	4.8	41	7.6	1520	76	343	17.2
Saatli	8474	100	685	8.1	778	43.6	3697	43.6	3314	39.1
Sabirabat	11017	100	1117	10.1	2655	24.9	2740	24.9	4505	40.9
Salyan	1091	100	48	4.4	211	67.2	733	67.2	39	3.6
Samuh	1103	100	98	8.9	66	55.1	608	55.1	331	30
Siyezen	130	100	9	6.9	15	58.5	76	58.5	30	23.1
Şamahı	732	100	150	20.5	30	58.9	431	58.9	121	16.5
Şeki	3294	100	90	2.7	268	44.2	1455	44.2	1481	45
Şemkir	1163	100	45	3.9	27	9.5	110	9.5	154	13.2
Terter	9318	100	208	2.2	191	45	4193	45	4716	50.6
Tavuz	14	100	2	14.3	2	71.4	10	71.4	0	0

Ucar	719	100	36	5	39	77.2	555	77.2	89	12.4
Yardımlı	7	100	0	0	0	0	0	0	0	0
Yevlah	6406	100	480	7.5	252	3.9	4015	62.7	1550	24.2
Zakatala	241	100	10	4.1	71	29.5	124	51.5	36	14.9
Zerdab	648	100	41	6.3	97	15	324	50	81	12.5

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet Göçmen Sorunları Genel Müdürlüğü

Dağlık Karabağ kaçkınlarının eğitim düzeyini genel olarak bir fikir elde etmek istersek, Azerbaycan'ın toplam nüfusunun eğitim düzeyini göz önünde bulundurmamız gerekir. Şöyle ki, tablo 5'de de belirtildiği gibi, kaçkınların 16 yaş ve üstü sayısı göz önünde bulundurulmaktadır. Buna göre toplam sayı 375.418 kişi olarak belirtilmiştir ki, bunun 11,6'sı üniversite ve üstü, %15,2'si yüksekokul, %40,8'i lise ve %28,8'i ortaokul ve altı gibi bir düzeye sahiptir. Genel olarak değerlendirdiğimizde, kaçkınların ne kadar çok zorluklar içinde de olsa eğitime vermiş olduğu önemi anlayabiliriz. Bu noktada aile reisleri üzerine düşen görevi, eğitime önem vermesiyle yerine getirmiş olmaktadır.

2.4.2. Mültecilerin (Kaçkınlardan) ve Mecburi Göçmenlerin Milliyet Dağılımı

Tablo 6. Milliyet durumu

Yerleştirildiği il/ilçe	Toplam	Azerbaycan Türkleri	Kürtler	Türkler	Ruslar	Diğer
Azerbaycan	576234	570466	4798	357	516	97
Nahçıvan	945	945	0	0	0	0
Bakü	153392	152935	197	198	1	61
Binakadi	23858	0	0	15	0	0
Azizbeyov	12763	12717	30	6	0	10
Hatayi	16356	16300	0	44	0	12
Karadağ	9328	9264	41	14	0	9
Nerimanov	12351	12348	2	1	0	0
Nesimi	11086	11066	0	13	0	7
Nizami	12878	12765	72	30	0	11
Sabuncu	17550	17528	0	22	0	0
Sebail	7274	7242	17	11	1	3
Suraham	14347	14292	35	20	0	0
Yasamal	15601	15570	0	22	0	9
Alibayramlı	4721	4721	0	0	0	0
Gence	15304	15296	0	4	0	4
Mingeçevir	18338	18332	0	6	0	0
Sumgayıt	43679	43626	40	8	0	5
Naftalan	3390	3390	0	0	0	0
Abşeron	9362	9362	0	0	0	0
Ağcabedi	18296	18134	159	3	0	0
Akdam	20609	20593	0	16	0	0
Aktaş	3367	3290	77	0	0	0
Akstafa	1320	1302	8	10	0	0
Aksu	1748	1748	0	0	0	0
Astara	55	55	0	0	0	0
Balaken	250	250	0	0	0	0
Beylegan	16295	16117	113	40	25	0
Berde	49446	49436	2	3	0	5

Bilesuvar	19863	19855	0	5	0	3
Celilabat	1376	1374	1	1	0	0
Daşkesen	1390	1388	0	2	0	0
Deveci	345	345	0	0	0	0
Fuzuli	50155	50153	0	2	0	0
Gedebey	323	323	0	0	0	0
Goran boy	6208	6208	0	0	0	0
Gökçay	1995	1995	0	0	0	0

Tablo 6'nın devamıdır.

Yerleştirildiği il/ilçe	Toplam	Azerbaycan Türkleri	Kürtler	Türkler	Ruslar	Diğer
Hacilabalul	1865	1864	0	1	0	0
Haçmaz	460	0	0	0	460	0
Hanlar	5697	5694	0	3	0	0
Hızı	485	485	0	0	0	0
İmişli	15468	15468	0	0	0	0
İsmaili	3355	3150	203	2	0	0
Kürdemir	2743	2720	17	3	0	3
Kak	1052	1052	0	0	0	0
Kazak	6689	6685	0	4	0	0
Kabele	1896	1745	146	5	0	0
Kobustan	473	458	15	0	0	0
Kuba	261	192	69	0	0	0
Kusar	23	22	0	0	1	0
Laçın	16986	13415	3571	0	0	0
Lerik	6	6	0	0	0	0
Lenkeran	509	509	0	0	0	0
Masallı	455	435	19	1	0	0
Neftçala	370	370	0	0	0	0
Oğuz	2744	2744	0	0	0	0
Saatli	13656	13610	36	0	0	10
Sabirabat	17853	17825	11	17	0	0
Salyan	1565	1565	0	0	0	0
Samuh	1760	1736	22	2	0	0
Siyezen	199	199	0	0	0	0
Şamahı	1267	1267	0	0	0	0
Şeki	5311	5251	60	0	0	0
Şemkir	1852	1852	0	0	0	0
Tertter	15065	15061	0	3	0	1
Tavuz	18	18	0	0	0	0
Ucar	1022	1015	0	2	0	5
Yardımlı	10	10	0	0	0	0

Yevlah	11559	11511	32	16	0	0
Zakatala	368	339	0	0	29	0
Zerdab	1020	1020	0	0	0	0

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet Göçmen Sorunları Genel Müdürlüğü

Tablo 6'da milliyet dağılımına dikkat çekilmiştir. Tabloyu genel olarak değerlendirmek istersek ortaya şöyle bir çıkmaktadır;

Azerbaycan genelinde toplam kaçkın sayısının 576.234 olduğu ve bunlardan Azerbaycan Türklerinin 570.466, Kürtler, 4798, Anadolu Türkleri 357, Ruslar 516 ve diğer azınlıklarında 97 olduğu görülmektedir. İl ve ilçelere bakıldığında, çoğunluk Bakü (153.392), Bedre (49.446), Fuzuli (50.155), Sumgayıt (43.679), Akdam (20.609), Sabirabat (17.954), Laçın (16.986), Terter (15.065), İmişli (15.468) ve Yevlah (11.559) ilinde yoğunlaştığı görülmektedir. Tablodan çıkarabileceğimiz genel yargı; milliyet dağılımında sadece Azerbaycan Türklerinin etkilenmediği, diğer milletlerin de bu olaydan etkilendiği görünmektedir.

2.4.3. Mültecilerin (Kaçkınların) ve Mecburi Göçmenlerin Mesleki Dağılımı

Tablo 7. Meslek durumu

Yerleştirildiği İl/İlçe	Çalışma Kapasitesine Sahip Olanlar	Tarım İşçileri	Öğretmenler	Sağlık Çalışanları	İnşaat İşçileri	Diğerleri	Meslek Sahibi Olmayanlar
Azerbaycan	292771	94113	23724	11079	14542	52267	97046
%	100	32.1	8.1	3.8	5	17.9	33.1
Nahçıvan	548	197	23	10	36	107	175
%	100	35.9	4.2	1.8	6.6	19.5	31.9
Bakü	30875	11486	3027	2528	1716	7771	4347
%	100	37.2	9.8	8.2	5.6	25.2	14.1
Binakadi	12594	2899	1051	1092	1099	6320	133
%	100	23	8.3	8.7	8.7	50.2	1.1
Azizbeyov	5608	1525	1336	1186	308	515	738
%	100	27.2	23.8	21.1	5.5	9.2	13.2
Hatayi	8339	6842	394	158	237	235	473
%	100	82	4.7	1.9	2.8	2.8	5.7
Karadağ	4334	220	246	92	72	701	3003
%	100	5.1	5.7	2.1	1.7	16.2	69.3
Nerimanov	5495	1876	939	648	868	876	288
%	100	34.1	17.1	11.8	15.8	15.9	5.2
Nesimi	5190	3580	498	90	47	97	878
%	100	69	9.6	1.7	0.9	1.9	16.9
Nizami	7409	5400	261	165	146	746	691
%	100	72.9	3.5	2.2	2	10.1	9.3
Sabuncu	10860	1911	2530	0.285	2344	2082	1708
%	100	17.6	23.3	2.6	21.6	19.2	15.7
Sebail	3714	995	339	144	59	718	1459
%	100	26.8	9.1	3.9	1.6	19.3	39.3
Surahani	8406	4855	877	210	587	202	1675
%	100	57.8	10.4	2.5	7	2.4	19.9
Yasamal	7105	2476	793	611	735	1254	1236
%	100	34.8	11.2	8.6	10.3	17.6	17.4

Alibayramlı	2355	91	115	50	51	1193	855
%	100	3.9	4.9	2.1	2.2	50.7	36.3
Gence	5556	685	399	182	171	411	3708
%	100	12.3	7.2	3.3	3.1	7.4	66.7
Mingeçevir	8626	375	515	233	161	1746	5596
%	100	4.3	6	2.7	1.9	20.2	64.9
Sumgayıt	20269	803	4501	1862	624	6180	6299
%	100	4	22.2	9.2	3.5	30.5	31.1
Naftalan	1740	902	43	31	190	243	331
%	100	51.8	2.5	1.8	10.9	14	19
Abşeron	4409	2108	338	237	773	632	321
%	100	47.8	7.7	5.4	17.5	14.3	7.3

Tablo 7'nin devamıdır.

Yerleştirildiği İl/İlçe	Çalışma Kapasitesine Sahip Olanlar	Tarım İşçileri	Öğretmenler	Sağlık Çalışanları	İnşaat İşçileri	Diğerleri	Meslek Sahibi Olmayanlar
Ağcabedi	8544	5680	634	286	136	808	1000
%	100	66.5	7.4	3.3	1.6	9.5	11.7
Akdam	10136	652	618	150	148	301	8267
%	100	6.4	6.1	1.5	1.5	3	81.6
Aktaş	1932	133	115	56	81	181	1366
%	100	6.9	6	2.9	4.2	9.4	70.7
Akstara	455	21	30	42	38	0	324
%	100	4.6	6.6	9.2	8.4	0	71.2
Aksu	826	228	87	31	26	76	378
%	100	27.6	10.5	3.8	3.1	9.2	45.8
Astara	32	7	4	1	1	3	16
%	100	21.9	12.5	3.1	3.1	9.4	50
Balaken	124	3	8	2	7	6	98
%	100	2.4	6.5	1.6	5.6	4.8	79
Beylegan	7754	1927	193	54	444	851	4285
%	100	24.9	2.5	0.7	5.7	11	55.3
Berde	29712	11276	564	733	512	814	15813
%	100	38	1.9	2.5	1.7	2.7	53.2
Bilesuvar	8550	789	367	164	47	26	56
%	100	92.3	4.3	1.9	0.5	0.3	0.7
Celilabat	805	140	47	5	52	120	441
%	100	17.4	5.8	0.6	6.5	14.9	54.8
Daşkesen	493	0	0	0	493	0	0
%	100	0	0	0	100	0	0
Deveci	155	17	18	3	2	13	102
%	100	11	11.6	1.9	1.3	8.4	65.8
Fuzuli	30678	7194	1637	657	1310	6560	13320
%	100	23.5	5.3	2.1	4.3	21.4	43.4
Gedebey	203	7	18	4	3	0	171
%	100	3.4	8.9	2	1.5	0	84.2
Goranboy	3280	675	195	71	339	376	1624
%	100	20.6	5.9	2.2	10.3	11.5	49.5
Gökçay	1361	750	53	32	58	198	270
%	100	55.1	3.9	2.4	4.3	14.5	19.8
Hacılabul	591	227	34	26	31	37	236
%	100	38.4	5.8	4.4	5.2	6.3	39.9
Haçmaz	195	73	18	13	29	54	8

%	100	37.4	9.2	6.7	14.9	27.7	4.1
Hanlar	3401	2081	198	64	96	610	352
%	100	61.2	5.8	1.9	2.8	17.9	10.3
Hızı	258	98	25	9	18	30	78
%	100	8	9.7	3.5	7	11.6	30.2
İmişli	5526	602	231	28	44	751	3870
%	100	10.9	4.2	0.5	0.8	13.6	70
İsmailli	1455	753	96	11	14	156	425
%	100	51.8	6.6	0.8	1	10.7	29.2
Kürdemir	1418	185	35	26	20	88	1064
%	100	13	2.5	1.8	1.4	6.2	75

Tablo 7'nin devamıdır.

Yerleştirildiği İl/İlçe	Çalışma Kapasitesine Sahip Olanlar	Tarım İşçileri	Öğretmenler	Sağlık Çalışanları	İnşaat İşçileri	Diğerleri	Meslek Sahibi Olmayanlar
Kak	700	151	11	6	430	66	36
%	100	21.6	1.6	0.9	61.4	9.4	5.1
Kazak	2693	199	175	78	17	218	2006
%	100	7.4	6.5	2.9	6	8.1	74.5
Kabele	1130	423	67	16	42	228	354
%	100	37.4	5.9	1.4	3.7	20.2	31.3
Kobustan	218	24	6	9	24	63	92
%	100	11	2.8	4.1	11	28.9	42.2
Kuba	155	23	14	4	5	8	101
%	100	14.8	9	2.6	3.2	5.2	65.2
Kusar	12	2	0	0	0	4	6
%	100	16.7	0	0	0	33.3	50
Laçın	10361	110	465	128	20	9038	600
%	100	1.1	4.5	1.2	0.2	87.2	5.8
Lerik	4	0	0	0	0	0	4
%	100	0	0	0	0	0	100
Lenkeran	284	5	8	4	2	14	251
%	100	1.8	2.8	1.4	0.7	4.9	88.04
Masallı	213	3	14	7	0	10	179
%	100.0	1.4	6.6	3.3	0.0	4.7	84.0
Neftçala	236	50	6	12	10	22	136
%	100.0	21.2	2.5	5.1	4.2	9.3	57.6
Oğuz	1656	1508	87	7	34	20	0
%	100.0	91.1	5.3	0.04	2.1	1.2	0.0
Saatli	6449	2633	550	205	112	1507	1442
%	100.0	40.8	8.5	3.2	1.7	23.04	22.04
Sabirabat	8008	1448	981	375	458	1352	3394
%	100.0	18.1	12.3	4.7	5.7	16.9	42.04
Salyan	868	118	25	27	12	363	323

%	100.0	13.6	2.9	3.1	1.4	41.8	37.2
Samuh	864	520	64	52	104	0	124
%	100.0	60.2	704	6.0	12.0	0.0	1404
Siyezen	112	7	0	3	2	15	85
%	100.0	6.3	0.0	2.7	1.8	13.4	75.9
Şamahı	425	25	40	5	10	115	230
%	100.0	5.9	9.4	1.2	204	27.1	54.1
Şeki	2644	995	210	58	138	1008	235
%	100.0	37.6	7.9	2.2	5.2	38.1	8.9

Tablo 7'nin devamıdır.

Yerleştiği İl/İlçe	Çalışma Kapasitesine Sahip Olanlar	Tarım İşçileri	Öğretmenler	Sağlık Çalışanları	İnşaat İşçileri	Diğerleri	Meslek Sahibi Olmayanlar
Şemkir	842	415	48	20	10	10	339
%	100.0	49.3	5.7	204	1.2	1.2	40.3
Terter	7438	2774	176	32	605	1168	2683
%	100.0	37.3	204	004	8.1	15.7	36.1
Tavuz	12	1	0	2	1	6	2
%	100.0	8.3	0.0	16.7	8.3	50.0	16.7
Ucar	630	21	29	9	5	30	536
%	100.0	3.3	4.6	1A	0.8	4.8	85.1
Yardımlı	7	2	0	0	0	3	2
%	100.0	28.6	0.0	0.0	0.0	42.9	28.6
Yevlah	5592	4004	306	257	44	460	521
%	100.0	71.6	5.5	4.6	0.8	8.2	9.3
Zakatala	205	23	5	5	0	48	124
%	100.0	11.2	2.4	204	0.0	23.4	60.5
Zerdab	572	270	14	4	0	174	110
%	100.0	47.2	204	0.7	0.0	30.4	19.2

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet Göçmen Sorunları Genel Müdürlüğü

Dağlık Karabağ Kaçkınlarının, çalışabilecek insanların mesleki dağılımına baktığımızda, tarım işçilerinin (94.113 kişi) ön planda olduğunu görebiliriz. Bu oranın yüksek olmasını, Dağlık Karabağ'ın verimli topraklara sahip olmasına bağlamak herhalde yanlış olmayacaktır. İkinci sırayı ise öğretmenler (23.724) almaktadır. Hemen ardından inşaat işçileri bu sayının 14.542'sini teşkil etmektedir. Sağlık çalışanlarının sayısı ise 11079'dur.

52.267 kişi diğer çalışma alanlarında kendilerine yer bulmuşlardır. Meslek sahibi olmayanların sayısı 97.046'dır.

2.4.4. Mültecilerin (Kaçkınların) ve Mecburi Göçmenlerin Geçim Kaynağı

Tablo 8. Geçim kaynağı durumu

Yerleştirildiği İl/İlçe	Toplam		Çalışanlar (Her Türlü İşler)		Yardım Aylıkları		Emekli Aylığı		Başkalarının Himayesinde		Diğer	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Azerbaycan	176234	100	164529	28.6	69807	12.1	88934	15.4	89886	15.6	163078	28.3
Nahçıvan	945	100	318	33.7	76	8	7	0.7	340	36	204	21.6
Bakü	153392	100	55150	36	28325	18.5	18299	11.9	16597	10.8	35021	22.8
Binakadi	23858	100	16551	69.4	2653	11.1	1247	5.2	2497	10.5	910	3.8
Azizbeyov	12763	100	3449	27	5524	43.3	411	3.2	617	4.8	2762	21.6
Hatayi	16356	100	1490	9.1	2378	14.5	4077	24.9	5639	34.51	2772	16.9
Karadağ	9328	100	4977	53.4	1265	13.6	1145	12.3	1216	13	725	7.8
Nerimanov	12351	100	3188	25.8	3372	27.3	1118	9.1	452	3.7	4221	34.2
Nesimi	11086	100	1316	11.9	1880	17	2170	19.6	2700	24.4	3020	27.2
Nizami	12878	100	5130	39.8	4178	32.4	3570	27.7	0	0	0	0
Sabuncu	17550	100	1370	7.8	3051	17.4	1981	11.3	480	2.7	10668	60.8
Sebail	7274	100	766	10.5	500	6.9	1390	19.1	457	6.3	4161	57.2
Surahanı	14347	100	3980	27.7	1960	13.7	312	2.2	2313	16.1	5782	40.3
Yasarnal	15601	100	12933	82.9	1564	10	878	5.6	226	1.4	0	0
Alibayramlı	4721	100	987	20.9	682	14.4	0	0	0	0	3052	64.6
Gence	15304	100	5011	32.7	1542	10.1	1409	9.2	756	5	6577	43
Mingeçevir	18338	100	3097	16.9	2229	12.2	11400	62.2	16	0.1	1596	8.7
Sumgayıt	43679	100	0	0	9768	22.4	661	1.5	3906	8.9	29344	67.2
Naftalan	3390	100	524	15.5	910	26.8	40	1.2	71	2.1	1845	54.4
Abşeron	9362	100	4395	46.9	998	10.7	720	7.7	3249	34.7	0	0
Ağcabedi	18296	100	1311	7.2	1307	7.1	460	2.5	99	0.5	15119	82.6
Akdam	20609	100	4214	20.4	149	0.7	2146	10.4	9185	44.6	4915	23.8

Aktaş	3367	100	1216	36.1	587	17.4	45	1.3	1289	38.3	230	6.8
Akstafa	1320	100	627	47.5	153	11.6	62	4.7	343	26	135	10.2
Aksu	1748	100	644	36.8	49	2.8	267	15.3	640	36.6	148	8.5
Astara	55	100	5	9.1	11	20	12	21.8	27	49.1	0	0
Balaken	250	100	58	23.2	22	8.8	12	4.8	105	42	53	21.2
Beylegan	16295	100	1335	8.2	1649	10.1	11947	73.3	61	0.4	1303	8
Berde	49446	100	13195	26.7	137	0.3	16340	33	235	0.5	19539	39.5
Bilesuvar	19863	100	5642	28.4	106	0.5	2427	12.2	8362	42.1	3326	16.7
Celilabat	1376	100	205	14.9	38	2.8	108	7.8	555	40.3	470	34.2
Daşkesen	1390	100	1390	100	0	0	0	0	0	0	0	0
Deveci	345	100	83	24.1	103	29.9	40	11.6	119	34.5	0	0
Fuzuli	50155	100	25487	50.8	7958	15.9	60	0.1	6025	12	10625	21.2
Gedebey	323	100	167	51.7	36	11.1	0	0	120	37.2	0	0
Goranboy	6208	100	1579	25.4	1143	18.4	378	6.1	2523	40.6	585	9.4
Gökçay	1995	100	80	4	350	17.5	42	2.1	67	3.4	1456	73

Tablo 8'in devamıdır.

Yerleştirildiği İl/İlçe	Toplam		Çalışanlar (Her Türlü İşler)		Yardım Aylıkları		Emekli Aylığı		Başkalarının Himayesinde		Diğer	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Hacılabul	1865	100	378	20.3	707	37.9	0	0	0	0	780	41.8
Haçmaz	460	100	127	27.6	115	25	46	10	163	35.4	9	2
Hanlar	5697	100	1488	26.1	260	4.6	2059	36.1	859	15.1	1031	18.1
Hızı	485	100	485	100	0	0	0	0	0	0	0	0
İmişli	15468	100	5125	33.1	0	0	1615	10.4	8728	56.4	0	0
İsmaili	3355	100	950	28.3	0	0	430	12.8	1663	4.6	312	9.3
Kürdemir	2743	100	1024	37.3	310	11.3	392	14.3	887	32.3	130	4.7
Kak	1052	100	611	58.1	22	2.1	95	9	24	2.3	300	28.5
Kazak	6689	100	975	14.6	87	1.3	1341	20	2630	39.3	1656	24.8
Kabele	1896	100	1020	53.8	24	1.3	181	9.5	671	35.4	0	0
Kobustan	473	100	3	0.6	158	33.4	100	21.1	157	33.2	55	11.6
Kuba	261	100	41	15.7	5	1.9	26	10	114	43.7	75	28.7
Kusar	23	100	6	26.1	0	0	1	4.3	8	34.8	8	34.8
Laçın	16986	100	6625	39	3140	18.5	367	2.2	4454	26.2	2400	14.1
Lerik	6	100	4	66.7	2	33.3	0	0	0	0	0	0
Lenkeran	509	100	226	44.4	16	3.1	80	15.7	119	23.4	68	13.4
Masallı	455	100	170	37.4	66	1.4	0	0	175	38.5	44	9.7
Neftçala	370	100	247	66.8	11	3	52	14.1	60	16.2	0	0
Oğuz	2744	100	1656	60.3	27	1	344	12.5	717	26.1	0	0
Saatli	13656	100	1042	7.6	2002	14.7	40	0.3	26	0.2	10546	77.2
Sabirabat	17853	100	3460	19.4	0	0	2457	13.8	6889	38.6	5047	28.3
Salyan	1565	100	421	26.9	102	6.5	0	0	0	0	1042	66.6
Samuh	1760	100	717	40.7	487	27.7	213	12.1	311	17.7	32	1.8
Siyezen	199	100	98	49.2	0	0	32	16.1	69	34.7	0	0

Şamahı	1267	100	1033	81.5	217	17.1	17	1.3	0	0	0	0
Şeki	5311	100	2833	53.3	732	13.8	133	2.5	162	3.1	1451	27.3
Şemkir	1852	100	807	43.6	336	18.1	210	11.3	60	3.2	439	23.7
Tertter	15065	100	5496	36.5	1880	12.5	121	0.8	5917	39.3	1651	11
Tavuz	18	100	9	50	0	0	2	11.1	7	38.9	0	0
Ucar	1022	100	303	29.6	91	8.9	0	0	293	28.7	335	32.8
Yardımlı	10	100	8	80	2	20	0	0	0	0	0	0
Yevlah	11559	100	0	0	0	0	11544	99.9	15	0.1	0	0
Zakatala	368	100	81	22	0	0	154	41.8	9	2.4	124	33.7
Zerdab	1020	100	340	33.3	680	66.7	0	0	0	0	0	0

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet Göçmen Sorunları Genel Müdürlüğü

Azerbaycan'ın genel geçim kaynağına inceleyerek, Tablo 8'i incelememiz daha sağlıklı olacaktır. Tablo 8'e göre Azerbaycan'da kaçkınların çalışan sayısı %28,6 oranındadır. Yardım aylıkları %12, %15'dir. Diğerlerindeki oran ise %28'dir. Genel olarak değerlendirme yaptığımızda kaçkınlarda çalışarak yaşamını kazananlar üçte bire yakın bir orandadır ki, bu onların zor durumunu gözler önüne sermektedir.

Bugün ailelerin en önemli problemi Azerbaycan'ın içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılardan dolayı işsizliktir. Diğer problemler bu ölçüde bunun bir uzantısı ve yansımasıdır. Bundan dolayı ilk halledilmesi gereken işsizlik sorunudur. İşsizlik sorununun çözülmesi yanında, kadınlar ve çalışabilir durumda olanlar da tabiatlarına uygun mesleklerde verimli hale getirilmelidir.

Aile reislerinin büyük çoğunluğunun geçimlerini resmi kurumlar ve gönüllü kuruluşlar sağlamaktadır. Acilen bu durum bir çözüme kavuşturulmalı ve aileler tüketici durumda değil, üretici durumuna gelmesi sağlanmalıdır.

2.4.5. Mültecilerin (Kaçkınların) ve Mecburi Göçmenlerin Geçici Olarak Yerleştikleri İller ve İlçeler

Tablo 9. İller/ilçeler üzere yerleşim yerleri

Yerleştiği il/ilçe	Mülteciler Ve Zorunlu Göçmenler Toplamı		Mülteciler		Zorunlu Göçmenler	
	Hane	Kişi	Hane	Kişi	Hane	Kişi
Azerbaycan (Toplam Sayı)	191603	785590	44298	209356	147305	576234
Nahçıvan (Toplam Sayı)	1324	4885	1061	3940	263	945
Bakü (Toplam Sayı)	57180	246849	18800	93457	38380	153392
Binakadi	8502	39435	2768	15577	5734	23858
Azizbeyov	3430	14499	343	1736	3087	12763
Hatayi	6424	26588	2245	10232	4179	16356
Karadağ	2973	11728	459	2400	2514	9328
Nerimanov	5730	29511	2420	17160	3310	12351
Nesimi	6445	25562	3725	14476	2720	11086
Nizami	5820	22135	2404	9257	3416	12878
Sabuncu	5954	25870	1636	8320	4318	17550
Sebail	2744	11905	850	4631	1894	7274
Suraham	4930	22777	1631	8430	3299	14347
Yasarnal	4228	16839	319	1238	3909	15601
Alibayramlı	1322	4987	78	266	1244	4721
Gence	8289	32602	3860	17298	4429	15304
Mingeçevir	5317	21717	705	3379	4612	18338
Sumgayıt	14330	61961	3005	18282	11325	43679
Naftalan	986	3613	51	223	935	3390
Abşeron	3030	12689	702	3327	2328	9362
Ağcabedi	4507	18551	54	255	4453	18296

Akdam	5405	20625	3	16	5402	20609
Aktaş	885	3448	17	81	868	3367
Akstafa	834	3302	460	1982	374	1320
Aksu	494	2052	48	304	446	1478
Astara	11	55	0	0	11	55
Balaken	89	381	26	131	63	250
Beylegan	4324	16763	104	468	4220	16295
Berde	13551	50421	240	975	13311	49446
Bilesuvar	4587	19872	2	9	4585	19863
Celilabat	304	1376	0	0	304	1376
Daşkesen	1200	4853	836	3463	364	1390
Deveci	472	2068	374	1723	98	345
Fuzuli	12321	50155	0	0	12321	50155
Gedebey	125	411	28	88	97	323
Goranboy	2533	9655	923	3447	1610	6208
Gökçay	592	2055	15	60	577	1995

Tablo 9'un devamıdır.

Yerleştiği il/ilçe	Mülteciler Ve Zorunlu Göçmenler Toplamı		Mülteciler		Zorunlu Göçmenler	
	Hane	Kişi	Hane	Kişi	Hane	Kişi
Hacılabil	658	2396	139	531	519	1865
Haçmaz	701	3081	575	2621	126	460
Hanlar	4277	17537	2735	11840	1542	5697
Hızı	703	3059	595	2574	108	485
İmişli	4688	15598	28	130	4660	15468
İsmailli	1425	6145	619	2790	806	3355
Kürdemir	856	3208	84	4653	772	2743
Kak	284	1203	33	151	251	1052
Kazak	2022	7445	202	756	1820	6689
Kabele	543	2208	63	312	480	1896
Kobustan	182	622	35	149	147	473
Kuba	449	1933	386	1672	63	261
Kusar	157	581	147	5581	10	23
Laçın	3894	16986	0	0	389,1	16986
Lerik	1	6	0	0	1	6
Lenkeran	130	521	6	12	124	509
Masallı	142	466	5	11	137	455
Neftçala	99	393	5	23	94	370
Oğuz	1112	4646	420	1902	692	2744
Saatli	4447	16614	696	2958	3751	13656
Sabirabat	4936	20568	582	2715	4345	17853
Salyan	437	1862	69	297	368	1565
Samuh	927	3637	464	1877	463	1760
Siyezen	100	429	54	230	46	199
Şamahı	1231	5377	911	4110	320	1267
Şeki	1712	6988	362	1677	1350	5311

Şemkir	3025	12987	2557	11135	468	1852
Tertter	4566	17526	577	2461	3989	15065
Tavuz	265	1009	261	991	4	18
Ucar	289	1109	22	87	267	1022
Yardıınlı	2	10	0	0	2	10
Y ev lah	2930	12440	222	881	2708	11559
Zakatala	148	634	52	266	96	368
Zerdab	253	1020	0	0	253	1020

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet Göçmen Sorunları Genel Müdürlüğü

Tablo 9'u incelediğimizde illerin ilçelere göre daha yoğun olduğunu görmekteyiz. Azerbaycan'da, Dağlık Karabağ mültecilerinin durumu değerlendirdiğimizde, mültecilerin daha çok büyük illerde yaşadığını görmekteyiz. Bu durum Azerbaycan genelini değerlendirdiğimizde doğal bir sonuçtur. Başta başkent Bakü Azerbaycan'ın en rahat ve tüm imkânların olduğu bir şehirdir. Şehirler büyükten küçüğe doğru sıralandıkça, şehirlerin sahip olduğu imkânlar da azalmaktadır. Özellikle küçük şehirler su, gaz, ve elektrik gibi insanın yaşamı için olmazsa olmaz unsurlarında sorunlar yaşanmaktadır. Genel olarak tüm Türk Cumhuriyetlerinde durum bu şekildedir. Her birinde başkent yaşamın yoğun olduğu yerlerdir.

2.4.6. Mültecilerin (Kaçkınların) ve Mecburi Göçmenlerin Geçici Olarak Yerleştikleri Yerlerin Kent/Köy Olarak Dağılımı

Tablo 10. Kent/köy üzere yerleşim yerleri

Yerleştirildikleri il/ilçe	Toplam kişi sayısı	Onlardan		Yüzde olarak ifadesi	
		Kentlerde	Köylerde	Kentlerde	Köylerde
Azerbaycan Cumhuriyeti (Toplam)	576234	317200	259034	55.05	44.95
Nahçıvan (toplaml)	945	155	790	16.4	83.6
Baku (toplaml)	153392	153392	0	100	0
B inakadi	23858	23858	0	100	0
Azizbeyov	12763	12763	0	100	0
Hatai	16356	16356	0	100	0
Karadağ	9328	9328	0	100	0
Nerimanov	12351	12351	0	100	0
Nesimi	11086	11086	0	100	0
Nizami	12878	12878	0	100	0
Sabuncu	17550	17550	0	100	0
Sebail	7274	7274	0	100	0
Suraham	14347	14347	0	100	0
Yasarnal	15601	15601	0	100	0
Alibayramlı kenti	4721	4721	0	100	0
Gence kenti	15304	15304	0	100	0
Mingeçevir kenti	18338	18338	0	100	0
Surngait kenti	43679	43679	0	100	0
Naftalan kenti	3390	3390	0	100	0
Abşeron	9362	4878	4484	52.1	47.9
Ağcabedi	18296	8714	9582	47.63	52.37
Akdarn	20609	0	20609	0	100
Aktaş	3367	696	2671	20.67	79.33
Akstafa	1320	408	912	30.91	69.09

Aksu	1748	240	1508	13.73	86.27
Astara	55	44	11	80	20
Balaken	250	167	83	66.8	33.2
Beylegan	16295	6770	9525	41.55	58.45
Berde	49446	17286	32160	34.96	65.04
Bilesuvar	19863	293	19570	1.48	98.52
Celilabat	1376	615	761	44.69	55.31
Daşkesen	1390	20	1370	1.44	98.56
Deveci	345	36	309	10.43	89.57
Fuzuli	50155	0	50155	0	100
Gedebey	323	323	0	100	0
Goranboy	6208	786	5422	12.66	87.34
Gökçay	1995	900	1095	45.11	54.89

Tablo 10'un devamıdır.

Yerleştirildikleri il/ilçe	Toplam Kişi Sayısı	Onlardan		Yüzde Olarak İfadesi	
		Kentlerde	Köylerde	Kentlerde	Köylerde
Hacıkabul	1865	772	1093	41.39	58.61
Haçrnaz	460	72	388	15.65	84.35
Hanlar	5697	1707	3990	29.96	70.04
Hızı	485	0	485	0	100
İmişli	15468	6137	9331	39.68	60.32
İsrnailli	3355	362	2993	10.79	89.21
Kürdemir	2743	1421	1322	51.8	48.2
Kak	1052	140	912	13.31	86.69
Kazak	6689	3333	3356	49.83	50.17
Kabele	1896	773	1123	40.77	59.23
Kobustan	473	150	323	31.71	68.29
Kuba	261	73	188	27.97	72.03
Kusar	23	17	6	73.91	26.09
Laçın	16986	0	16986	0	100
Lerik	6	6	0	100	0
Lenkeran	509	189	320	37.13	62.87
Masallı	.155	88	367	19.34	80.66
Neftçala	370	83	287	22.43	77.57
Oğuz	27.1.1	454	2290	16.55	83.45
Saatli	13656	6911	6745	50.61	49.39
Sabirabat	17853	1670	16183	9.35	90.65
Salyan	1565	254	1311	16.23	83.77
Samuh	1760	0	1760	0	100
Siyezen	199	41	158	20.6	79.4
Şamahı	1627	145	1122	11.44	88.56
Şeki	5311	821	4490	15.46	84.54

Şemkir	1852	990	862	53.46	46.54
Terter	15065	3790	11275	25.16	74.84
Tavus	18	4	14	22.22	77.78
Ucar	1022	456	566	44.62	55.38
Yardımlı	10	0	10	0	100
Yevlak	11559	4547	7012	39.34	60.66
Zakatala	368	232	136	63.04	36.96
Zerdab	1020	407	613	39.9	60.1

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet Göçmen Sorunları Genel Müdürlüğü

Tablo 10’da verilmiş olan kaçkınların geçici olarak yerleştikleri yerleri kent-köy olarak ele aldığımızda, toplam kişi sayısını, onlardan; kent ve köylerde yerleştirilenleri, yüzde olarak ifadesini kısaca özetlemek istersek;

Azerbaycan geneline baktığımızda, toplam kişi sayısının 576.234 olduğu ve bunlardan %55,5’nin yani, 317.200 kişinin kentlerde, %44.95’nin yani, 259.034 kişinin ise köylere dağılımı görülmektedir.

Tablodan da görüldüğü gibi yerleşim yerleri arasında büyük çoğunluk Bakü (%100) yani, 153.392 kişinin tümü kentlere yerleşmiştir. Sırasıyla Fuzuli iline bağlı köylerde (%100) yani, 50.155 kişinin tümü, Bedre %34.96’sı kent, %65,4’ü ise köylerde, Sumgayıt ise 43.679 kişi (%100) kente yerleşmiştir.

BÖLÜM 3: AZERBAYCAN, MÜLTECİLERİN (KAÇKINLARIN) VE MECBURİ GÖÇMENLERİN SOSYO-EKONOMİK SORUNLARI

3.1. Mülteci (Kaçkın) ve Mecburi Göçmenlerin Mevcut Sorunları

Dağlık Karabağ kaçkınları ve mecburi göçmenler birçok sorunlarla karşı karşıya bulunmaktadır. Bu sorunlar barınmadan eğitime kadar birçok alanda değişik şekillerde kendisini göstermektedir. Sorunların çözümünde kaçkın ve mecburi göçmenler arasında bir karşılaştırma yapıldığında kaçkınlara sorunlarının artık geçen yaklaşık 12 yıllık bir süreç içerisinde büyük oranda çözüldüğü ve mecburi göçmenlere oranla nispeten daha iyi şartlar içerisinde buldukları gözlemlenmektedir.

3.1.1. Barınma ve Kalıcı Konut Sorunu

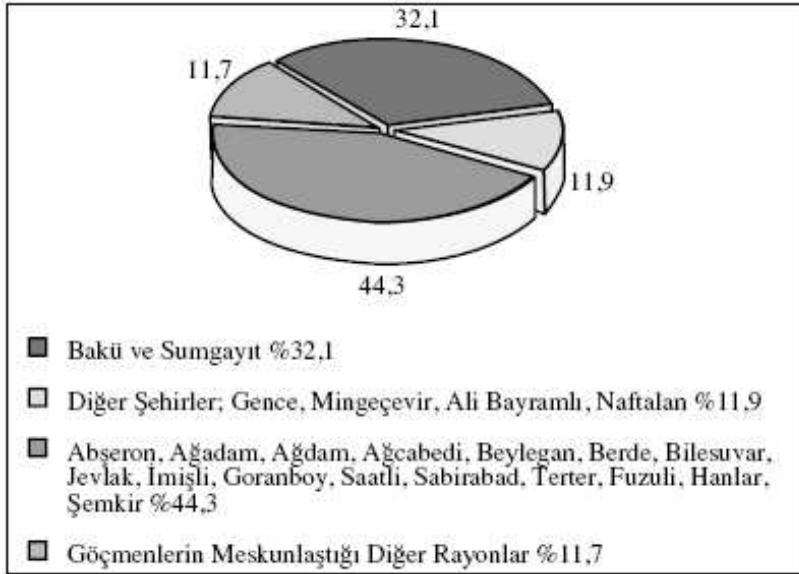
Azerbaycan'da göçmenlerin karşılaştıkları en önemli sorunların başında bu insanların bir an önce kalıcı bir barınma yeri edinebilmeleri gerekmektedir. Sorunların çözümünde kaçkın ve mecburi göçmenler arasında bir karşılaştırma yapıldığında kaçkınlara sorunları geçen müddet içerisinde büyük oranda çözüldüğü ve mecburi göçmenlere oranla nispeten daha iyi durumda oldukları söylenebilir.

Mecburi Göçmenler Azerbaycan genelinde daha ziyade 31 şehir ve bölgede sıklıkla meskûnlaşmıştır. Azerbaycan yönetimi göçmenleri Bakü dışında diğer bölgelerde meskûnlaştırma politikası gütse de bunda pek başarılı olamamıştır. Zira başkent Bakü'nün

yaşam ve geçim (iş imkânı) imkânları açısından daha uygun şartlarda bulunması sebebiyle göçmenler bir şekilde başkente yerleşmeye çalışmışlardır. Azerbaycan'ın bütün bölgelerindeki 72 idari bölgeden 57'si arazisinde yerleşen göçmenlerin tahminen % 43'ü şehirlerde, 1/5'i ise sınır bölgelerinde meskûnlaştırılmıştır. Şehre yerleşenler daha ziyade okul, yurt, çocuk yuvası, pansiyon gibi devlete ait sosyal binalarda yerleştirilmişlerdir. Sınır bölgelerindekiler ise sosyal binaların yanı sıra akraba ve tanıdıklarının yanlarına yerleşmişlerdir. Göçmen (kaçkın ve mecburi göçkün) yerleşim birimlerinin ekseriyetinde temiz su, elektrik, kanalizasyon vs. gibi altyapı yatırımları yetersiz veya hiç mevcut değildir. Sigma Araştırma Merkezi'nin 1997 yılında yapmış olduğu bir çalışmada göçmenlerin sadece % 7'sinin yaşadıkları yerlerin asgari yaşam standardına uygun olduğu anlaşılmıştır (Oğan, 2001:441).

Şekil 2. Mülteci (kaçkın) ve mecburi göçmenlerin bölgelere göre mevcut meskûn durumu

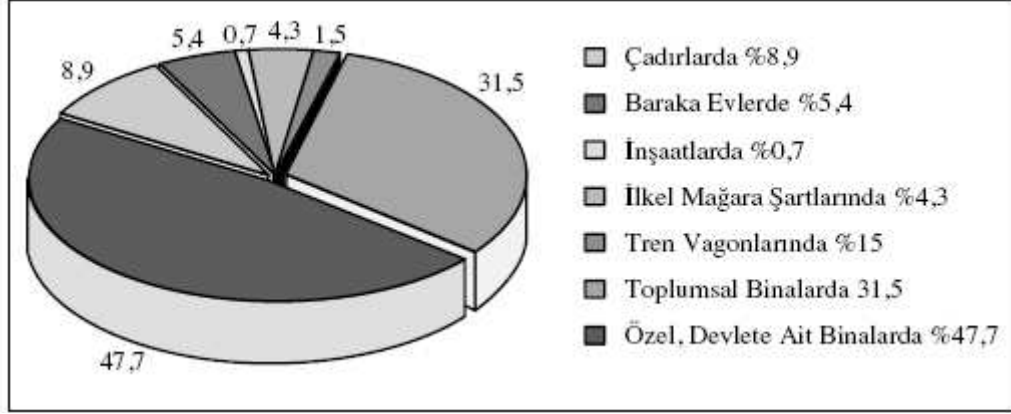

Kaynak: Hatemov (2005:141).

Yukarıdaki tabloda resmi rakamlara istinaden göçmenlerin % 32,1'inin Bakü ve Sumgayıt şehirlerinde meskûnlaştıkları gösterilmektedir. Ancak bu resmi rakamlar gerçek durumu yansıtmamaktadır. Zira kırsal bölgelerdeki işsizlik ve elverişsiz yaşam koşulları sebebiyle

göçmenlerin başkent Bakü ve Sumgayıt şehirlerine yığıldıkları bilinmektedir (Oğan, 2001:441).

Şekil 3. Mülteci (kaçkın) ve mecburi göçmenlerin mevcut iskân durumu

Kaynak: Hatemov (2005:142).

Yukarıdaki grafikten de anlaşılacağı üzere toplam göçmenlerin yaklaşık 1/3'ü çeşitli şekillerde elde edilen evlerde yaşamaktadırlar. Evlerde yaşayan göçmenlerin ise yaklaşık % 55,6'sı büyük şehirlerde bulunmaktadır. Ermenistan ve Orta Asya'dan (Ahıskalılar) göç ettirilen 47 bin aileye (ki bu rakam toplam Kaçkın ailelerin % 95,6'sına tekabül eder) kalacak ev sağlanmıştır. Bu ailelerden yaklaşık 10 bin Kaçkın ikinci defa göçmen durumuna düşmüştür.

Ayrıca Ermenistan'dan kaçkın düşenlerle Bakü'de yaşayan Ermenilerin karşılıklı olarak evlerini değiştirmelerine resmen izin verilir. Göçmenler arasında çadırlarda, barakalarda, yük vagonlarında, yarım kalmış inşaatlarda, yol kenarlarında, mağaralarda yaşayan ailelerin durumları diğerlerine göre daha zordur. Özellikle kış aylarında buralarda barınmak çocuk ve yaşlılar için katlanılır gibi değildir. Elektrik, suyu ve kanalizasyonu olmayan bu gayri sıhhi yerlerde yaşayan çocukların sağlıklı olarak yetişip topluma katılmaları uzun bir süreç gerektirecektir. Devlet şehit ailelerinin yerleştirilmesine öncelik vermesine rağmen bu konuda alınması gereken çok mesafe vardır ve çok sayıda aile uygun bir yere yerleşebilmek için sıra beklemektedir. Ayrıca okul, yurt ve çocuk yuvalarında üç- dört aile bir arada kalmaya mecbur olmaktadır (Yeşilot, 2006:87-88).

Göçmenlerin grafik olarak sunulan meskûnlaşma durumları şu şekilde olmuştur: Çadırlarda 15.530 aileden ibaret 73.982 kişi, gecekondularda 19.782 aileden ibaret 98.979 kişi, devlete ait konutlarda, çocuk yuvalarında, okullarda ve yurtlarda 43.905 aileden ibaret 175.255 kişi, tatil köyleri ve sanatoryumlarda 5.236 aileden ibaret kişi 20.240, akraba ve tanıdık evlerde 38.926 aileden ibaret 156.420 kişi, başkalarına ait olduğu halde göçmenler tarafından zapt edilmiş evlerde 8.954 aileden ibaret 35.472 kişi, inşası yarım kalmış binalarda 8.954 aileden ibaret 44.502 kişi, çiftliklerde 7.555 aileden ibaret 32.721 kişi, yük vagonlarında 2.076 aileden ibaret 8.859 kişi, yol kenarlarında ve toprakta kazılmış mağaralarda 3.418 aileden ibaret 14.864 kişi (Hatemoğlu, 2005:142).

Tablo 11. Mülteci (kaçkın) ve mecburi göçmenlerin kategorileri

No	Kaçkın ve Mecburi Göçmenlerin Kategorileri	Sayı	Toplam İçindeki %
A	İşgalden kurtarılmış rayonlarda (illerde) önceki yaşadıkları yerlere dönen göçmenler (Nahçıvan, Ağdam, Akstafa, Ağcabedi, Gedebe, Fuzuli)	80.044	9,93
B	Çadırlarda, barakalarda, tren vagonlarında, Toprak mağaralarda, inşaatlarda ve diğer yerlerde meskunlaşanlar	118.997	14,77
C	Kaçkın ve Mecburi Göçmenlerin sıkça meskunlaştıkları Rayonlarda (illerde) (Abşeron, Ağdam, Ağcabedi, Beyiegan, Bilesuvar, Berde, İmişli, Yevlak, Geranboy, Saath, Sabirabad, Terter, Fuzuli, Hanlar, Şemkir)	357.125	44,32
D	Bakü şehrinde yaşayanlar: Bunlardan:	226.388	28,09
	Sosyal binalarda	62.545	7,76
	İnşaatlarda	404	0,05
	Özel ve devlet evlerinde	163.389	20,28
E	Sumgayit ve diğer büyük şehirlerde	128.333	15,93
	Yaşayanlar; Bunlardan:		
	Sosyal binalarda	37.602	4,67
	İnşaatlarda	3.780	0,47
	Özel ve devlet evlerinde	86.051	10,68
	Yol kenarlarında yaşayanlar	900	0,11
P	Köy bölgelerinde yaşayanlar; Bunlardan:		
	Özel ve devlet evlerinde	257.340	31,94

Kaynak: (www.turksam.org, 2007).

Azerbaycan halkının geneline göre kaçkınların ve mecburi göçmenlerin çoğalmas, ülke arazisinin % 20'sinin işgal altında olması Azerbaycan'da sosyal müteşekkilleşmeyi zorlaştırmaktadır (www.azadqarabag.azerall.info, 2007).

Çünkü; 1 milyona yakın Azeri vatandaşı 15 yıla yakın süredir evsiz, yersiz, yurtsuz ve bir gün tekrar atalarının topraklarına dönme umuduyla yaşamaktadır. Azerbaycan'ın bir çok ilinde Karabağ göçmenler, şehirlerin sağlıklı bir sosyal altyapı yapıya sahip olması engellemekte ve bir çok şehirde "gecekondulaşma" şeklinde toplumsal sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Barınma sorunları büyük oranda çözülen Kaçkınlar ve bu sorunları çözülememiş Mecburi Göçmenler aşağıdaki şekilde kategorilere bölünebilirler.

Bunun yanı sıra işgal altında olmamasına rağmen Azerbaycan'ın Ermenistan ile olan sınır bölgeleri sürekli ateş hattında ve aynı zamanda ateş altında olduğu için bu bölgelerdeki insanlar da daha güvenli yerlere gitmek için evlerini terk etmek durumunda kalmış ve göçmen durumuna düşmüşlerdir. Toplam 20.678 aileden ibaret 86.386 kişinin bölgelere göre dağılımı şu şekildedir:

Ağstafa: 328 aileden ibaret 1.152 kişi, Ağcabedi: 681 aileden ibaret 3.358 kişi, Gazah: 1.712 aileden ibaret kişi, Gedebey: 87 aileden ibaret 313 kişi, Terter: 1.186 aileden ibaret 4.973 kişi, Ağdam: 5.369 aileden ibaret 20.443 kişi, Fuzuli: 11.119 aileden ibaret 49.967 kişi, Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti'nin Sederek Şeheri'nde 103 aileden ibaret 476 kişi ve Şerur şehrinde ise 93 aileden ibaret 273 kişidir (www.turksam.org, 2007).

3.1.2. Geçinme Sorunları

Dünya gıda programının Ekim 2001'de yaptığı bir araştırmada göçmenlerin temel gıda ihtiyaçlarının ciddi bir biçimde azaldığı görülmektedir. Azerbaycan yetkilileri beslenmenin nüfusun geri kalanına oranla önemli ölçüde kötü bir durumda olduğunu bildirmiştir.

Yapılan araştırmalarda mecburi göçmen ailelerinin 2/3'ünün gıda yardımı almalarına rağmen gıda ve gıda dışı ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Ailelerin ancak % 25'i kendi

ihtiyaçlarını bir Şekilde karŐılayabilmektedirler. Bugün göçmenlerin gelir kaynaklarının en önemlisi olarak, devlet (yardımlar, maaŐ, emekli aylığı, sosyal güvenlik yardımları) gözükmektedir. Bunun yanı sıra; göçmenler tarafından kurulan özel iŐyerleri, geçici işler ve çeşitli kurumlardan alınan küçük krediler gelmektedir. Kredi kurumları içerisinde bankalar bulunmamaktadır. Hlihazırda kaçkın ve mecburi göçmenlerin gelir kaynakları arasında sivil toplum kuruluşlarınca ve bazı devletlerce yapılan insani yardımlar önemli bir yer tutmaktadır (Muradov, 2003:60).

Tablo 12. Mülteci (kaçkın) ve mecburi göçmenlerin geçim durumu

Gruplar	İhtiyaç Derecesine Göre Kaçkın ve Mecburi Göçmen Grupları	Sayı	%
1. Őiddetle Acil İhtiyaç Duyanlar	çadırlarda, tren vagonlarında ve inŐaatta yaşayanlar	63.510	7.9
2. Acil İhtiyaç Duyanlar	Toprak mağaralarda, yol kenarlarında ve köylerdeki sosyal binalarda	104.406	12.9
3. Acil İhtiyaç Duyanlar	Baraka kasabalarda, Bakü ve Sumgayıt gibi biyk Şehirlerde sosyal binalarda yaşayanlar	131.017	16.3
4. Kısmen İhtiyaç Duyanlar	zel, Devlet ve diğerk evlerde yaşayanlar	506.780	62.9
AZERBAYCAN	Kaçkın Ve Mecburi Göçmenlerin Toplam Sayısı	805.713	100

Kaynak: Hatemov (2005:143).

Kaçkın ve mecburi göçmenler Azerbaycan toplumu içerisinde yoksul kesimin en alt tabakasında bulunmaktadırlar. Toplumun bu kesimindeki mevcut yoksulluk Azerbaycan toplumunda bazı sosyal erozyonlara da sebep olmaktadır. Özellikle göçmen ailelerde genç nüfus arasında ciddi bir tehlike olarak ortaya çıkan bu durum klasik Azerbaycan ailesinin gelecek yapılanması üzerinde ciddi sorunlara yol açabilecek niteliktedir (Oğank, 2001:444).

3.1.3. İŞsizlik Sorunları

İŞsizlik sorunu Azerbaycan'ın genelinde önemli bir sorun teşkil etmektedir. İŞsizlik her geçen artmakta, özellikle ülke içinde ve dışında gerçekleşen glerden sonra işsizlik sorunu içinden çıkılmaz durum almaktadır.. Elbette ki, bu durumdan en çok etkilenenler mltecilerdir. Mültecilerin içinde buldukları durumu daha iyi yorumlayabilmek için

Azerbaycan Cumhuriyetin ekonomik yapısını ve Azerbaycan genelindeki işsizlik sorununa değinmek gerekir.

3.1.3.1. Azerbaycan'ın Ekonomik Yapısı

Azerbaycan, 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra, çok önemli siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bütün bunlara ek olarak bir de Dağlık Karabağ sorunu ülkeyi içinden çıkılmaz bir duruma düşürmüştür.

SSCB döneminde sistemli olarak cumhuriyetler arasında bağımlılığı bir anlamda zorunlu kılan ekonomik yapının ani çöküşü, Pazar ekonomisine geçişte; ekonomik, siyasi, hukuki bir alt yapının olmaması, teknolojinin eski olması, serbest piyasa modelinin bilinmemesi, Ermenilerin işgalci tutumu sonucu toprakların %20'sinin kaybedilmesi, 1.2 milyon kişinin kendi ülkesinde mülteci duruma düşmesi ve benzeri nedenlerle üretim durma noktasına gelmiş, sonuç olarak da ekonomi üzerinde insiyatif tamamen kaybedilmiştir. Azerbaycan bağımsızlığını kazanmasından bu yana meydana gelen tüm bu olumsuzluklara rağmen 15 yıllık bu süre içinde yinede ekonomik gelişmesini devam ettirmiştir (Gel, 2006:15).

Azerbaycan'ın 2001 yılı GSMH'sı ise 5.7 milyar ABD Doları düzeyindedir. GSMH'nın %35.5'i sanayinin, % 15.7'si tarımın, %48.8'ise hizmet sektörünün payına düşmektedir (Duran, 2002:11).

Savaş ve dağılma sonrası ortaya çıkan sorunlar nedeniyle ekonomide büyük bir bozulma ve dağılma yaşanmış ve bunun sonucunda milli gelirden negatif büyüme yani gerileme ve yüksek enflasyon yaşanmıştır. Milli gelir büyüme hızı 1993'te %-23,1, 1994'te %-19,7, 1995'te %-11,8 olarak gerçekleşmiştir. Mayıs 1994'te gerçekleştirilen ateşkes sonrasında ancak 1996 yılının ikinci yarısından itibaren büyüme başlamış, %1,3'lük pozitif büyüme hızına ulaşılmıştır. Reel GSYİH'daki büyüme 1997 yılında %5,8'e yükselmiştir. Reel GSYİH büyüme hızı 1998 yılında %10, 1999 yılında %7,4, 2000 yılında %11,1 olmuştur. 1999-2003 yılları arasında GSYİH artışı ise %9,2'dir. 2004 yılında GSYİH büyüme hızı %10,2 olarak gerçekleşmiştir (www.kobifinans.com.tr, 2007).

Sosyalist ekonomik sistemden piyasa ekonomisine geçiş yapan ülkelerin hemen hemen hepsinde enflasyon oranı süratle yükselmiştir. Bu konuda getirilen argüman, geçiş sürecinde piyasaların kendi başına bırakıldıkları zaman yanlış yönde faaliyet gösterebileceğidir. Serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinin ilk aşaması sayılan bu dönemde piyasaların fiyat ve kaynak dağılımını etkin bir biçimde sağlayamayacağı ifade edilmektedir. Buna post-sosyalist ülkelerin yaşadığı tecrübe iyi bir örnek teşkil etmektedir. Azerbaycan savaş ve içi çatışmalar içerisinde bu süreci dramatik bir biçimde yaşamıştır (Selçuk, 2004:47).

Objektif ve subjektif nedenlerden dolayı Azerbaycan’da geniş çaplı ekonomik reformların gerçekleştirilmesine ancak, 1994 yılından sonra Devlet Başkanı Haydar Aliyev’in yeniden ülke yönetimine rehberlik etmeye başlaması ile başlanmıştır. 1992–1994 yılları arasında Azerbaycan ekonomisi çok ağır bir dönem yaşamaktaydı. Üretim düzeyindeki gerilemeden sonra yıllık enflasyon oranları % 1600 –1800’e kadar yükselmiştir. Ancak 1993 yılında Azerbaycan’da durum yeni siyasal yönetimin iktidara gelmesi ile köklü olarak değişti. Enflasyon olabilecek en düşük düzeye indi (www.zaman.ro, 2007).

Tablo 13. Azerbaycan’ın yıllara göre enflasyon oranı (%)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1998	1999	2000	2005
Enflasyon Oranı	23,1	329,7	1672,4	1129,1	1666,5	412	-0,8	-8,6	1,8	9,6

Kaynak: Azerbaycan Milli Bankı, (www.nba.az, 2007).

Tablo 13’da görüldüğü gibi özellikle Dağlık Karabağ savaşı yıllarında enflasyon rekor üzerine rekor kırmış ama 1995’ten sonra iç çatışmalarında sona ermesiyle ekonomide istikrar yakalanmış ve enflasyon oranlarında yıllar göre dalgalanmalar azalmıştır.

3.1.3.2. Azerbaycan Geneli İşsizlik Durumu

Birçok ülke ekonomisi için, işsizlik oranı en iyi bilinen ve en çok kullanılan iş piyasası ölçütlerinden biridir. İstihdamın nüfusa oranı göstergesiyle birlikte işsizlik oranı, ekonominin işgücü durumu yönünden hangi konumda olduğu hakkında en geniş bilgiyi verir.

2000 yılı itibarı ile 8,1 milyon nüfusa sahip olan Azerbaycan'da toplam işgücü sayısı (14-64 yaş grubu) yaklaşık olarak 4,8 milyon kişi kadardır (Selçuk, 2004:46).

Belirli bir işte çalışanların sayısı ise 3,7 milyon kişi civarındadır. İşgücü seviyesi ile fiilen çalışanların arasındaki fark 1,1 milyon kişi civarındadır. Bu grup işsizler, öğrenciler, ev hanımları ve mevsimlik işler de çalışanlardan oluşmaktadır. Azerbaycan'daki işsizlik problemi SSCB döneminden beri devam etmektedir. Ülke nüfusu, SSCB nüfusunun %2.5'ini teşkil ettiği halde, SSCB'deki işsizlerin % 15'i bu ülkede idi (Selçuk, 2004:46).

Tablo 14. Azerbaycan'da yıllara göre işsizlik oranı (%)

	1995	1995	1996	1997	1998	1999	2000
İşsizlik Oranı	1300%	15	14	15	18	20	22

Kaynak: Azerbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, (www.azstat.org, 2007).

Gel'e göre ise; (2006:68) "2004 yılı işsizlik oranı şu şekildedir: işgücü (faal nüfus) 3.782.496 ve işsizlik oranı ise 10.7'dir".

İşsizlik konusunda birçok kaynak değişik rakamlar vermektedir. Bu açıdan rakamların güvenilirliği tartışılabilir. Ülkedeki çalışabilir düzeydeki Azeri vatandaşları ülkeyi terk etmektedirler. Özellikle gençler Moskova gibi metropollere gitmekte ve buralarda kolayca iş bulabilmektedir. Tahminen Rusya'da 2 milyon Azerbaycan vatandaşı yaşamaktadır. Türkiye gibi ülkelerde Azerbaycan vatandaşlarının iş bulma şansları azdır. Bu durum ülke içinde işsizlik oranını arttırmaktadır.

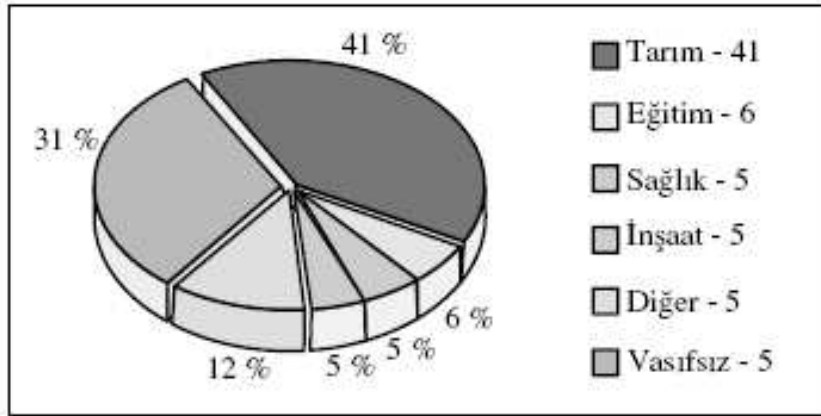
3.1.3.3. Mültecilerin (Kaçkınlarm) ve Mecburi Göçmenlerin İşsizlik Sorunları

Göçmenlerin geçim sorunları ile de direk ilgili olan bu sorun göçmenlerin zor yaşam koşullarında sıklıkla karşılaştıkları bir sorundur. Göçmenlerin % 49,7'sini çalışabilir işgücüne sahip nüfus oluşturmaktadır ki, bu nüfus içerisinde işsizlik çok yüksek boyutlardadır. Bu kesim arasında çalışabilir nüfusun ancak % 33,9'u iş bulabilmiştir. Çalışabilir nüfusun büyük bir kesimi (% 34,2) tarım sahasında, % 6,6'sı eğitim, % 5,4'ü sağlık ve % 4,9'u ise inşaat sahasında çalışabilir nüfustur (Hatemov, 2005:145).

Çalışabilir nüfusun 1/3'ü ise vasıfsız işgücü statüsündedir. Sigma Araştırma Merkezi'nin 1997 yılında kaçkınlar ve mecburi göçmenler arasında yapmış olduğu bir kamuoyu yoklamasında göçmenlerin % 92,5'inin en az bir yıldır iş aradıkları ortaya çıkmıştır. Zor yaşam şartları altında bulunan göçmenler için işsizlik en önemli sorunlar arasındadır. Kamuoyu yoklamasına katılan göçmen ailelerin % 7,3'ünün aile reisleri başka bir yerde çalıştıkları için ailesinden ayrı yaşamaktadır (Hatemov, 2005:146).

Göçmenlerin büyük bir kısmı (% 41) daha önce tarım sahasında çalışmışlardır, bu sebeple de bunların şehirlerde kendi yeteneklerine göre iş bulabilmeleri son derece güç olmaktadır. Göçmenler arasındaki işsizliğin yüksek seviyede olması onların bir kısmının diğer yollara (yasa dışı) sapsmalarına da sebep olmaktadır (Hatemov, 2005:146).

Şekil 4. Mülteci (kaçkın) ve mecburi göçmen çalışabilir nüfusun mesleki dağılımı

Kaynak: Hatemov (2005:144).

3.1.4. Eğitim Sorunları

Yaklaşık 1 milyon insanın mülteci duruma düşmesi Azerbaycan'ın eğitim sistemini çok durumda bırakmıştır. SSCB döneminde eğitim konusunda problem yaşamayan Azerbaycan, bağımsızlık sonra birtakım (ekonominin de etkisiyle) sorunlarla karşılaşmış, Dağlık Karabağ'daki mültecilerin göçüyle birlikte hat safhaya ulaşmıştır. Azerbaycan genelinde eğitim durumunu incelemek bize, Dağlık Karabağ mültecilerin eğitim sorununu anlamamızda faydalı olacaktır.

3.1.4.1. Azerbaycan Geneli Eğitim Durumu

1991’de bağımsızlığını kazanan Azerbaycan’da eğitim stratejik bir öneme sahip ve üstün tutulan, toplum ve devletin gelişmesinin temelini oluşturan faaliyet alanı sayılmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti’nde eğitim sistemi demokratik, laik özelliğe sahip ve onun esasını milli ve uluslararası değerler oluşturmaktadır. Tüm vatandaşlara 11 yıllık zorunlu genel orta eğitim görme hakkı sağlanmıştır. 2004 yılında, zorunlu eğitim yılını 6 yıla düşürme fikri tartışılmışsa da kabul görmemiştir.

Azerbaycan eğitim sistemindeki okullar; ilkokula kadar terbiye (ana okulu), umum eğitim (ilkokul, ortaokul, lise), Peşe (meslek), ihtisas eğitimi, yüksek öğretim şeklinde yapılandırılmıştır.

Eğitim sisteminin basamakları tahsil kanununun 11. maddesinde şöyle belirlenmektedir.

- Okulöncesi Eğitim: Anaokulu ve Kreşler.
- Umum Tahsil (Genel Eğitim): İptidai, Esas eğitim, Lise.
- Meslek İhtisas Eğitimi: Teknik ve Meslek eğitimi, Orta İhtisas eğitimi.
- Yüksekokullar: Üniversiteler, Enstitüler, Harp okulları, Akademiler.
- Yüksek Okul Diploması Aldıktan Sonraki Eğitim: Magistaratura (Yüksek lisans), Doktoratura (Doktora) (w3.gazi.edu.tr, 2007).

Resmi verilere göre okur-yazar oranının %97-98’e ulaşmasının nedeni Azerbaycan ülke nüfusuna göre öğrenci başına düşen öğretmen sayısının fazlalığı ile eğitime verilen özel önemden kaynaklanmaktadır. Azerbaycan eğitim sistemindeki öğrenci ve öğretmen sayıları aşağıdaki gibidir;

- Anaokulu Öğrenci Sayısı 125.676,
- Anaokulu öğretmen sayısı 17.511,
- Toplam öğrenci sayısı (1-11. Sınıflar) 1.613.000,
- Toplam öğretmen sayısı 162.000,

- Toplam okul sayısı 4.519,
- Yüksek öğretim kurumlarının sayısı 46,
- Üniversitelerdeki toplam öğretmen sayısı 10.921,
- Üniversitelerdeki toplam öğrenci sayısı 82.405'dir (www.azembassy.org.tr, 2007).

Azerbaycan'da 6 ve daha yukarı yaştaki nüfus miktarı 1999 yılı verilerine göre 7.052.686 olup, bu nüfusun 127.560'ı okuma-yazma bilmemektedir. Bu miktar, ülke nüfusunun % 1.8'ine denk gelmektedir. Okuma-yazma bilmeyen nüfusun 46.560'ı (% 36.5'i) erkek, 81.000'i (% 63.5) kadındır. Erkeklerin % 1.36'sı, kadınların ise % 2.22'si okuma-yazma bilmemektedir (www.sosyalbil.selcuk.edu.tr, 2007).

3.1.4.2. Mültecilerin (Kaçkınlarm) ve Mecburi Göçmenlerin Eğitim Sorunları

Göçmenlerin geri dönme süreleri uzadıkça bunlar için yeni sorunlar da ortaya çıkmaktadır. Zira yaklaşık 10 yıldır göçmen durumunda yaşayan bu insanlar yaşamın doğal süreci içerisinde hem bir taraftan ölümler sebebiyle nispi bir azalma söz konusu iken diğer yandan yeni doğumlar sayesinde göçmen nüfusuna yeni üyeler de katılmaktadır. Göçmen olarak doğan bu çocukların geçinme, barınma gibi diğer sorunlarının yanı sıra eğitim sorunları da gündeme gelmektedir (www.turksam.org, 2007).

Azerbaycan Türklerine ait olan 616 okul, 234 çocuk yuvası, 12 teknik lise, 5 lise, 1 üniversite ve 2 fakülte Ermenilerin işgal ettikleri bölgelerde bulunmaktadır. Yaklaşık 130.000 öğrenci ve 20.000 yakın öğretmen göçmen durumundadır. Bu gün şehir ve rayonlarda (illerde) yüksek okul, 17 teknik lise, 48 teknik ortaokul, 850 okul binası ve yatakhaneyle 100'den çok çocuk yuvasına 7500 aile yani 50.000'den fazla göçmen yerleştirilmiştir. Bu da ülkenin eğitim sisteminde büyük problemler yaratmaktadır. Göçmen çocukların eğitim alması için 708 okul tahsis edilir. Bu okullarda 86.000 öğrenci eğitim görmekte ve 12.420 kaçkın öğretmen çalışmaktadır. Okul çağına gelmemiş çocuklar için de 1900 çocuğun eğitim alabildiği 39 çocuk yuvası açılmış ve buralarda çalışmak üzere 1200 kaçkın eğitimci görevlendirilmiştir (Yeşilot, 2006:89).

Çadır şehirlerde kurulan geçici okulların yanı sıra vagonlarda da sağlıksız ve yetersiz eğitim yapılmaya çalışılmaktadır. Ayrıca mevcut okullardaki su, elektrik, ısınma ve kanalizasyon sorunları çözülebilmemiş değildir. Göçmenlerle yapılan görüşmelerde ailelerin geçinmenin neredeyse imkânsız olduğu bir ortamda hayat sürerken çocuklarını okula gönderemedikleri gerçeği ifade edilmiştir. Göçmen çocukların okulların başlamasına rağmen %60'dan fazlasının ders araç gereçlerinin ve kitaplarının olmadığı tespit edilerek, yapılan yardımların yeterli olmadığı görülmektedir. Göçkün gençlerin bir kısmının okudukları okulun harcını vermekte zorlandıkları bilinmektedir. Ayrıca okula gitmesi gereken çocukların buldukları işlerde çalışarak ailelerinin geçimlerine yardımcı olmaya çalıştıkları gözlenmektedir (Yeşilot, 2006:89-90).

Azerbaycan yetkilileri bu sorunu çözmek için ülkede faaliyet gösteren yaklaşık 4.600 okuldan 707'sini göçmenlere ayırmıştır. Bu okullarda yaklaşık 100 bine yakın göçmen çocuğu eğitim ve öğretim görmektedir. Bu okulların bir kısmı çadır şehirlerinde bulunmaktadır. Mevcut okul ve bina sıkıntısı bu okullarda ikinci ve hatta üçüncü eğitimi zorunlu hale getirmiştir ve öğrencilerin % 35'i ikinci ve üçüncü eğitimde okumaktadırlar. Göçmenlerin eğitim sorunları sadece okul binalarından ibaret değildir. Bunun yanı sıra okul binalarının kanalizasyon, su ve elektrik gibi altyapı yetersizlikleri, dersliklerin ve okul araç-gereçlerinin eksikliği de önemli sorunlar arasındadır. Birçok bölgede okul binası eksikliği yüzünden eğitim faaliyetleri çadır ve vagon okullarda sürdürülmeye çalışılmaktadır. Diğer yandan büyük maddi ve manevi baskılar altında ezilen göçmen çocukları çeşitli sebepler yüzünden düzenli olarak okula gidememektedirler. Okul binası sorununun ön plana çıkmasındaki en önemli sebeplerden birisi de mevcut okullarda göçmenlerin meskûnlaşmasıdır. Toplam 52,900 göçmen okul binalarında yaşamaktadırlar. Göçmenler içerisindeki eğitimcilerin ancak 20 bin kadarına iş bulunabilmiş geri kalan 5 bin eğitimci ve 2,500 öğretmen işsiz durumdadır (Muradov, 2003:62).

3.1.5. Sağlık Sorunları

Mültecilerin yaşamış oldukları sağlık sorunlarını daha iyi anlayabilmek için öncelikli olarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin genel sağlık durumuna bir göz atmak gerekirdi. Bu

doğrultuda Azerbaycan geneli sağlık durumu incelendikten sonra, mültecilerin sağlık sorunları üzerinde durulacaktır.

3.1.5.1. Azerbaycan Geneli Sağlık Durumu

1990'dan sonra teker teker bağımsızlığını kazanan Türk cumhuriyetlerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da Sovyet döneminde sağlık hizmetleri, tümüyle devlet tarafından organize ve finanse edilen bir faaliyet olarak gelişmişti. Hizmetlerin temel yapısı, yaygınlığı ve finansmanı, bazı küçük özel uygulamalar başlamasına rağmen, başarısızlık sonrasında da aynen devam etmektedir.

Niteliği tartışılabilir olsa da, Azerbaycan'da sağlık hizmetlerinin yaygınlığı ve ülkelerarası mukayesede kullanılan bazı göstergeler bakımından iyi durumda oldukları bilinmektedir. Azerbaycan'da özellikle son on yılda görülen en önemli sağlık problemleri çevre kirliliğine dayanmaktadır. Özellikle pamuk ekiminde kullanılan kimyasal gübreler, çocuk sağlığına ve yetişkinlerin üreme yeteneklerini olumsuz yönde etkilemektedir. Sağlık sigortası mecburi ve zorunlu kesintiler yoluyla yapılmaktadır. İlaç sanayi üretimi, dağıtım ve kullanım olarak kamu eliyle gerçekleştirilmekte, temelde bütün vatandaşların teşhis ve tedavi masraflarını kamu fonları eliyle finanse etmektedir (Gel, 2006:71).

Azerbaycan'da 2005 verilerine göre doktor sayısı 28.500, diş hekimi sayısı 2.280, sağlık personeli sayısı 60.030, hastane sayısı 740, poliklinik sayısı 1.610, eczane sayısı 1.390 ve hekime düşen hasta sayısı ise 277'dir (www.tusiab.org, 2007).

3.1.5.2. Mültecilerin (Kaçkınlarm) ve Mecburi Göçmenlerin Sağlık Sorunları

Çok sağlıksız şartlarda yaşayan göçmen çocukların büyük kısmı kronik olarak rahatsızdır. Sık sık salgın hastalık tehlikesiyle karşı karşıya kalınmaktadır. Suyu ve kanalizasyon şebekesi olmayan yerlerde barınan bu çocuklar sık sık hasta olmaktadırlar. Ayrıca kış aylarında üşüterek hasta olan çocukların sayısı da oldukça fazladır. Hasta olan çocukların tedavileri yeterli sağlık personeli ve ilaç olmadığı için yapılamamaktadır. Yeterli şekilde beslenemeyen çocukların % 35'inin başta anemi olmak üzere birçok hastalığa yakalandığı

görülmektedir. Temiz içme suyu dahi bulunmayan bölgelerde yaşayan bu çocuklar her an ciddi sağlık sorunlarıyla karşı karşıya kalmaktadırlar (Yeşilot, 2006:88).

Sağlık Bakanlığı ve çeşitli uluslar arası yardım kuruluşları (Türk Kızılay da dâhil) kurmuş oldukları "çadır şehirciklerinde" çadır sağlık birimleri de oluşturmuş olmalarına rağmen bütün bunlar yeterli olmamakta ve göçmenler ciddi sağlık sorunlarıyla karşı karşıya bulunmaktadır. Kaçkın ve mecburi göçmenler arasında var olan fiziki hastalıkların yanı sıra savaşın ve kötü yaşam koşullarının getirdiği önemli oranda psikolojik rahatsızlıklar da mevcuttur (Hatemoğlu, 2005:147).

Tablo 15. Mültecilerin (kaçkınların) ve mecburi göçmenlerin sağlık durumu

HASTALIKLAR	GÖÇMEN DURUMU	ÜLKE ÇAPINDA
Beslenme Eksikliği	26,3	10,4
5 Yaş Altındaki Çocukların İshal Olması	23,4	15,2
6-59 Aylık Çocukların Beslenme Eksikliği	1,3	3
6-59 Aylık Çocukların Kronik Eksik Beslenmesi	30,5	21,5
Eksik Beslenen Yetişkinler	10,1	13,7
12-59 Aylık Çocukların Kansızlık Çekmeleri	46,1	43,3
Kansızlık Çeken Hamile Olmayan Kadınlar	40,7	35,5
Kansızlık Çeken Erkekler	34,4	25
1.Dereceden Guatr Hastası Olan Yetişkinler	23	9,8

Kaynak: Ogan (2001:446).

Göçmenler için bir diğer sorun da çocuk ölümlerinin ve özellikle de 50 yaşın üzerindeki insanlar arasındaki ölüm oranlarının artmasıdır. Göçmenlerin büyük bir kısmının önceki dönemde yaşamlarını sürdürdükleri yayla ve köy ortamından büyük şehir ve kasabalarda çok zor şartlar altında yaşamak durumunda kalmışlardır. Göçmenlerin hem çeşitli sosyal ve psikolojik baskılar altında olmaları ve hem de alışamadıkları bu yeni şartlar içerisinde

özellikle de belirli bir yaşın üzerinde olanları kısa süre içerisinde yaşamlarını kaybetmeye başlamışlardır (Ogan, 2001:447).

3.1.6. Can Güvenliği Sorunları

Geri planda kalmışlık, unutulmuşluk ve ihmal edilmişlik hissiyatı içinde bulunan bu insanlar hem Bakü halkına hem de yerleştirildikleri bölgenin halkına karşı tavırlar almaya başladılar. Şüphesiz tek işle geçimini temin edemeyen, hala çok zor şartlar altında yaşam mücadelesi veren kaçkın ve mecburi göçmenler Azerbaycan'a sosyal-iktisadi yönden ek bir külfet getirmiştir. Çok sayıda kaçkın ve mecburi göçmenin yaşadığı şehir merkezlerinde istenmeyen bazı olayların meydana gelmesi doğaldır. Kapıları kırılarak işgal edilen evler, hırsızlık, ahlaki buhran, dilencilik vb. gibi toplumsal olayların sayısında gözle görülen bir artış vardır. Devlet bu konuda çalışmalar yaparak insanların can ve mal güvenliğini sağlamaya çalışmaktadır (Yeşilot, 2001:3).

3.2. Azerbaycan'ın Yönetim Biçimi ve Siyasi Yapısından Kaynaklanan Sorunlar

Bugün mevcut olan müstakil ve bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti, 12 Kasım 1995 tarihinde referandum yolu ile kabul edilmiş olan Anayasa ile idare edilmektedir. Bu Anayasa'ya göre, Azerbaycan devleti demokratik, laik, hukuka dayalı üniter bir cumhuriyettir. Kuvvetler ayrılığı prensibi Anayasa tarafından benimsenmiştir. Yasama yetkisi, Milli Meclis'e, icra yetkisi Cumhurbaşkanı'na ve yargı yetkisi de Mahkemelere bırakılmıştır (Duran, 2002:6).

Cumhurbaşkanı, hem devletin ve hem de icranın başıdır. Kanun gücünde, "Ferman" adı verilen hukuki kararlar kabul etme yetkisi vardır. Bu "Ferman" denen hukuki kararlar, kanun gücünde olup, icran hüviyete sahiptir. Daha önce de değinildiği gibi Cumhurbaşkanı devletin başıdır. Bu sıfatından dolayı vazife ve yetkileri vardır. Aynı zamanda yürütmenin de başıdır. Her türlü idari karar almak, devlet teşkilatına şekil ve yön vermek yetkisine sahiptir. Başbakanı, Bakanları ve diğer devlet görevlilerini atama ve görevden alma yetkisi vardır. Başbakan ve bakanlar Cumhurbaşkanına karşı sorumludur. Sadece Başbakanın atanması Milli Meclis'in tasvibine bırakılmıştır. Milli Meclis, başbakanı tasvip etmese bile,

Cumhurbaşkanı aynı şahsı Başbakan olarak atama yetkisine sahiptir. Başbakanın ve bakanların Milli Meclis üyesi olma şartı aranmamıştır (www.azembassy.org.tr, 2007).

Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi 125 Milletvekilinden oluşur. Milli Meclis'in toplanmasından itibaren Milli Meclis üyelerinin görev süreleri 5 yıldır. Cumhurbaşkanı halk tarafından 5 yıllık bir süre için seçilmektedir. Azerbaycan devleti, bir kanun ve hukuk devletidir. Yargı yetkisi mahkemelere verilmiştir. Hâkimlerin atanması Cumhurbaşkanının teklifi ile Milli Meclis tarafından yapılmaktadır. Görevden alınması da aynı usule tabidir. Azerbaycan'da Halk Mahkemeleri sistemi vardır. Bölgelerde hukuki ihtilafları çözümleyen ve karar veren Halk Mahkemeleridir. Bölge mahkemelerinin haricinde Şehir Mahkemeleri ve Ali Mahkeme bulunmaktadır. Ali Mahkeme bölge ve şehir mahkemelerinin kararlarını temyizen inceleme hakkına sahip yüksek mahkemedir. Ticari ihtilaflar ise İktisat (Arbitraj) Mahkemesi'nin görev alanına girmektedir (www.azembassy.org.tr, 2007).

Anayasa devletin egemenliğin yegane kaynağının halk olduğunu vurgulamıştır. Anayasa, halk ve özgürlüklerin tespit ve düzenlenmesi açısından çağdaş bir anayasadır. 25 Aralık 1991 tarihinde Kiril alfabesini bırakarak Latin alfabesini seçen Azerbaycan Cumhuriyeti, 1994 yılında da Latin alfabesinin uygulamasına geçmiştir (Gel, 2006:71).

Azerbaycan'da kendilerini parti olarak adlandıran fakat hukuken böyle bir kimliği olmayan çeşitli partiler mevcuttur. Bunlardan en büyükleri şunlardır:

- Birlik Partisi,
- Anavatan Partisi,
- Milli Müsavat Partisi : Turancı bir partidir.
- Halk Cephesi : 51 partinin desteklediği bir koalisyon.
- Milli İstiklal Partisi: Milliyetçi ve Türkçüdür,
- Sosyal Demokrat Parti,
- Bağımsız Demokrat Parti,

- Milli Muhabbet Partisi,
- Tövbe Partisi: İran yanlısı,
- Halk partisi,
- Yeşiller Partisi (www.turan.tc, 2007).

Azerbaycan Cumhuriyeti ilk olarak 1919 yılında kurulmuştur. Yaklaşık olarak 19 ay bağımsızlığını sürdürdükten sonra Rusya tarafından işgal edilmiştir. İlk Cumhurbaşkanı olan M.Emin Resulzade aynı zamanda devlet kurucusu olarak da kabul edilmektedir. 1919 yılında Cumhuriyet rejimini benimsemiş, demokratik bir yönetim uygulamıştır. 18 Ekim tarihinde ikinci kez bağımsızlığı ilan eden Azerbaycan geçen 16 yıl içerisinde demokrasi adına fazla bir yol alamamıştır. Zira sözde seçimle seçilen, babadan oğla geçen bir saltanat söz konusudur. Son yıllarda AGİT gözlemcilerinde yoğun uğraşları sonucu seçimler demokratik bir ortamda yapılmaya çalışılmaktadır. Bu özellikle Dağlık Karabağ mültecileri açısından çok önemlidir. Çünkü gücünü halktan alan bir hükümet ancak onları evlerine döndürebilir.

3.2.1. Azerbaycan'ın Sosyal Güvenlik Sistemi

Sovyetler birliği'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya ülkeleri, bir yandan küreselleşen dünyanın sistemine uyum sağlamaya çalışırken bir yandan da insani yaşama standartlarını sağlamak ve bunu korumak gibi zorlu bir gayret göstermek zorunda kalmışlardır. Orta Asya ülkelerinde sosyal harcamalar bütçe içinde önemli bir yer tutmasına rağmen geçiş halindeki diğer ülkeler ve BDT ülkelerine kıyasla oldukça düşüktür. Orta Asya ülkelerinde sosyal güvenlik kapsamı dışında kalanlara bir çeşit gelir yardımı yapılmakta ise de ihtiyaçlar karşılanamamaktadır. Sosyal harcamaların yüksek seviyede olmaması yaşama standartlarının ve sağlık hizmetlerinde kalitenin düşmesine ve hizmet açığının ortaya çıkmasına yol açmıştır. İşsizliğin çok fazla olması, negatif büyüme ve reel ücretlerdeki düşüşler geçiş ekonomisine sahip ülkelerin yaşadığı istikrar sorunudur. Ekonomideki kötü eğilimler devletin sosyal sisteme desteğini azaltmıştır (Gel, 2006:74).

Azerbaycan'da Sosyal güvenlik ağı maliyeti oldukça yüksek olup, 1994 yılı istatistiklerine göre GSMH'nin %18'ini teşkil oluşturmaktadır. Erkeklerde 16-60 yaş, bayanlarda 16-55 yaş arası çalışanlar yaş olarak kabul edilmiştir. Savunmasız gruplara verilmesi hedeflenen para yardımı için şu anki uygulamada belirlenen miktar, daha çok gelirli tüketiciye hitap etmektedir. Hedeflenen amaçlar doğrultusunda daha gerçekçi bir tüketim sepetinin dikkate alınması gerekmektedir. Sistem ile yaşlılar, sakatlar, çok çocuklu aileler ve işsizlerin korunması hedeflenmiştir (Gel, 2006:74).

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Sosyal Müdafaa Fonu 2003 yılı bütçesi; prim gelirinden 1.04 Trilyon Manat, devlet bütçesinden aktarılan miktar ise 768 milyar Manat olmak üzere toplam 1.8 trilyon Manat (367.480.000 Dolar)'dir. Bu fondan çalışanların hastalık izni, doğum izni, çocukların 3 yaşını tamamlayıncaya kadar anneye verilen izin, defnin izni gibi sosyal güvenlik hakları mevcuttur. Bunların yanında yaşlılık, sakatlık, aile reisinin ölümü, defni hamilelik ve doğum, emek gücünü kısmen kaybetme, çalışanların sağlık ve bakımları, çocuklara 3 yaşına kadar bakım ücreti gibi sosyal nitelikli ücretler ödenmektedir (Gel, 2006:74).

Dağlık Karabağ Mültecilerinin hepsine Azerbaycan Cumhuriyeti Azerbaycan Vatandaşlığı statüsünü vermiştir. Buna rağmen sayının çok olmasından dolayı Dağlık Karabağ Mültecileri diğer Azerbaycan vatandaşları kadar Sosyal Güvenlik Sisteminden faydalanamamaktadır. Azerbaycan devleti bu konunun çözümü için yeni çözüm yolları aramaktadır.

3.2.2. Azerbaycan Politikasının Zaaf Noktaları

Azerbaycan'da aile, akraba, klan, bölgecilik, hemşerilik ilişkileri, siyasî görüşlerin önünde gelmektedir. Kurumsal ve siyasî kimliğin zayıf olduğu ve devlet geleneğinin yeterince gelişmediği gözlemlenmektedir. Her devlet kurumu, bir holding gibi çalışmaktadır. Nitekim, Haydar Aliyev'in Ermenistan kökenli Azerileri ("Garbi Azerbaycanlılar", "Yeraz", "Yerivan Azerbaycanlıları") bürokrasiye ve siyasete yerleştirdiği ve çevresinde bir güç oluşturduğu, ancak İlham Aliyev'in artık bu çevrenin desteğini tam olarak sağlayamadığı iddiaları bulunmaktadır. Söz konusu çevrenin, köy kökenli, muhafazakâr,

gelenekçi ve milliyetçi bir karakter taşıdığı, buna karşın İngilizce ve Azericeyi son on yılda öğrenen İlham Aliyev'in Azerbaycan'daki Rus dillilerin desteğine dayandığı ileri sürülmektedir. Azerbaycan iktidarı içerisinde beş ayrı güç grubundan söz edilmektedir:

- Devlet Başkanı İlham Aliyev Grubu (Rus dilli Azerbaycanlıların temsilcisi. Bunun yanında Nahçıvan ve Batı Azerbaycanlılara dayanıyor)
- Sağlık Bakanı Ali İhsanov Grubu (Batı Azerbaycanlılara dayanıyor),
- Gümrük Komitesi Başkanı Kemalettin Haydarov Grubu (Nahçıvanlılara dayanıyor),
- Ramiz Mehdiyev Grubu (Nahçıvanlılara ve eski Komünist Parti bürokratlarına dayanıyor),
- Ekonomi Kalkınma Bakanı Ferhat Aliyev Grubu (Güney Azerbaycanlılara, Celalabadlılara dayanıyor) (www.asam.org.tr, 2007).

Halk arasında, Gamber ve Kerimli kadar popülaritesi olmayan Resul Guliyev'in (muhalafet partisi lideri olup, Azerbaycan'a girmesine izin verilmemektedir) Batı Azerbaycanlılar ve Nahçıvanlılar tarafından desteklendiği, ancak iktidarın da aynı gruba dayanması nedeniyle Guliyev'in Bakü'ye dönmesine müsaade etmediği iddia edilmektedir. Ayrıca, Azerbaycan'ın yeni oluşmaya başlayan burjuvazisi ise devlet ve özel sektör deneyimi bulunan, Batı dünyasını bilen Guliyev'e olumlu bakmaktadır (www.asam.org.tr, 2007).

Azerbaycan'ın en önemli sorunu toprak bütünlüğünün sağlanamamış olmasıdır. İttihat ve Terakki ile Saray arasındaki çekişme ve orduya siyasetin girmesinin cepheye yansması sonucunda Osmanlı Devleti'nin hızla toprak kaybetmesi gibi Azerbaycan'da da siyasi çekişme ülke topraklarının yüzde 20'sinin kaybedilmesine yol açmıştır. Azerbaycan halkı refah seviyesinin artmasından ne kadar memnunsunsa, işgal altındaki topraklar sorununun uzamasından da o kadar rahatsızdır. Halk arasında Azerbaycan Parlamentosu'nun, iktidarının ve muhalafetinin bu konuya yeterince önem vermediği görüşü hâkimdir. Bu nedenle, Azerbaycan'da demokrasinin yerleşmesinin, halkın savaş taleplerini, karar alıcı noktalara doğru taşıyacağı analizlerine rastlanılmaktadır. Dağlık (Yukarı) Karabağ, işgal

edildiğinden beri ilk defa Azerbaycan'ın siyasi gündemine taşınmaya başlamıştır. İlham Aliyev iktidarı devlet bütçesinin yüzde 30'unun işgal edilen topraklardan kaçan mültecilere (kaçkınlara) harcadığını ve 2005 yılı içerisinde Petrol Fonu'ndan 100 milyon Doların mültecilere kaçkınlara ev yapılması için ayrıldığını açıklamıştır. Muhalefet ise bu açıklamanın yalan beyan olduğunu iddia etmektedir (www.asam.org.tr, 2007).

Azerbaycan'da iktidar ve muhalefet arasında, Dağlık Karabağ mültecileri tam bir siyasi oyuncak haline gelmiştir. İktidar (İlham Aliyev), mülteciler üzerinden prim yapmaya çalışırken, özellikle seçim dönemlerinde mültecileri farklı şekillerde değerlendirmek arzusundadır. Zira 250 bin seçmen vardır. Muhalefet ise, aynı iktidar gibi mülteciler üzerinden siyaset yapmaktadır. Mültecilere 'geri dönme' sözü vermektedir. İktidar ve muhalefet siyasi çekişmeleri bir tarafa bırakıp, sorunun çözümü için somut adımlar atmalıdır. Çünkü her geçen gün Azerbaycan'ı zor durumda bırakmaktadır.

3.3. Azerbaycan'ın Mülteci (Kaçkın) ve Mecburi Göçmen Politikası

Azerbaycan Devleti Ermenistan'dan kovulan 50.149 aile (243.682 kişi) kaçkın, Orta Asya'dan gelen 9463 aile (49.239 kişi) Ahıska Türkleri ve yaşadığı bölgeler işgal edilen 146.455 aile (611.293 kişi) mecburi göçkün Azerbaycan vatandaşının büyük problemleriyle karşı karşıya kalır. Bu gruplar içerisinde en büyük yekûnu tutan mecburi göçkünlerin terkihi ise şöyledir; 289.641 kişi erkek, 321.652 kişi kadın, 196.480 kişi 17 yaşına kadar olan çocuklar, 126.482 kişi öğrenci, 9.000 kişi yetim ve kimsesizlerden oluşmaktadır (Yeşilot, 2006:86).

Böylesine bir sosyal kriz tablosuyla karşı karşıya kalan Azerbaycan 1 milyon göçmenin problemlerini çözmek üzere tedbirler almaya başlar. İlk olarak bu insanların kayıtlarının tutulması ve onlara bir statü verilmesi üzerinde çalışılır. Kabul edilen kanununun 1. maddesine göre; milliyetine, dinine, diline vs. özelliklerine göre takibe maruz kalması, hayatının, ailesinin, malının tehlikede olması, yaşadığı devletin onu müdafaa etmemesi yüzünden yaşadığı ülkenin dışına çıkan Azerbaycan Devleti vatandaşı olmayan kişilere "Kaçkın", Azerbaycan Cumhuriyeti'nde daimi yaşadığı yeri terk etmeye mecbur olup, başka yerlere göçen şahıslar veya başka ülkelerde yaşadığı yerleri terk etmeye mecbur olup

Azerbaycan'a gelen Azerbaycan vatandaşlarına "Mecburi Göçkün " adı verilir (Yeşilot, 2006:86).

3.3.1. Mültecilerle (Kaçkınlarla) ve Mecburi Göçmenlerle İlgili Yasal Durum

Azerbaycan Devlet Başkanı 18 Ekim 1997 tarihinde "1948–1953 yıllarında Azerbaycanlıların Ermenistan SSCB Arazisindeki Tarihi-Etnik Topraklarından Toplu Şekilde Tehcir Edilmesine Dair" Fermanı imzalayarak bu durumu Azerbaycan Hükümeti nezdinde resmileştirmiş ve ayrıca "Göçmenler ve Mecburi Göçmenlerin Statüsü Hakkında" ve diğer ilgili kanunlar ile de göçmenlere devlet tarafından bir statü verilmiştir. 1995–2000 yılları arasında göçmenler ile ilgili Azerbaycan Devlet Başkanı 15 ferman imzalamış ve Azerbaycan Parlamentosu ise 12 kanun çıkarmıştır. Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılan kararnameler de eklendiğinde toplam 110 adet ferman, kanun ve kararname ile göçmenlerle ilgili yasal durum düzenlenmektedir. Göçmenlere verilen "Göçmen" statüsü ise daha savaşın ilk yıllarına rastlayan 29 Eylül 1992 tarihidir. 6 Ekim 1999 tarihinde Azerbaycan Devlet Başkanı'nın imzaladığı bir ferman ile mecburi göçmenlerin devletten aldığı aylık yardım, yemek masrafı 1998 yılına göre 3 defa artırılarak 2000 yılında 20 bin Manat'a çıkarılmıştır (Hatemov, 2005:149).

Bununla beraber Azerbaycan Devleti göçmenlere işgal edilen bölgelerin parlamentoda temsili için oy hakkı verilmesini sağladı. Buna göre, Dağlık Karabağ üzerinde yapılan silahlı çatışmalar sonucu Azerbaycan'da göçmen durumuna düşmüş 250.000 kayıtlı seçmen bulunmaktadır. Dokuz seçim bölgesi ise kısmen veya tamamen işgal edilmiş topraklarda bulunmaktadır. Tamamen işgal edilmiş bölgelerde "sürgünde" seçim bölgesi komisyonları oluşturuldu. Devlet Göçmen Sorunları Genel Müdürlüğü ve sürgündeki yerel yönetim yetkililerinin sağladığı bilgilere dayanarak göçmenlerin seçmen listeleri oluşturuldu. Bunlar, geçici olarak ikamet ettikleri yerlerde oylarını kullandılar, fakat bu oylar göçmenlerin asıl geldikleri yerlerdeki seçimler için kullanılarak parlamentoda temsil edilmeleri sağlandı (Muradov, 2003:64).

3.3.2. Kurumsal Altyapı

Azerbaycan'da göçmenlerin kurumsal altyapısının temelini Devlet Göçmen Sorunları Genel Müdürlüğü oluşturmaktadır. Genel Müdürlük göçmenlerin yaşadıkları büyük yerleşim yerlerinde bu insanlara doğrudan yardım etmek için bir temsilci bulundurmaktadır. Bununla beraber komisyonlar oluşturularak ortaya çıkabilecek sorunların çözümü amaçlanmıştır. Göçmen ve Mecburi Göçmen Departmanı göçmenlerle ilgili yasaların uygulamasını denetlemektedir. Uluslar arası Teknik Yardım üzere Cumhuriyetçi Komisyon kendi çalışma grubu aracılığı ile Azerbaycan'ın belirli illerindeki tüm programları koordine etmektedir (Muradov, 2003:64-65).

Devlet Göçmen Sorunları Genel Müdürlüğünün 1995 yılı bütçesi 50,6 milyar 1998'de 60 milyar Manat, 1999'da 110 milyar Manat ve 2000 yılında ise 148 milyar Manat olmuştur. Bu rakam 2001 yılı bütçesi için 189,5 milyar Manat olarak planlanmıştır. Ayrıca diğer ilgili bakanlıklar ve kurumlar göçmenlerle ilgili olarak kendi içlerinde ya yeni birim oluşturmuş veya kurumsal koordineye gitmiştir (www.turksam.org, 2007).

3.3.3. Mültecilerin (Kaçkınların) ve Mecburi Göçmenlerin Durumlarını İyileştirme Politikaları

Azerbaycan Devlet Başkanı'nın "...işgal edilmiş bütün rayonlardan (illlerinden) kovulmuş, şimdi kaçkın ve göçmen durumunda yaşayan vatandaşların sorunları bizim için ve şahsen benim için bir numaralı sorundur" diyerek göçmenlere Azerbaycan Devleti'nin verdiği önemi belirtmiştir (Oğan, 2001:448). Azerbaycan, göçmen sorunlarını 17 Eylül 1998 yılında kabul ettiği "Kaçkınların ve Mecburi Göçmenlerin Sorunlarının Halli Üzere Devlet Programı" ile bu konudaki politikasını "devlet programı" şeklinde hayata geçirmeye çalışılmıştır. Bu programa göre;

- Kaçkın ve mecburi göçmenlerin bir kısmı işgalden kurtarılmış rayonlarda (illerinde), tarımsal koşulların uygun olduğu ve diğer iş imkânları geniş olan rayonlarda (illerinde) yeni "Göçmen Kasabaların yapılarak kaçkın ve mecburi göçmenlerin bu kasabalara yerleştirilmesi;
- Kaçkın ve mecburi göçmenlerin hali hazırda yaşadıkları yerlerde fiziksel ve sosyal altyapı sorunları çözülerek işyeri imkânlarının açılması ve bu sayede

kaçkın ve mecburi göçmenlerin durumlarında iyileştirmelerin yapılmasına çalışılmıştır. Ancak 2000 yılına kadar yapılması düşünülen iki yıllık bu program maalesef başarılı bir uygulama imkânı bulamamıştır (Yeşilot, 2006:91).

Azerbaycan'da 2000 yılına kadar göçmenlerle ilgili uygulanan devlet politikası göçmenlerin işgal edilmiş bölgelere yakın yerlerde ve geçici barınaklarda yaşamlarını sürdürmeleri ve işgal edilmiş toprakların işgalden kurtarılmasının ardınca kendi evlerine dönüşlerini kolayca sağlamak için yerleşik düzene izin verilmemiştir. İşgalin uzun sürmeyeceği varsayımından hareket eden bu görüşün 2000 yılına gelindiğinde geçerliliğini artık daha fazla devam ettiremeyeceği anlaşılmıştır. Zira hem işgalin ne zaman sona ereceği hususunda ortada netleşmiş bir tarih mevcut değildir ve hem de bu şekildeki iskân politikası ile göçmenler oldukça ağır şartlarda yaşamlarını sürdürmekteydiler. Bu tarihten itibaren göçmenlerin yeni kurulacak belirli "Göçmen kasabalarında" yerleştirilmeleri planlanmaktadır (Ogan, 2001:448-449).

3.3.4. Mültecilere (Kaçkınlara) ve Mecburi Göçmenlere Yardım Eden Ulusal ve Uluslararası Kuruluşlar

Göçmen sorunları ile ilgilenen yaklaşık 40 uluslararası "Sivil Toplum Kuruluşları" 1992–2000 yılları arasında Azerbaycan'da yaklaşık 350 milyon dolarlık bir harcama yapmışlardır. 1992 yılından itibaren aralarında Türkiye'nin de bulunduğu bazı ülkelerle beraber yerel ve uluslararası insani yardım kuruluşları Azerbaycan'daki göçmenlere yardım etmeye başlamışlardır (Muradov, 2003:67).

Ancak uluslararası yardımların kuruluşları ve devletlerin Azerbaycan'a yeterince ve adil bir yardım yaptıklarını söylemek güçtür. The Washington Post 54 gazetesinde çıkan bir değerlendirme yazısında bu durum açıkça gözler önüne serilmiştir. ABD (ülkelerdeki demokratikleşme vs. gibi kriterlere göre) dış yardımlarını alan ülkeler sıralamasında GSYİH' ye (GDP) göre Ermenistan dünyada İsrail'den sonra ikinci sıradadır. Hâlbuki Güney Kafkasya'da nüfus açısından en kalabalık ve en fazla göçmen nüfusu barındıran

ülke Azerbaycan'dır. Demokratikleşme açısından ise Azerbaycan ile Ermenistan arasında da ciddi bir farklılık bulunmamaktadır (Oğan, 2001:449).

Tablo 16. Güney Kafkasya ülkelerine yapılan ABD dış yardımları

Ülkeler	Nüfus	ABD Yardımı	Göçmen Nüfusu
Ermenistan	3.500.000	619 Milyon Dolar	Toplum içinde eritilmiştir.
Gürcistan	5.500.000	443 Milyon Dolar	300,000
Azerbaycan	7.500.000	92 Milyon Dolar	1 Milyon

Kaynak: Ogan (2001:450).

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere Azerbaycan topraklarının % 20'sini işgal eden, 1 milyon insanı göçmen durumuna düşüren Ermenistan adeta ödüllendirilmiş Azerbaycan ise bütün bunların yanı sıra ABD Kongresinin 907 no'lu yaptırım kararıyla cezalandırılmıştır. Diğer taraftan uluslararası kurumlardan ve ülkelere alınan yardımların bir kısmının göçmenlere ulaşmadığı ve pazarlarda satıldığı, paylaşımın adil yapılmadığı, bazı yerel yöneticilerin göçmen nüfusunu bilerek fazla gösterip aradaki farkı kendisinin aldığı v.s. gibi iddialar Azerbaycan'ın gündeminden hiç eksik olmamıştır. Hatta bu konuda çeşitli suçlamalarla bazı yöneticilerin mahkûmiyet aldıkları da bilinmektedir (Ogan, 2001:450).

Ayrıca son yıllarda faaliyetlerini gözle görünür bir şekilde artıran “güya yardım teşkilatı” misyoner teşkilatları (Krişnacılar, Yahova şahidleri, Hristiyanlar, Vehhabiler vb.) Azerbaycan'da yoğun bir şekilde çalışmaktadırlar. Göçmenlerin özellikle gençlerin din değiştirmeleri için içinde buldukları zor şartları ve zaafalarını son derece iyi tespit ederek kullanan bu teşkilatlar, çoğu zaman başarılı da olmaktadır. Ümitsiz olan gençler kolaylıkla tesiri altında kalmaktadırlar. Misyonerler gençlerin millî şuurdan yoksun olarak yetişmeleri için propaganda yapmaktadırlar. Maddî yönden çok güçlü olan ve zengin kaynaklara sahip bu teşkilatların faaliyetleri devlet tarafından daha sıkı kontrol edilmelidir. Bazı gruplar ise yardım teşkilatı adıyla ülkeye girmekte ve kendi fikirlerini gençlere aşılarmaktadır. Bu teşkilatlar halka açık ayinler yaparak her geçen gün katılımı artırmaktadırlar. Gençlere problemlerini ancak kendilerinin çözeceklerini söyleyen ve çok parlak bir gelecek vaat eden misyoner teşkilatları kontrol altına alınmazsa yakın gelecekte

millet ve devlet hayatında bu problemin büyüyerek daha farklı bir boyut kazanması mümkündür (Yeşilot, 2006:90).

15 yıldan fazla bölgeye Türk Devleti olarak hiç de azımsanmayacak yardımlar yapılmıştır. Bilhassa Azeri gençlerinin Türkiye'deki üniversitelerde eğitim almaları sağlanmış; çadır, giyecek, yiyecek vb. lojistik destek verilmiştir. Özellikle Türk Silahlı Kuvvetlerinin, Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri oluşturulurken başta eğitim desteği olmak üzere yaptığı faaliyetler önemlidir. Azerbaycan'daki göçmenlerin durumunun daha da kötüleşmemesi için gerek Türkiye'de ve Türk Cumhuriyetlerinde, gerekse Batılı ülkelerde gündeme getirilmesi ve yardımların azalmadan devam etmesi uygun olacaktır.

BÖLÜM 4: DAĞLIK KARABAĞ MESELESİNİN ULUSLARARASI PLATFORMDA DEĞERLENDİRİLMESİ VE DAĞLIK KARABAĞ MESELENİN ÇÖZÜMÜ İÇİN AZERBAYCAN'IN UYGULAMASI GEREKEN DIŞ POLİTİKA ARAÇLARI

Dağlık Karabağ göçmenlerinin sosyo-ekonomik sorunlarını inceledikten sonra, en az sorunları kadar önemli olan bir başka nokta ise, bölge ülkelerinin ve uluslararası teşkilatların meseleye bakış açıları da önemlidir. Ayrıca, göçmenler için önemli olan bir başka nokta ise, Azerbaycan çözüm için uluslararası kullandığı dış politika araçlarıdır.

4.1. Dağlık Karabağ Sorunun Uluslararası Platformda Değerlendirilmesi

SSCB döneminde önce ortaya çıkmış olan Dağlık Karabağ sorunu SSCB dönemi içerisinde de devam etmiş, Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle yeni bir sürece girmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte uluslararası arenaya taşınmış olan Dağlık Karabağ sorunu, aynı zamanda uluslararası devletlerinde ve teşkilatların bu soruna ilişkin dış politikaları ve çözüm önerileri belirginlik kazanmaya başlamıştır. Dağlık Karabağ probleminin çözüme kavuşması hem uluslararası güçler hem de bölge ülkeleri için çok önem arz etmektedir. Çünkü gün geçtikçe küreselleşen

dünyamızda, uluslararası ekonomik ve sosyal ilişkilerin önem kazanması devletleri bir birine bağımlı hale getirmiştir. Bundan dolayı özellikle bölgesel güçlerin bu sorunun çözümüne yönelik adil ve tarafsız olmaları uluslararası hukuk kurallarına uygun dış politikaları belirlemeleri halinde sorunun barışçıl yollarla çözüme kavuşacağı kaçınılmazdır. Bunun için öncelikli olarak bölgesel güçlerin çok kısa olarak politikalarını, hemen ardından ise uluslararası teşkilatların politika ve sorunun çözüme kavuşması için rollerini incelemekte yarar vardır.

4.1.1. Rusya Federasyonu

Dağlık Karabağ sorununun tarihine baktığımızda bu sorunun özellikle Rusya tarafından bilinçli bir şekilde ortaya atıldığını görmekteyiz. Bu sorunun ortaya çıkması Rusya'nın elini güçlendirmekte ve bu sorunu Rusya Azerbaycan'a baskı aracı olarak kullanmaktadır. Zira, sorunun çözümü Rusya'nın elinde bulunan resmi belgelerle daha net ve kolay çözülecektir.

Rusya Cumhurbaşkanı'nın milletlerarası meseleler üzere danışmanı Galina Storovoytava'nın söylediği “ Hatta Ermenistan mevcut olmasaydı bile Azerbaycan yine de Dağlık Karabağ sorunu ile karşılaşacaktı” (Mustafayev, 1996:3). Sözleri bu politikaların sonucu olsa gerek. Zira Azerbaycan'ın bağımsızlığının engellenebilmesi için Merkez buna benzer senaryolar üretebilir ve bu yolla bağımsızlık mücadelesini zora sokabilirdi.

Rus ordusunun 1992 yılında Azerbaycan'dan çıkarılarak Ermenistan'a yerleştirilmesi de, Azerbaycan'a yönelik kasıtlı olarak atılan bir adım olmuştur. Rusya, Ermenistan'daki ordu üzerindeki denetimi kasten azaltarak, Ermenilerin bu durumdan faydalanması için zemin hazırladı. Rusya'nın idari kadrosunda bulunan Ermeni kökenli idareciler, sorunun çözümüne yönelik değil, sorunun uzamsına neden olmaktadır.

Tüm bunlara rağmen Rusya Federasyonu Başkanı Vladimir Putin'in 15 Eylül 2001 tarihinde Ermenistan'ı ziyareti sırasında, Başkan Koçaryan'ın kendisine Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili olarak “ Rusya'nın aktif katkısı olmadan bu sorunun çözülmesi açıkça imkânsızdır” sözlerine karşılık olarak, Rusya'nın müzakere sürecinde olumlu bir rol oynamaya hazır olduğunu ifade etmekle beraber, “ Sorunun çözümü sadece Ermenistan ve Azerbaycan'ın elindedir” demesi ve daha sonra da “ Dağlık Karabağ sorunu sizin

sorununuzdur ve bunu siz çözeceksiniz” sözleriyle bu fikrini vurgulaması Dağlık Karabağ sorunu konusunda Rusya Federasyonu’nu tamamen kendi saflarında görmek isteyen Ermenileri hayal kırıklığına uğrattı (www.eraren.org, 2007).

4.1.2. Amerika Birleşmiş Devletleri

Amerika, 25 Aralık 1992 yılında Azerbaycan Cumhuriyetinin bağımsızlığını tanıdı ve 18 Mart 1992 yılında da ilk diplomatik münasebetini kurdu. Amerika bu bölgeye en az Rusya ve İngiltere kadar önem vermiştir. Çünkü Azerbaycan’da ilk petrol 1905 yılında çıkarılmaya başlamış ve SSCB döneminde tam bir petrol ülkesi olmuştu.

1996 yılına kadar ABD’nin Azerbaycan ve Dağlık Karabağ sorununa yönelik dış politikası gerçeklere ve ABD’nin Azerbaycan’daki ekonomik çıkarlarıyla uyuşmamaktaydı. Bu dönemde ABD’nin politikasını ABD’de bulunan Ermeni çıkar grupları ve Ermenistan’ı destekleyen Kongre üyeleri belirliyordu.

1992 yılında ABD hükümeti 907. Bölüm adlı bir kararla Azerbaycan’ı Ermenistan’a ambargo uygulamak ve saldırı amaçlı güç kullanmakla suçlamış ve Azerbaycan’a ABD yardımı yapılması yasaklanmıştır. Kongre üyelerine rağmen Bill Clinton yönetimi Bölüm 907’yi kaldırmış, Azerbaycan ve Ermenistan arasında dengeli bir siyaset izlemiştir. Azerbaycan’a yönelik sınırlandırmanın kaldırılmasına karşı çıkan bazı Kongre üyelerinin Azerbaycan’ın Dağlık Karabağ sorunun halline kadar Amerikan yardımının yapılmasını istemeleri de gayet şaşırıdır (Meherremov, 1996:59).

Bill Clinton yönetimi Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sorunun çözümü için arabuluculuk yapmaya başladı ve 1999’dan itibaren her iki ülke arasında ikili görüşmeler başladı. Dağlık Karabağ’ın statüsün ne olacağı yapılan görüşmelerin temelini oluşturmaktadır. Çünkü, Hazar petrollerinin uluslararası pazarlara taşınması konusunun ön plana çıkması, Kafkaslarda istikrar isteyen ABD’yi barış sürecinde aktif rol oynamaya zorlamıştır. Bununla beraber ABD, özellikle Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru antlaşmasından sonra Dağlık Karabağ sorunun çözümü için girişimlerini arttırmıştır.

ABD yönetimi açıkça bölgede çıkarlarının olduğunu beyan etmiş ve Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının çekimi ile bölgenin üç ülkesi üzerinde etkisini arttıracığının sinyalini vermiştir. Bugün, Ermenistan'la Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ meselesinde anlaşmalarını en başta ABD istemektedir. Yukarıda da değindiğimiz gibi petrol lobisi için bölgede istikrar istemektedir. Dağlık Karabağ sorununun çözümü için ortay atılan barış planlarında, ABD yönetimi aktif girişimlerde bulunmaktadır. Beyaz Saray önceleri olduğu gibi Ermeni Kongre üyelerinin etkisi altında kararlar kabul etmemektedir.

Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının da faaliyete geçmesi ile birlikte Bakü ve Erivan, özellikle ABD tarafından büyük bir baskı altındadır. Ermenistan'da artık Dağlık Karabağ sorunun çözümünü istemekte, yorgun Ermenistan'ın en büyük desteği Amerikan Ermeni lobisi karşısında mağlup savaştığının da farkındadır. Çünkü, aksi durumda Ermenistan bölgesel kalkınmadan dışarıda kalma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Özellikle Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı Erivan yönetimi çok zor durumda bırakmıştır.

4.1.3. Türkiye Cumhuriyeti

Dağlık Karabağ çözümünde Azerbaycan Türkiye'nin direkt desteğinden yararlanmıştır. Elbette ki, Türkiye'nin Dağlık Karabağ konusundaki dış politikasında iki millet arasında var olan dil ve din birliğinin etkisi büyüktür (İlhan, 1992:158).

Dış politikasını tüm Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıkları üzerine inşa eden Türkiye Cumhuriyeti, Karabağ sorununda baştan beri Azerbaycan'ın yanında olmuştur. Ermenistan'a karşı ekonomik ambargo uygulanmış ve ülkesinin Ermenistan'a giden tüm araçlara ve uçaklara kapatmıştır. Türkiye dış politikasının bu amacı Ermenistan'a bir an önce Dağlık Karabağ sorununun çözümü için baskı yapmasını amaçlamıştır.

Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti dünyada Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olduğu gibi aynı zamanda da Ermenistan'ı işgalci ülke olarak tanımış tek devlettir. Bölgenin en güçlü devletlerinden biri olan Türkiye Cumhuriyeti'nin bu şekilde net bir politika yürütmesi Azerbaycan için çok önem arz etmektedir.

4.1.4. Avrupa Birliği

AB 1993 yılı Şubat ayının 27'sinden itibaren Azerbaycan ile ilişkiler kurmaya başlamıştır. AB Dağlık Karabağ sorununa ilişkin tutumuna itirazını 1993 yılının 7 Şubatında bildirdi. AB vermiş olduğu bildiriye Ermenistan ve Azerbaycan arasında Dağlık Karabağ sorununa ilişkin endişesini dile getirmiştir. Bildirinin eksik kalan yönü ise, bildiriye sorunun ve çatışmanın nedenlerinin gösterilmemiş olmasıdır. Daha sonra, 1993 yılının 3 Eylül'ünde Avrupa Birliği Dağlık Karabağ' a ilişkin bir beyanat daha verdi. Bu beyanatta AB'ye üye olan devletlerin, Ermeni silahlı kuvvetlerinin hücumlarını kınamış ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 822 ve 853 no'lu kararlarının yerine getirilmesine ümit ettiğini bildirmiştir. Bildiriye, AB ve üye ülkelerin, bölge devletlerin bağımsızlığını ve ülke sınırlarının değiştirilemeyeceği prensiplerini onayladı. Bu bildirinin de birçok eksik yönleri vardı. Bir kere bu bildiriye Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik tecavüzü "Dağlık Karabağ'ın yerli Ermeni silahlı birliklerinin hücumu" gibi gösterilmiştir. İkinci olarak ise, AB devletleri Ermenistan'ı Dağlık Karabağ Ermenilerine sorunun çözümü için baskı yapmasını ve Dağlık Karabağ Ermenilerinin BM Güvenlik Kurulu'nun 822 ve 953 no'lu taleplerini ve AGİT'in Minsk Grubunun tekliflerini yerine getirmeye çağırıyordu. Yani Ermenistan'a üçüncü bir taraf gibi bakıyordu. Bu ise şu namla geliyor; Ermenistan ve Dağlık Karabağ Ermenileri ayrı ayrı taraflardır. Genellikle AB'nin kararları da sorunun kökleri, nedenleri ve tecavüzcünün hangi taraf olduğu bildirilmemektedir (Ahmedov,1992: 8).

4.1.5. İslam Konferansı Örgütü

Church of God adlı tarikata bağlı Dennis Michael Rohan adında Avustralyalı bir yahudinin 21 Ağustos 1969 tarihinde Mescid-i Aksa'yı kundaklamayı denemesinden sonra İslam ülkeleri başkanları İslam Konferansı Teşkilatını kurdular (tr.wikipedia.org, 2007).

1992 yılının Haziran ayında İstanbul'da yapılan İKÖ Dış İşleri Bakanlarının toplantısında Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırılarına ve Azerbaycan'ın arazilerine yönelik işgalini sert bir dille kınamış ve BM Genel Sekreterinden Azerbaycan'ın İşgal edilmiş topraklarından kayıtsız ve şartsız çıkartılmalarını talep etmiştir. Özellikle Kelbecer'in işgalinden sonra İKÖ bildiri yayınlarak Kelbecer'e yönelik saldırı ve işgali kınadı ve BM'den acil önlemler alınmasını istedi. İKÖ'nün almış olduğu en önemli kararlardan birisi

de; Azerbaycan'ın bağımsızlığını, toprak bütünlüğünün sağlanması BM'den istemesi oldu. Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırılar ilk kez uluslararası bir arenada kınandı ve Ermenistan'ın işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi istendi (Ahmedov, 1992:90).

Genellikle İKÖ tarafından çıkartılan kararların hepsinde Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik işgali her defasında sert bir dille kınanmıştır. En önemlisi ise Ermenistan'ı bir tecavüzkar devlet olarak adlandıran tek uluslararası teşkilattır (Ahmedov, 1992:90).

4.1.6. Birleşmiş Milletler

24 Ekim 1945 Birleşmiş Milletler Örgütünün Kuruluş Tarihidir. Örgüte üye tüm ülkelerde 24 Ekim, Birleşmiş Milletler Günü olarak kutlanır. Birleşmiş Milletler Örgütü evrensel barışı, uluslar arasında güvenliği ve dayanışmayı sağlamak amacıyla kurulmuştur. Uluslararası en büyük kuruluştur. Bugün Birleşmiş Milletlerin 176 üyesi vardır. Bu sayı gün geçtikçe artmaktadır (www.memocal.com, 2007).

Dağlık Karabağ sorunu Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra her hangi bir sorunun çözümünde deneyimi olmayan ve Avrupa'da güvenliğin sağlanmasından sorumlu bulunan AGİT çerçevesine sokulmuştur. Böylece, bu sorun dolaylı olarak BM platformundan uzaklaştırılmış ve Dağlık Karabağ sorununun çözümü daha karmaşık bir hale getirilmiştir.

Daha önce de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Ermeni işgalleri nedeniyle almış olduğu 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararlarla, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün dokunulmazlığı, Ermenistan'ın sorunda taraf olduğu ve işgal edilen toprakların hemen ve şartsız olarak terk edilmesi gerektiği vurgulanmıştı. BM Güvenlik Konseyi'nin söz konusu kararlarında Ermeni işgallerinden duyulan rahatsızlık dile getirilmiş, uluslararası alanda kabul görmüş sınırların ihlal edilmezliği, toprakların silah zoruyla ele geçirilmesinin kabul edilmezliği, bütün devletlerin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi ilkeleri belirtilmişti (www.azerbaycankulder.org, 2007).

Birleşmiş Milletler'e göre Azerbaycan'da yerlerinden olmuş kişilerin sayısı yarım milyonu geçiyor. Bu kişilerin çoğu, 1990'larda Azerbaycan'la Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ savaşı yüzünden bölgeden kaçanlar. Çeçenistan'daki çatışmalar da binlerce kişiyi evlerini terk etmeye zorladı (www.ozgurgundem.net, 2007).

4.1.7. AGİT ve Minsk Grubu

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), 1975 yılında 35 ülkenin Devlet ve Hükümet Başkanları tarafından imzalanan Helsinki Nihai Senedi ile başlayan sürecin günümüzde vardığı aşamadır (www.belgenet.com, 2007).

Nihai Senedi'nin kabulünü izleyen dönemlerde Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı süreci, düzenlenen seminerler ve izleme toplantıları ile süreklilik arz eden bir konferans olarak devam ettirildi. 1990 yılında imzalanan Paris Şartı Soğuk Savaş'ın bitişini simgeledi ve özellikle 1992'de yapılan Helsinki Zirvesi ile kurumsallaşma sürecine girildi. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı, 1994 yılındaki Budapeşte Zirvesi'nde bugünkü adını ve statüsünü alarak, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na dönüştü. (www.belgenet.com, 2007).

Dağlık Karabağ problemi 1992 yılına kadar bölgesel sorun olarak tanımlanmış ve büyük ölçüde Rusya Federasyonu'nun kontrolünde kalmıştır. Ancak 1992'de Azerbaycan ve Ermenistan'ın Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na (AGİT) üye olmasından sonra Dağlık Karabağ sorunu uluslararası nitelik kazanmış, Rusya'nın yanı sıra çeşitli uluslararası güvenlik örgütleri ile birlikte ABD, Fransa, Türkiye ve İran arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştur (www.azsam.org, 2007).

30 Ocak 1992'de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilat (AGİT)'na üye olan iki devlet Azerbaycan ve Ermenistan'ın üyeliklerinin hemen sonrasında aralarındaki sorunları çözmek için AGİT temsilcileri bölgeye gönderilmiş, durum tespiti yapılmış ve 27-28 Şubat 1992'de Prag'da yapılan toplantıda Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğu kabul edilmiştir (www.azerbaycankulder.org, 2007). Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunun kabul edilmesi Azerbaycan açısından büyük önem taşımıştır.

AGİT'in Azerbaycan için önemli sayılmasının nedeni, bu örgüt çerçevesinde Dağlık Karabağ sorununun barış yoluyla çözülmesi için 1992 Mart ayının sonunda Minsk Konferansının kurulmuş olmasıdır. Minsk Grubunun kuruluş amaçlarından en önemlisi, Dağlık Karabağ meselesini çözmektir. Fransa, Rusya ve ABD Minsk grubuna rehberlik etmektedir. 2007 yılı itibarı ile, Fransa'yı temsil eden Bernard Fassier, Rusya'yı temsil eden Yury Merzlyakov ve ABD'yi temsil eden, Matthew Bryza 'dır. Bu ülkeler haricinde Minsk Gurubu'na Beyaz Rusya, Almanya, İtalya, Portekiz, Hollanda, İsveç, Finlandiya, Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan dâhildir (www.osce.org, 2007).

1992 Şubat ayından itibaren Dağlık Karabağ sorunu bu teşkilatın (AGİT) prensiplerine uygun olarak yürütüldü. Bu amaçla Şubat ayının ortalarında AGİT'in özel misyonu Azerbaycan'a geldi. Şubat ayının 27-28'inde AGİT'in Prag'da toplanan 7. toplantısında çatışma bölgesinde olan özel görevlilerin gözlemleri değerlendirildi. Bundan sonra Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan Cumhuriyeti'ne ait olduğunu onaylayan belgede, sınırların değiştirilmemesi şartı ile sorunun barış yoluyla çözümüne ilişkin karar alındı. (Ahmedov, 1992:83).

Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yolla çözümü için uluslararası konferansın yapılması ve AGİT'in Azerbaycan'da temsilciliğinin açılması hakkında ilk antlaşma 31 Mart 1992 tarihinde AGİT Dışişleri Bakanları Konseyi'nin Başkanı İrji Dinstbirom ile Azerbaycan Parlamentosu Başkanı Yakup Mamedov'un görüşmesinde sağlanmıştı. Bu görüşmede Azerbaycan Dağlık Karabağ'ın Azeri ve Ermeni ahalisinin temsilcilerinin olası bir konferansta yalnız, Azerbaycan delegesi içinde temsil edilebileceklerini ifade etmişti (Meherremov, 1996:68).

AGİT ve Minsk Grubu 1997 ve 1998 yıllarında Azerbaycan ve Ermenistan'a üç değişik teklif sunmuştur. 1997 Haziran tarihinde "paket çözüm" teklifi, 1997 Ekim Tarihinde "aşamalı çözüm" ve nihayet 1998 Kasım Tarihinde "ortak devlet" projeleri hazırlanmıştır. Bu tekliflerden ilk ikisi Ermenistan tarafından üçüncüsü ise Azerbaycan tarafından kabul edilmemiştir. Ermenistan, Bakü'nün altında olmayan, uluslararası güvenlik altında bulunan ve Ermenistan'a ulaşım koridoruyla bağlı Karabağ talep etmektedir. Azerbaycan ise, Karabağ dışında işgal olunmuş 7 bölgesinin Ermeniler tarafından boşaltılmasını ve 1

milyona yakın mültecinin kendi topraklarına geri dönmesinin sağlanmasını istemektedir. Daha sonra da Karabağ'a Bakü'nün yönetimi altında yüksek statülü özerklik verilmesini kabul edebileceğini ifade etmektedir (Ahmedov, 1992:85).

Paket çözüm modelinde Dağlık Karabağ'ın, Laçın, Şuşa ve işgal edilmiş diğer bölgelerin statüsünün aynı anda çözüme kavuşturulması öngörülmüştür. Aşamalı çözüm modelinde ise Dağlık Karabağ ve işgal altında bulunan diğer bölgelerin statüsünün ayrı ayrı görüşülmesi istenmiştir. Ermenistan, kendisinin ve Dağlık Karabağ'ın çıkarlarını korumadığı gerekçesiyle ilk iki öneriyi reddetmiştir. Üçüncü Ortak devlet modeli de Azerbaycan tarafından kabul edilmemiştir (www.azsam.org, 2007).

1998 yılı Kasım ayında taraflara verilen ve kısaca "ortak devlet" olarak adlandırılan son ve ayrıntılı planın esasını bir devlet statüsünde olacak olan Karabağ'ın Azerbaycan ile ortak bir devlet oluşturması teşkil etmektedir. Bu ortak devlet bir komisyon tarafından idare edilecektir. Ancak Karabağ'ın kendi hükümeti, meclisi, mahkemeleri, ordusu ve polisi olacaktır. Azerbaycan ordu ve güvenlik kuvvetleri Karabağ'a girmeyecektir. Karabağ Hükümeti siyasi olmayan alanlarda başka ülkelerle ilişki kurabilecektir. Azeri pasaportu taşıyacaklar, ancak bu pasaportlar Karabağ makamları tarafından verilecektir. İki tarafında birlikleri bölgeden çekilecek, Karabağ'ın kontrolü AGİT'e bağlı çok uluslu bir kuvvet tarafından kontrol edilecektir. Azerbaycan bu planı kendi toprak bütünlüğünü korumadığı gerekçesiyle kabul etmemiştir (www.eraren.org, 2007).

1994 yılında Bişkek'te imzalanan ateşkes sonrasında AGİT Minsk Grubu çerçevesinde yürütülen Dağlık Karabağ sorunu için çözüm girişimlerinin üzerinden 12 yıldan fazla bir zaman geçmesine rağmen, bugüne kadar gerçekleştirilen görüşmelerden herhangi somut bir sonucun çıkmadığı ortadadır. Aradan geçen bunca süre zarfında çözüm adına herhangi bir adımın atılmamış olması, sorunun çözümü konusunda AGİT Minsk Grubunun işlevini tartışılır hale getirmiştir. Özellikle Azerbaycan tarafı, sorunu farklı platformlara taşımak adına 2006 yılı içerisinde GUAM şemsiyesi altında BM'ye götürerek yeni arayışlar içerisine girmiştir. Azerbaycan'ın bu girişiminin AGİT Minsk Grubu çerçevesinde yürütülen görüşmelere zarar verdiğini ifade eden Ermenistan tarafı, bugüne kadar yürütülen görüşmelerin sonuç vermemesini Azerbaycan tarafının tutumuna bağlayarak çözüm

görüşmelerinde Azerbaycan tarafını uzlaşmaz ülke olarak göstermeye çalışmıştır (www.globalstrateji.org, 2007).

2006 yılının, her iki ülke için de seçim yılı olmaması sebebiyle Dağlık Karabağ sorununun çözümü için altın fırsat olarak nitelendirilmiştir; buna rağmen bir ilerleme kaydedilememiş olması, 2007 ve 2008 yılında Ermenistan'da yapılacak parlamento ve başkanlık seçimleri nedeniyle sorunun çözümüne ilişkin hiç şans kalmamıştır. Bu dönemde gerçekleştirilecek olan görüşmelerin, Ermenistan siyasileri tarafından iç politika malzemesi olarak kullanılacağı ve seçimler bitene kadar oy kaygısı nedeniyle verimli olmayacağı değerlendirilmektedir. Ermenistan cumhurbaşkanlığı için kuvvetli adaylar arasında gösterilen Ermenistan'ın bugünkü Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan'ın gelecek kaygısı ile görüşmelerde ciddi ve somut adımlardan kaçınması beklenmektedir (www.globalstrateji.org, 2007).

Sonuç olarak, AGİT ve Minsk grubunun şimdiye kadar Dağlık Karabağ Sorununu çözüme ulaştırılması yönünde az da olsa ilerleme göstermeleri gerekirdi. Haydar Aliyev ve Koçaryan defalarca görüşmüş ama somut bir ilerleme olmamıştır. Bu sorunun çözümünde ilerleme olmadığından, bölgede AGİT ve Minsk gurubu önemini ve yetkinliğini gün geçtikçe kaybetmektedir. Çünkü hem Azerbaycan hem de Ermenistan halklarının bu teşkilatlara güveni kalmamıştır. AGİT ve Minsk grubunun elinden bir şey gelmediği gibi sorunu içinden çıkılmaz bir hale koymuştur. Tabir Yerindeyse” kaş yapalım derken, göz çıkarmışlardır”. Ayrıca, Minsk grubunun rehberleri olan üç ülkeden ikisinin Fransa ve Rusya olması çözüm için tarafsız bir yol bulunması güçleştirmektedir. Bu gibi nedenlerden dolayı Minsk grubuna ihtiyaç kalmamıştır. Minsk grubu görev zamanını tamamlamıştır. Yeni bir uluslararası çözüm teşkilatına ihtiyaç vardır.

4.2. Dağlık Karabağ Meselesinin Çözümü İçin Azerbaycan'ın Yapması Gereken Uluslararası Politika Araçları

Azerbaycan, 20. asrın son on yılında bağımsızlığı ile birlikte Dağlık Karabağ ve ekonomik sorunlar gibi zor problemlerle karşılaşmıştır. Bu sorunların büyümesi ve adeta çözümsüz hale gelmesi, genellikle Azerbaycan hükümetlerinin aciz ve zayıf tutumları sonucu ortaya

çıkmiştir. Böylece ülkenin gelişmesi ve gelecek kuşaklar açısından da aşılması zor engellerin oluşmasına yol açmıştır. Şu bir gerçek ki, Dağlık Karabağ sorunu çözüme kavuşmadan Azerbaycan'a (petrol hariç) yabancı sermayenin girmesi ve dolayısıyla ülke ekonomisinin kalkınmasında bir etkisi beklenilemez. Bu nedenlerle, Azerbaycan'ın bu çözümü çözmeden ekonomik ve siyasi istikrara ulaşmasını ve ekonomik gelişme sağlamasını beklemek hayal olur. Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununu çözmek için hiçbir maliyetten kaçınmamalıdır. Çünkü bu sorun Azerbaycan'ın geleceği, ekonomik açıdan gelişmesi, bağımsızlığını pekiştirmesi ve gelecek kuşakların istikrar içinde yaşamlarını sürdürmeleri için hayati önem arz etmektedir. Bu sorunun çözümü için Azerbaycan her türlü uluslararası olanakları denedikten ve uluslararası politika sürecini bitirdikten sonra, son çare olarak askeri yöntemlere başvurmalıdır.

Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ sorununu çözmek için kullanması gereken dış politika araçlarını kısaca şöyle özetleyebiliriz;

- Diplomasi,
- Propaganda,
- Ekonomik Yöntemler,
- İç İşlere Karışma,
- Silahlar ve Siyasal Etki.

Şimdi bunları kısaca tek tek ele alalım. Azerbaycan Dağlık Karabağ sorunu halletmek istiyorsa yukarıda sayılanlardan taviz vermemesi gerekmektedir.

4.2.1. Diplomasi

Savaş zamanı ordu ne ise, barış zamanı diplomasi o demektir. Bulduğumuz zaman süreci için Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yollarla çözümüne üstünlük verilmekte ve bunun için çalışılmaktadır. Bu bakımdan dış politika aracı olarak kullanılacak diplomasi etkin bir şekilde kullanılması gerekir.

Diplomasi, bir hükümetin belli konulardaki görüşlerini doğrudan doğruya öteki devletlerin karar vericilerine iletilmesi sürecidir. Diplomasi süreci devlet yetkilileri arasında görüşmeler yapılarak yürütülür. Devletler genellikle, bu dış politika aracını diplomatik temsilcileri vasıtasıyla kollanırlar. Bu yüzden devleti temsil eden ve bu denli önemli misyonu yüklenen diplomatlar çok nitelikli ve yetenekli kişiler olmalıdırlar. Uluslararası ilişkilerin niteliği zamanla değiştikçe, bu ilişkilerin yürütücüleri olan diplomatların nitelikler de önemli değişiklikler olmuştur (Arı, 1997:300).

Dağlık Karabağ sorununun çözümü bölgesel güçlerin dış politikaları için çok önemlidir. Hatta rahatlıkla söyleyebiliriz ki, bölge güçleri net tavırlarını koysalardı bu konu kolaylıkla çözülmüştü. Özellikle Rusya ve Bazı Avrupa devletlerinin bu sorunda uluslararası hukukun ilkelerini açıkça bozmaları, sorunun çözümünü Azerbaycan açısından çok karmaşık ve zor hale getirmiştir. Tabii ki, bu konuda yetenekli Azerbaycan diplomatlarının az olmasının ve bulunan diplomatlarında görevlerini tam olarak gerçekleştiremediklerinin büyük önemi vardır. Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununu çözmesi için sahip olması gereken en önemli araçlardan biri yetenekli ve alanında uzman diplomatlardır.

4.2.2. Propaganda

Propaganda politik bir amacı veya iktidarın çıkarlarını destekleyen bilerek çarpıtılmış veya saptırılmış bilgiye denir. Propagandacılar bir grubun istekleri yönünde halkın bir konu veya olayla ilgili görüşlerini değiştirmeyi amaçlarlar. Bu manada propaganda, aynı amacın insanlara istenen bilgilerin verilmesi yerine, istenmeyen bilgilerin kısıtlanmasını amaçlayan sansürün tersidir. Propagandayı diğer metotlardan ayıran, propagandacının halkın fikrini ikna etme ve anlatma yerine kandırma ve kafa karıştırma ile değiştirme isteğidir. Organizasyonun liderleri bilginin tek taraflı veya doğru olmadığını bilmelerine rağmen propagandayı yapan daha düşük rütbeli üyeler durumu bilmeyebilirler (tr.wikipedia.org, 2007).

Başka bir tanıma göre propaganda, “Bir ideoloji, düşünce, inanç ve benzeri fikri, başkalarına tanıtmak, benimsetmek ya da daha ileri giderek, onları kazanmak amacıyla güden söz, yazı, simge, gösteri vb. iletişim araçlarıyla gerçekleştirilen örgütlü eylem. Çok

kapsamlı bir tanım yapılmak istendiğinde, bunun zıddını da göz önünde bulundurmak gerekir. Bu bağlamda bir ideoloji, düşünce veya inancı yıkmak; örgütü çözmek, sempatizanlarını dağıtmak amacını yine söz, yazı, simge, gösteri ve benzeri iletişim araçlarıyla gerçekleştiren örgütlü eyleme de propaganda denilmektedir. Kullandığı iletişim araçlarıyla göze ve kulağa yönelik olmakla birlikte, zaman zaman sıralanan araçların dışında "zorlama" ve "menfaat sağlama" yollarından da yararlanıyor olması, propagandayı entelektüel düzeyde bir eylem türü olmanın ötesine taşımaktadır. Bir sapma olarak nitelense bile, bireyler "inandırılmak" yerine; "yılgnılığa düşürülmek veya menfaat sağlanarak satın alınmak" suretiyle kazanılmaktadır (www.sevde.de, 2007).

Hükümetlerin bilinçli ve maksatlı olarak diplomatları ve propagandacıları aracılığı ile yabancı halkların tutumu veya davranışlarını etkileme çabalarına girişmeleri uluslararası ilişkilerin yeni gelişen yönlerinden birini oluşturmaktadır. Modern teknoloji, özellikle göze ve kulağa hitap eden araçlardaki önemli gelişmeler, çağımızda propagandanın etki alanı ve etkinlik derecesini çok arttırmış, bu öge II. Dünya Savaşından bu yana dış politikanın geleneksel araçları arasında önemli bir yer almıştır. Morgenthau'nun dediği gibi, dış politikanın amacı "rakibin fikrini değiştirerek kendi çıkarların gerçekleşmesini sağlamak" olduğuna göre, "kafaların kazanılması" için yapılan bu mücadelede propagandanın önemli bir yeri olacağı açıktır (Günlübol, 1985:100).

Dağlık Karabağ çatışmasında Azerbaycan hiçbir yanlış veya fazla bilgiye gerek duymadan da sadece doğruyu uluslararası kamuoyuna iletebilseydi, bu sorunun çözülmesine katkıda bulunabilirdi. Ayrıca, bazı devletlerin, sadece Ermeni propagandasının gerçekleri yansıtmayan bilgilerine dayanarak Azerbaycan'ın çıkarlarına karşı aldıkları kararları da önleyebilirdi. Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yolla çözümü veya çözümünün hızlandırılması için Azerbaycan propaganda aracını etkin kullanmalı ve bölgesel güçlerin halklarının Azer-Ermeni sorununa yönelik düşüncelerini değiştirmek için çaba sarf etmelidir. Bu amaca ulaşmak içinde Azerbaycan, ilgili ülkede kamuoyunun fikir ve davranışlarını değiştirmek amacıyla hareket edebilecek iletişimci ve ya da propaganda üreticisi bulmalıdır. Propaganda yapımcıları o ülkede bulunan Azeri diplomatlar olabileceği gibi, o ülkenin vatandaşı olan Azeri kökenliler veya parayla bu işi yapacak şirketler de

olabilir. Daha sonra propagandanın yapılacağı iletişim araçları saptanmalıdır. Bunlar gazete, radyo, televizyon kanalları veya partiler olabilir. Ayrıca Azerbaycan yabancı ülkelerde bulunan Ermeni lobilerinin yanlış propagandası sonucu zedelenmiş imajını bu yolla düzeltebilir.

4.2.3. Ekonomik Yöntemler

Dış politika araçları arasında en etkin kullanılan yöntemlerden biri de ekonomik yöntemlerdir. Son çeyrek yüzyılda modern ekonomik ve teknik yaşantı biçimi, tüm dünya devletlerini birbirlerine bağımlı hale getirilmiştir. Hele geçmiş Sovyetler Birliği'nde üye devletlerin ekonomileri birbirine o kadar bağımlı duruma getirilmiştir ki, ekonomik olarak birbirinden bağımsız yaşamaları hemen hemen imkânsız hale gelmiştir. Dağlık Karabağ sorununun çözümünde Azerbaycan 1991 yılından itibaren Ermenistan'a ekonomik ambargo uygulamakta ve bununla da sorunun barışçıl çözümü için Ermenistan'a baskı yapma amacındadır.

Ekonomik olanakların dış politika aracı olarak kullanılması çeşitli özellikler göstermektedir. Bunlardan birincisi, diplomasi ve savaş gibi yolların doğrudan bir uygulama ve etki aracı olmalarına karşılık, ekonomik olanaklar dolaylı bir etki ve uygulamayı oluşturmaktadır. Ekonomik tedbirlerin hedefi çoğu kez karar vericiler değil, toplumun tümüdür. Sonra, ekonomik tedbirlere başvurulabilmesi veya bu türlü tekniklerin uygulanabilmesi için, ilgili devletler arasındaki ekonomik ilişkilerin buna elverişli olması gerekir. Aksi takdirde tedbirler yararlı sonuç doğurmaz. Bu nedenle ekonomik tedbirlerin alınması, sadece büyük ekonomik olanaklara, ya da petrol gibi birçok bakımlardan yaşamsal önem taşıyan ürünlere sahip bulunan devletler için söz konusudur. Ekonomik yöntemin başka bir özelliği de, buna hedef olan devletlerin halkları arasında kolaylıkla tepkilere yol açabilmesidir (Günlübol, 1985:145-146).

Ekonominin bir dış politika aracı olarak kullanılması başlıca iki biçimde olabilir;

- Bir devletin çeşitli mallara karşı gereksinme durumunu kullanarak bu devleti ekonomik bakımdan ödüllendirmek veya cezalandırmak,
- Devletin ekonomik olanaklarını arttırmak ve düşmanı ekonomik potansiyelden yoksun bırakmaya çalışmak.

Fakat bu araçlar içinde, ticaretin ödüllendirme veya cezalandırma aracı olarak kullanılmasında en az iki koşulun yerine getirilmesi gerekir;

- Buna hedef olan devletin ödülün veya cezanın kendisi için gerçekten önemli sonuçlar doğurabileceğini algılaması,
- Hedef devlerin kendi malını kolaylıkla satabileceği veya gereksinme duyduğu malı kolaylıkla alabileceği seçenekli pazarlara sahip bulunması (Arı, 1997:356-360).

Ekonomik yöntemlerle alakalı bir diğer özellik de savaş sırasında askeri hareketlere paralel veya onlara bağlantılı olarak yürütülen ekonomik politikadır. Burada amaç, stratejik önemi olan kaynakları elde bulundurarak askeri gücü arttırmak veya düşmanı bu kaynaklardan yoksun bırakarak savaş gücünü zayıflatmaktır. Bu amaca ulaşmak için de devletler çeşitli yöntemler uygularlar. Bunların içinde en fazla uygulananları “ambargo”, “boykot” ve “karaliste”dir (Günlübol, 1985:149-150).

Ambargo, ticari ya da başka malların, yabancı bir ülkeye gitmesinin engellenmesidir. Ambargo, amacına ulaşabilmesi için kara taşımacılığının yanı sıra hava ve deniz yollarında da uygulanmalıdır. Ambargonun, arret de princeten (gemi ve uçakların geçici olarak alıkonulması); angarya'dan (olağanüstü hallerde gemi ve uçaklara el konulup kullanılması) ve boykottan (ihraç mallarıyla sınırlanmış olmamak üzere ticari ve mali ilişkilerin kesilmesi) ayırt edilmesi gerekir. Düşman gemilerine ve mallarına ambargo uygulanmaz, çünkü düşman statüsü bu gibi mallara karşı farklı tutum almaya yol açar (tr.wikipedia.org, 2007).

Sivil Ambargo; bir devletin kendi gemilerini, yabancı yağmasından korumak ya da malların belli bir ülkeye ulaşmasını engellemek amacıyla, anavatan limanlarında alıkoymasidir.

Uluslararası Ambargo; yabancı devlet gemilerinin ve mallarının alıkonulmasıdır (tr.wikipedia.org, 2007).

Azerbaycan Dağlık Karabağ sorunundan dolayı Ermenistan'a ambargo uygulamaktadır. Yani, Azerbaycan'da üretilen malların veya bulunan hammaddelerin, petrol dahil, Ermenistan'a satılması yasaklanmıştır. Ayrıca Türkiye de, bu ülkede üretilen malların Ermenistan'a satılmasına veya Türk iş adamlarının Ermenistan'a yatırım yapmasını yasaklamıştır. Bu uygulamaların devam ettirilmesinde yarar vardır. Zira ambargonun istenilen amaçlar doğrultusunda olumlu sonuçlar vermeye başladığı görülmektedir. Fakat bununla birlikte bu ambargo kararlarının iyi denetlenmesinde yarar vardır.

İster Türkiye, ister Azerbaycan eğer denetimleri iyi yapamazlarsa ambargonun hedefe ulaşması imkânsızdır. Ayrıca, basının da yazdığı gibi, Azeri petrolünün Gürcistan üzerinden Ermenistan'a satıldığı ve Türk işadamlarının Ermenistan'a dolaylı yollardan yatırım yaptıkları ve Türk mallarının Gürcistan vasıtasıyla Ermenilere ulaştığı iddiası da vardır.

Bununla birlikte, ekonomik yöntemler içinde Azerbaycan ve Türk dünyasının Ermenistan'a karşı uygulamaları gereken bir diğer yöntemin de "boykot" olması gerekir. Boykot ise bir ülke vatandaşlarının, düşmanca davranışlar içinde bulunan bir başka devletin mallarını satın almaması durumudur (www.enfal.de, 2007). Zaten, Ermenistan çok fazla mal üretmemektedir. Ayrıca, sahip olduğu stratejik öneme sahip hammaddeler de hemen hemen yoktur. O bakımdan, var olan birkaç ürüne ve gelecekte kullanıma açabileceği hammaddelerine de boykot uygulanmasında yarar vardır.

Uygulanan ekonomik yöntemlerden bir diğeri de "karaliste" yöntemidir. Karaliste; bir devletin iktisadi ilişkiye girmeyeceği kişi ve kuruluşların üstesini açıklaması durumudur (www.enfal.de, 2007). Listede bulunan kişiler veya ülkeler "düşman" olarak nitelendirilmektedir. Bu bakımdan Azerbaycan'ın da dünyanın neresinde yaşarlarsa yaşasınlar, Ermeniler veya Ermenilerin sahip oldukları firmaları karalisteye alması ve bu kişiler ve firmalarla kendi vatandaşlarının ticaret yapmaları yasaklamalıdır.

4.2.4. İç İşlerine Karışma

Askeri güç düşmanın direnme kararını kırmak bakımından önemli olmakla beraber, çoğu kez filen kullanılmamaktadır, savaş genellikle siyasal amaca ulaşmak için başvurulan son araçtır. Her hangi bir politika eyleminden önce olduğu gibi, askeri yöntemlere başvurulmadan önce de, maliyet ve risk hesaplarının yapılması ve davranış biçimlerinin ondan sonra saptanması olağandır. Savaşa girmeden önce, devletlerin başvurdukları yollar arasında başka devletlerin iç içlerine karışmak, siyasal skandallar yaratmak, hükümeti düşürme girişimlerinde bulunmak, yabancı ülkelerdeki hükümet düşmanlarını örgütlemek ve gerekli kişileri yetiştirmek, silahlandırmak ve bunlara gerilla savaşı ve yer altı çalışmaları yaptırmak gibi yollar bulunmaktadır (Günlübol, 1985:159-160).

Azerbaycan'ın da bu yöntemlere başvurması özellikle Ermenistan'ın gücünü yıpratmak açısından çok önemlidir. Fakat bu yönteme başvurmadan önce bazı hesapların yapılması gerekir. Her şeyden önce Ermenistan'da etnik, ekonomik, dinsel ve ideolojik çatışmaların ne denli var olduğu veya bu çatışmaların derecesinin belirlenmesinde yarar vardır. Bu da ince eleyip sık dokumayı gerektirir. Genel bir değerlendirme yapmak istersek, Ermenistan'da etnik çatışmaların olması olanaksızdır. Çünkü Ermenistan'da sadece Ermeniler (Büyük Türksüz Ermenistan'ı gerçekleştirmişlerdir) bulunmaktadır. Dinsel ve ideolojik çatışmalar da hemen hemen yok denecek kadar azdır. Ermenilerin çoğu milliyetçi ve Hıristiyan dinine mensuplardır. Şimdilik sosyal bir çatışmanın varlığın söz etmek zordur. Toplumda “kolektif bilinç” üst düzeydedir. Görüldüğü gibi Ermenistan'ın iç işlerine kendi kaynaklarını kullanarak karışmak imkânsız gibidir, bunda Ermenistan'ın dış dünya ile ilişkilerinin de önemi vardır. Ama bu yöntem gelecekte Ermenistan'da oluşacak ekonomik, politik ve sosyal duruma göre başvurulması gereken etkili bir yöntem olabilir.

4.2.5. Silahlar ve Siyasal Etki

Devletlerin siyasal amaçlarını gerçekleştirmek için başvurdukları aracın savaş olduğunu daha önce söylemiştik. Tüm abartmalara rağmen savaş devletlerin uluslar arası ilişkilerinde sadece en son başvurdukları değil, aynı zamanda en az başvurdukları bir dış politika aracıdır. Gerçekten, uluslararası sistemin en belirgin özelliğinin “anarşi” olduğu genellikle söylenmekle birlikte, uluslararası sorunların büyük bir çoğunluğu silaha başvurmadan, pazarlıklarla ikna yoluyla veya çeşitli biçimlerdeki ödüllendirmelerle çözülmektedir.

Özellikle, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra teknolojide meydana gelen çok önemli gelişmeler nedeniyle, silahlar, başvurulduğu takdirde sadece doğrudan doğruya savaşan devletleri değil, tüm uluslararası sistemi, hatta insanlığı etkileyebilecek nitelikler kazanmışlardır (Günlübol, 1985:178).

Her bir devlet yaşamsal çıkarları söz konusu olduğunda güç kullanmakta savaşa başvurmaktadır. Bir devletin yaşamsal çıkarlarının ne olduğuna, bunların ne biçimde korunacağına o devletin halkı ve önderleri karar verirler. Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan açısından önem taşıdığını hem yönetim, hem de halk, ister beyanlarla, isterse gösterilerle beyan etmiştir. Dağlık Karabağ sorunu Azerbaycan'ın gelişmesi, ekonomik bakımdan kalkınması için olduğu kadar, bağımsızlığı, ülkesel bütünlüğü açısından önemlidir.

Dağlık Karabağ sorununun yanında, güvenlik de Azerbaycan'ın askeri gücüne önem vermesini gerektiren önemli bir unsurdur. Diğer devletler gibi Azerbaycan da “iyi niyetlerine” veya “kuru sözlerine” güvenmemelidir. Özellikle Rusya ve İran gibi komşuları olan bir devlet için ise hayati önem taşımaktadır. Savunmasını sağlayabilmek için Azerbaycan askeri, hazırlığını ve öteki güç öğelerini en üst düzeyde kullanmaya ve geliştirmeye özen göstermelidir. Askeri gücün sadece savunma amacıyla kullanılmadığı herkes tarafından bilinmektedir. Silahlarla ilgili bir başka nokta, bunların sadece askeri açıdan değil, belki daha önemlisi siyasal açıdan değil ya da siyasal çerçevede değerlendirilmesi gerekir. Bu konuda en iyi örnek nükleer silahların durumudur. Bu silahlar düşmana verilebilecek fiziksel zararlar kadar, diplomatik pazarlıklarda oynadıkları rol bakımından da önemlidir. Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun çözümü için dış politik araçlarından sadece birine, özellikle ekonomik yöntemlere veya diplomasiye ağırlık vermemeli, tüm dış politika araçlarını seferber ederek etkin bir şekilde kullanmaya çalışmalıdır. Bunların içinde askeri güç ve silahlar önemli yer tutmalıdır. 1994 yılında yapılan ateşkes antlaşmasının yanında Azerbaycan'ın dış politikasını kuvvetlendirmek, daha inanılır duruma sokmak için sınır boylarında askeri manevralar düzenlenmelidir.

Bunun yanında Azerbaycan çok kısa zamanda konvansiyonel silah kapasitesini artırmalı ve nükleer silah elde etmek için çalışmalıdır. Dükler silahlar, atom bombası ve diğer gönderme

araçları Dağlık Karabağ sorununun çözümünü daha da hızlandırabilir ve Azerbaycan çıkarları doğrultusunda çözümünü sağlayabilir. Bu silahlar Azerbaycan'ın savunması ve güvenliği içinde yaşamsal önem arz etmektedir.

SONUÇ

1980'li yılların sonlarına doğru dünyanın iki süper gücünden biri olan Sovyetler Birliği parçalanmıştır. Bu parçalanma beraberinde Türk Cumhuriyetlerin bağımsızlığını getirmiştir. Özellikle Mihail Gorbaçov'un reformlarından olan "Glasnost" (Açıklık) ve "Perestroyka" (Yeniden Kurma) uzun süre duyguların açıkça ifade edilmesine ve dağılma sürecinin hızlanmasına zemin hazırlamıştır. Bu olaylar doğrultusunda çatışmaların en önemlisi ve halen dünya gündeminde devam etmekte olan Dağlık Karabağ olayları meydana gelmiştir.

Dağlık Karabağ ve Ermenistan'daki Ermenilerin Azerbaycan sınırları içerisindeki kalan Dağlık Karabağ'ı kendilerine bağlamak istemeleri Azerbaycan'ı hiç istemediği bir çatışmanın içerisine sürüklemiştir. Bu olaylar sonucunda Ermenistan'da yaşayan Azerilere yapılan baskılar ve bu insanların Ermenistan'dan kovulmaları için yapılan planlar Azerbaycan'ın sert tepkisine yol açmıştır. Bunun sonucunda beklenildiği gibi Azerbaycan'da da Ermenilere karşı baskı ve şiddet uygulanmıştır. Bunun sonucu olarak Sumgayıt ve 20 Ocak olayları meydana gelmiştir. Bu olaylar ise merkezi hükümeti Azerbaycan'ı yeniden işgali yönünde harekete geçirmiştir. Bu olaylar neticesinde Ermenilerin askeri ve siyasi baskısı artarak devam etmiş, fırsattan istifade Azerbaycan'ın birçok bölgesi işgal edilmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılma süreci tamamlanmış, Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ile birlikte olaylar uluslararası sorun haline gelmiştir. Günümüzde ise sadece barış sürecine girmiş olan Azeri-Ermeni sorunu yine önceliğini korumaktadır ve dünyanın çözümü zor sorunlarından biri olarak kalmaktadır. Bazı

devletlerin ve uluslar arası örgütlerin tüm çabalarına rağmen çözülmemiş olan bu sorun aslında uluslar arası sistemde var olan anarşik düzenle sıkı-sıkıya bağlıdır. Eğer, bu sorunun çözümü için yapılan tüm girişimlerde uluslar arası hukukun ilkeleri, bazı dini yakınlık gibi subjektif nedenlerden üstün tutulmuş olsaydı, bu sorun çoktan kendi adil sonucuna kavuşmuş olurdu. Bu subjektif nedenlerle Rusya gibi bazı devletlerin bölgede var olan çıkarları ve bu çıkarlarını korumak için uluslar arası hukukun ilkelerinin çiğnenmesi dâhil başvurduğu her türlü girişim de dikkate alınırca sorunun çok kısa zamanda çözüme kavuşmasını beklemek biraz fazla iyimserlik olacaktır. Bütün bunlara bir de ülke içinde var olan ekonomik sıkıntılar ve geri kalmışlık gibi darboğazlar, ordunun ağır durumu ve Azerbaycan'ın uluslar arası arenada sahip olduğu ve Ermeni lobileri tarafından kazandırılan olumsuz imajı da hesaba katıldığında durum oldukça zor görünüyor. Bu sorunun çözümünü üstlenmiş AGİT gibi örgütlerin ve bu örgüt çerçevesinde kurulmuş olan Minsk grubunun yapıları gereği bu konuda etkin faaliyet gösterememesi, sorunun çözümünün gecikmesine neden olmaktadır. En son Rusya ve AGİT'in girişimleriyle 1994 yılında Azerbaycan ile Ermenistan arasında bir ateşkes antlaşması imzalanmış ve günden sonra umut verici bir gelişme olmamıştır.

Sorunun çözümü Azerbaycan'ın ülkesel bütünlüğü, ekonomik ve sosyal gelişmesi ve dünya devletleri arasında hak ettiği yeri tutması için hayati önem arz etmektedir. Etnik unsurlar bakımından zengin olan ve önemli jeopolitik ve doğal kaynakları nedeniyle bölgesel güçlerin gündeminde olan Azerbaycan'ın, sorunu Ermenilerin istediği doğrultuda çözüme yoluna gitmesi Azerbaycan'ın sonunun başlangıcı olabilir. Bu gibi nedenlerden dolayı Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununu toprak bütünlüğü içinde ve uluslararası hukukun ilkelerine uygun olarak önerdiği çözüm projelerini kabul etmek istememeleri, bununla birlikte bölgesel güçlerin ve uluslararası örgütlerin Ermenistan'a etki yapmamaları sorunun yakın zamanlarda çözülme olasılığını hiçe indirmektedir. Ermeniler ise yapıcı olmayan tutumları sürdürmekte ve tam bağımsızlık istemekte ısrar etmektedir. Sorunun devam etmesi bir milyona yakın mülteci ve zorunlu göçmeni bulunan ve ağır ekonomik şartlar altında kıvranan Azerbaycan'ın siyasi, ekonomik, sosyal ve psikolojik sorunlarını arttırmakta ve derinleştirmektedir.

Günümüz uluslararası sisteminin temelini devlet ülkesinin bütünlüğü ilkesi oluşturmaktadır. Bu ilke gereğince Azerbaycan'ın rızası olmadan Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığının ya da Ermenistan'la birleşmesinin hukuki geçerliliği olmayacaktır. Azerbaycan yönetiminin ise böyle bir duruma rıza göstermesi mümkün gözükmemektedir. Öte yandan, Azerbaycan Dağlık Karabağ'a ülke bütünlüğü çerçevesinde mümkün olan en yüksek özerkliği vermeye hazır olduğunu başından itibaren açıklamıştır. Bu durumda, Dağlık Karabağ sorununa adil ve kalıcı çözüm yalnız uluslararası hukuk temelinde sağlanabilir (www.asam.org.tr, 2007).

Bu çerçevede barışçı çözüm iki şekilde gerçekleşebilir. Birincisi, Ermenistan yönetiminin düşünsel değişim yaşamasıdır. Öncelikle Ermenistan yönetiminin Azerbaycan rıza göstermediği sürece sınır değişikliğinin mümkün olamayacağını ve güç kullanarak toprak kazanmanın kabul edilemez olduğunu kabul etmesi gerekir. Bunun sonucu olarak Ermenistan yönetiminin irredentist politikalardan vazgeçmesi gerekecektir. Ne var ki, Ermenistan yönetiminde böyle bir zihinsel değişim gözlenmemektedir. Mevcut zihniyetin devam etmesi halinde ufukta her hangi bir barışçı ve adil çözüm gözükmemektedir. İkinci olarak, hakkaniyete uygun, dengeli bir barışçı çözüme ancak Batılı ülkelerin ve uluslararası örgütlerin Ermenistan yönetimine baskı uygulamasıyla ulaşılabilir. Ermenistan uluslararası hukuku ihlal ederek Azerbaycan'a saldırmış ve topraklarının yüzde 20'sini işgal etmiştir. Aynı zamanda Ermenistan'ın irredentist politikası sonucunda yaklaşık bir milyon insan yurdunu terk etmek zorunda bırakılmıştır. Uygar dünyanın nazarında süre giden bu eylemin “insanlığa karşı suç” olarak değerlendirilmesi gerekir (www.asam.org.tr, 2007).

Öte yandan Ermenistan yönetimi bununla da kalmamakta, Cenevre Sözleşmesiyle yasaklanmış ve savaş suçu sayılmış olmasına rağmen kendi vatandaşlarını veya diasporadaki Ermeni sivil nüfusu işgal altındaki topraklara yerleştirmektedir. Bu manzara karşısında, Batılı ülkelerin Ermenistan konusunda duygusal bir zafiyetlerinin olduğu görülmektedir. Ermenistan yönetiminin uluslararası hukuka ve evrensel değerlere karşı açtığı bu savaşta, Batılı ülkelerin baskı uygulamak bir yana, adeta Ermenistan'ı ödüllendirdiği izlenimi doğmaktadır.¹⁶ Batı uygarlığı bazı evrensel değerler üzerinde yükseldiği iddiasındadır. Askeri güç kullanılarak toprak işgali ve bunun sonucunda yüz

binlerce sivilin kendi vatanlarında “etnik temizliğe” tabi tutulması hangi gerekçeyle meşru ve kabul edilebilir bir olgu gibi gösterilebilir? Batılı ülkeler ve bu çerçevede Minsk Grubu eş başkanlığını yürüten devletler, sorunun çözüm noktası olarak uluslararası hukuku değil, mevcut fiilî durumu temel alma eğilimindedir. Böylece uluslararası hukuk temelinde barışın sağlanması için değil, adeta Azerbaycan’ın işgal olgusuyla barışması için baskı uygulamaktadırlar (www.asam.org.tr, 2007).

1988 yılından itibaren göçmen durumuna düşürülen yaklaşık 1 milyon Azerbaycan Türkü çok ağır şartlar altında yaşamlarını sürdürmektedirler. Çeşitli ülkeler ile yerel ve uluslararası yardım kuruluşlarından alınan yardımlar ile yaşamlarını sürdürmeye çalışan göçmenlerin geleceğe umutla bakabilmeleri için ortada ne Azerbaycan Devleti ve ne de bölgesel ve uluslararası güçler tarafından atılmış somut bir adım vardır.

Azerbaycan’ın ve haliyle göçmenlerin en büyük umutları Türkiye’dir. Ancak ülkemizin içerisinde bulunduğu ekonomik şartlar Türkiye’nin Azerbaycan göçmenleri ile yeterince ilgilenmesine olanak tanımamaktadır. Ancak mevcut şartların içerisinde de yapılabileceklerin en iyisinin yapıldığını söylemekte pek mümkün değildir.

Diğer yandan Türkiye kamuoyu da yanı başımızda kardeşimiz olan 1 milyon göçmene gerekli ilgiyi göstermemiştir. Bunun bir çok geçerli sebebi olmasının yanı sıra en önemli sebeplerden birisi de kamuoyumuzda bu konunun yeterince bilinmemesidir. Azerbaycan bağımsızlığın ilk yıllarını sancılı geçirmiş birçok dış tehdit, iç istikrarsızlık ve ekonomik zorluklarla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Ancak bağımsızlıktan artık on yıldan fazla geçmiştir ve ülke özellikle yapmış olduğu petrol ve doğal gaz anlaşmaları ile ekonomik sorunlarını çözmeye yoluna girmiştir. Azerbaycan halkının sıradan kesimleri gibi göçmenler de umutlarını petrolden gelecek olan gelire bağlamışlardır. Zira yaşanan bu umutlarda petrol geliri ile hem güçlü bir ordu kurularak topraklar işgalden kurtarılacak ve hem de göçmenlere olan devlet yardımı artacaktır. Ancak halkın bu umutları da giderek tükenmektedir. Zira elde edilecek gelirlerin halkın bu kesimlerine yansıtılmayacağı endişeleri gittikçe güçlenmektedir.

Mültecilerin (Kaçkınların) ve mecburi göçmenlerin evlerine dönebilme umutları her geçen zaman içerisinde biraz daha azalırken, artık 15 yılı çoktan aşmış olan bu zaman dilimi içerisinde bu göçmenlere yardım eden yerel ve uluslararası yardım kuruluşlarının da sayısında giderek bir azalma görülmektedir. Azerbaycan halkının her ferdi gibi göçmenlerin de en büyük dileği Ermenistan tarafından işgal edilmiş topraklarının kendilerine verilmesi ve en temel haklardan olan kendi evlerinde ve kendi yurtlarında yaşamak haklarının geri iade edilmesidir.

Dış yardımların giderek azaldığı ve içeride ise giderek umutların tükendiği bir ortamda yüzyılın dramını yaşayan Azerbaycan Türklerine yardım elini uzatmak Azerbaycan hükümetinin vatandaşlarına olan tabii vazifesi, uluslararası kurumların insanlık adına olan borcu ve Türk insanının ise bir kardeşlik görevidir. Zor durumdaki göçmenler ise herkesten özellikle de Türk kamuoyundan bu borcun ödenmesini beklemektedirler

KAYNAKÇA

- ABDULLAYEV, Asger (1998), *Ermenistan'ın Azerbaycan'a Karşı Siyasi Tecavüzkarlığı, XIX. Asrın Sonu XX. Asır*, Elm Neşriyat, Bakü.
- AHMEDOV, Elçin (1992), *Ermenistan'ın Azerbaycan'a Tecavüzü ve Beynelhalk Teşkilatlar*, Maarif Neşriyatı, Bakü.
- AKAŞ, Cem ve Sevin Okyay (1995), *Gorbaçov'un Rusya'sı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- AKKAYAN, Taylan (1979), *Göç ve Değişim*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- ALİYEV, İlham, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, "Hocalı Katliamı",
<http://www.president.az/azerbaijan/khojali/dosce>, 25.04.2007.
- ALİZADE, Mehmet (1997), *İstiklale Doğru*, Bakü Asya Üniversitesi Neşriyatı, Bakü.
- ARI, Tayyar (1997), *Uluslararası İlişkiler*, Alfa Yayın-Basım Dağıtım, 2. Baskı, İstanbul.
- ARMAOĞLU, Fahir (1995), *20.yy Siyasi Tarihi (1980–1990)*, 2.Baskı, Ankara.
- ASLAN, Ahmet (1991), *Dar Geçit Azerbaycan'ın Demokrasi Yolundaki Çilesi*, Yeni Düşünce Yayınları, Ankara.
- ASLAN, Yasin (1992), *Azerbaycan Tam Bağımsızlık Yolunda*, Berikan Yayınevi, Ankara.

ASLAN, Yasin (1993), “Azerbaycan Aydınlarının Dağlık Karabağ Üzerindeki Ermeni Taleplerine Reaksiyonu”, *Azerbaycan Dergisi*, S:263.

ASLANLI, Araz (2001), “Tarihten Günümüzde Karabağ Sorunu”, *Avrasya Dosyası*, Azerbaycan Özel, İlkbahar, C:7, S:1.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve Helsinki Nihai Senedi, (2000),

<http://www.belgenet.com/arsiv/sozlesme/hns1975.html>, 04.07.2007.

AYDIN, Mustafa (2002), *Dağlık Karabağ Sorunu, Türk Dış Politikası*, Cilt II, İletişim Yayınevi, İstanbul.

Azerbaycan Cumhuriyetinde Kaçkınlar ve Mecburi Göçkünler Hakkında İstatistik Albümü, 1999.Yıl, Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi Yayınları, Bakü.

Azerbaycan, Kadim Coğrafyanın Genç Ülkesi, Demografik Yapı,

<http://www.ihh.org.tr/azerbaycan/genelbilgiler/demografik/demografik.html>, 09.07.2007.

Azerbaycan Türk Sanayici ve İşadamları Beynelhalk Cemiyeti,

<http://www.tusiab.org/index.php?MID=views&viewd=113,08>, 09.07.2007.

Azerbaycan Türk Sanayici ve İşadamları Beynelhalk Cemiyeti,

<http://www.tusiab.org/index.php?MID=views&viewd=113,08>, 09.07.2007

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi (2007), Azerbaycan Rakamlarda,

<http://www.azstat.org/publications/azfigures/2007/az/004.shtml>, 09.07.2007.

Azerbaycan Türk Sanayici ve İşadamları Beynelhalk Cemiyeti, Sosyal Yapı

<http://www.tusiab.org/index.php?MID=views&viewid=48&PHPSESSID=e326a221f6e7f53329cab3f2b56ee85c>, 09.07.2007.

Azerbaycan'ın Eğitim Sistemi ve Türkiye ile İlişkileri,

<http://www.azembassy.org.tr/genel.htm#bes>, 05.07.2007.

Azerbaycan Tarihi,

<http://www.azembassy.org.tr/genel.htm#bir>, 07.07.2007.

Azerbaycan Ekonomisi (2004),

www.zaman.ro/2004/10/01/roportaj/default.htm, 08.07.2007.

Azerbaycan Cumhuriyeti,

<http://www.turan.tc/turk/azerbaycan/azerbaycan.html>, 08.07.2007.

Azerbaycan'ın Yıllara Göre Enflasyon Oranları (2007), Azerbaycan Milli Bankı (2007)

www.nba.az, 07.07.2007.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi (2007), Azerbaycan Rakamlarda,

http://www.azstat.org/publications/azfigures/2007/az/005.shtml#t5_5, 08.07.2007.

BEŞİROĞLU, İntikam (2001), “19–20 Yüzyıllarda Ermenistan'daki Azeri Türklerinin Göç Ettirilmesi ve Soykırım Gerçekliği”, *Avrasya Dosyası*, Azerbaycan Özel, C:VII, İlkbahar.

BEŞİROĞLU, İntikam (2006), “19.-20. Yüzyıllarda Ermenistan'daki Azeri Türklerinin Göç Ettirilmesi Ve Soykırım Gerçekliği”,

<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=45&yazi=1097>, 18.11.2006.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Temsilciliği (1997), *Dünya Mülteciliğinin Durumu 1997–1998*, Bir İnsanlık Sorunu Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Temsilciliği Yayınları, Ankara.

Birleşmiş Milletler Türkiye Temsilciliği (1998), *Sığınmacı ve Mülteci konularındaki Uluslararası Belgeler ve Hukuki Metinler*, Birleşmiş Milletler Türkiye Temsilciliği Yayınları, Ankara.

Birleşmiş Milletler Günü,

www.memocal.com/bgvh/BirlesmisMilletlerGunu.asp, 05.07.2007.

Birleşmiş Milletler'den uyarı: Azeri mültecileri unutmayın (2006),

<http://www.ozgurgundem.net/yazdir.asp?haberid=17000>, 04.07.2007.

BUDAK, Mustafa (1995), “Osmanlı-Rus İlişkilerine Kafkasya”, *Avrasya Etütleri*, C:1, S:4 Kış.

BUDAK, Mustafa (1996), “Azerbaycan-Ermenistan İlişkilerine Dağlık Karabağ Meselesi Ve Türkiye'nin Politikası”, *Kafkas Araştırmaları*, S:2, İstanbul.

CABBARLI, Hatem (2006), Dağlık Karabağ Sorununun Çözümünde Son Gelişmeler,

<http://www.azsam.org/modules.php?name=News&file=article&sid=88>, 04.07.2007.

CAFERSOY, Nazım (2001), *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992 - Haziran 1993) Bir Bağımsızlık Mücadelesinin Diplomatik Öyküsü*, Asam Yayınları, Ankara.

ÇİLOĞLU, Fahrettin (1991), *Rusya Federasyonun Ve Trans Kafkasya'da Etnik Çatışmalar*, Sinatle Yayınları, İstanbul.

DURAN, Meltem (2002), *Azerbaycan Ülke Etüdü*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.

ERGÜN, Muammer, Azerbaycan Eğitim Sistemi,

<http://w3.gazi.edu.tr/web/mergun/azbegt.htm>, 08.07.2007.

ERTÜRK, Emin, Uluslararası İlişkiler,

www.enfal.de/sosyalbilimler/u/004.htm, 11.07.2007.

Finansbank (2007), Azerbaycan'ın Genel Ekonomik Durumu,

http://www.kobifinans.com.tr/dis_pazar/040101/567, 08.07.2007.

- FURAYEV, V.K (1998), *En Yeni Tarih*, Maarif Neşriyatı, Bakü.
- GASIMOVA, Tazagül (2004), Qarabağ Probleminin Demografik Hüsusiyyətləri
http://www.azadqarabag.azerall.info/ts_gen/azl/meqale/2004/q-53.htm, 25.05.2007.
- GEL, Fethi Ahmet (2006), *Yeni Yüzyılda Azərbaycan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Türkiyə İlişkileri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- GEZGİN, Fikret (1994), *İşgücü Göçü ve Avusturya'daki Türk İşçileri*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- GÜNLÜBOL, Mehmet (1985), *Uluslararası Politika*, 3. Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- GÜREL, Şükrü (1992), “Karabağ Sorunu Üzerine Bir Not”, *Anadolu Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* (Ocak-Haziran), C: 47.
- HATEMOV, Vügar (2005), *Dağlık Karabağ Problemi Doğrultusunda Azərbaycan'da “Kaçkın” Göçünün Doğurduğu Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Problemler*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
<http://tr.wikipedia.org/wiki/Ambargo>, 11.07.2007.
<http://tr.wikipedia.org/wiki/Propaganda>, 10.07.2007.
http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0slam_Konferans%C4%B1_%C3%96rg%C3%BCt%C3%BC, 07.07.2007.
- 1988–1989-cu illərdə Azərbaycanlıların Ermənistandan deportasiyası,
<http://www.human.gov.az/?sehife=etrafli&dil=az&sid=MTIyMTA2MTA4MTIzNjA2Ng>,
05.05.2007.
- İLHAN, Suat, *Türkiyə'nin ve Türk Dünyası'nın Jeopolitiği*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1992.
- KANPOLAT, Hasan (2005), *Azərbaycan Genel Seçimlərinə Hazırlanıyor*,

<http://www.asam.org.tr/temp/temp125.pdf>, 13.07.2007.

KANTARCI, Şenol (2005), Karabağ Sorunu Diplomasi İle Çözülemez: Askeri Müdahale Şart,

<http://www.azerbaycankulder.org/krbg-art03.html>, 04-05.07.2007.

Karabağ Çıkması (2007),

http://www.globalstrateji.org/TUR/Icerik_Detay.ASP?Icerik=953, 06.07.2007.

KURBANOV, Erjan (1996-1997), “Azerbaycan’ın Güvenlik Kaygıları: Dağlık Karabağ Üzerinde Ermenistan ile Çatışma ve Diğer Ülke içi Anlaşmazlıklar”, *Avrasya Etütleri*, C:3, S:4, Kış.

LÜTEM, Ömer Engin (2001), Olaylar ve Yorumlar,

www.eraren.org/tur/eren.html, 05.07.2007.

LÜTEM, Ömer Engin (2001), Olaylar ve Yorumlar,

www.eraren.org/eng/125.11.htm, 05.05.2007.

MEHERREMOV, Ramil (1996), *Yukarı Karabağ Sorununun Uluslararası Politikadaki Yeri*, Azerbaycan Cumhuriyeti, Qafqaz Üniversitesi Lisans Bitirme Tezi, Kamu Yönetimi Bölümü.

Minsk Process, Composition,

<http://www.osce.org/item/21979.html>, 25.04.2007.

MURADOV, Vügar (2003), *1988–1994 Yılları Arasında Dağlık Karabağ Olayları ve Azerbaycan’daki Göçmenlerin Durumu*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

MUSTAFAYEV, Zahid (1996), *Karabağ Kan İçinde*, Azerbaycan Ansiklopedisi, Neşriyat-Poligrafiya Birliğı, Bakü.

- OGAN, Sinan (2003), Ermenistan'ın Tehcir Politikası ve Neticesi: Azerbaycan'da Göçmen (Kaçkın) Sorunu,
<http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=69>, 15.05.2007.
- OGAN, Sinan (2007), Yüzyılın Dramı... Azerbaycan'da Göçmen (Kaçkın) Sorunu
<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=41&yazi=466>, 25-26.04.2007.
- OGAN, Sinan (2001), “Yüzyılın Dramı-Azerbaycan'da Göçmen (Kaçkın) Sorunu”,
Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel, İlkbahar, C:7.
- ÖKE, Mim Kemal (1991), *Ermeni Sorunu 1914-1923*, Türk Tarih Kurumu Basımevi,
Ankara.
- SANDER, Oral (2000), *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitapevi Yayınları, 8.Baskı,
Ankara.
- SEFEROV, Rehman ve Arif Akkuş, Azerbaycan Nüfusunun Eğitim Açısından Analizi,
http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler%5CRehman%20SEFEROV%20-%20Akif%20AKKU%C5%9E%5C357-376.pdf, 08.07.2007.
- SELÇUK, Hasan (2004), *Yeni Yüzyılda Azerbaycan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Tasam Yayınları, İstanbul.
- SEMEDZADE, Ziyad (1995), *Dağlık Karabağ, Na'malum Hakikatlar*, Vatan Neşriyatı,
Bakü.
- SPROULE, Anna (1996), *İnsanlık Tarihine Yön Verenler-Mihail Gorbaçov*, Çev.Leyla Onat, İlk Kaynak Yayınları, Ankara.
- ŞİHALİYEV, Emin (2002), *Türkiye ve Azerbaycan Açısından Ermeni Sorunu*, Türk Kültür ve Eğitim Norm Geliştirme Vakfı Yayını, Ankara.
- ÜLKÜ, İrfan (2000), *Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan*, Doğan Kitapçılık Yayınları,
İstanbul.

- TAŞKIRAN, Cemalettin (1995), *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- TÜRSAN, Nurettin ve Diğerleri (1992), *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlığı ve Karabağ Olayları*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul.
- YALÇINER, Yılmaz ve Hamdi Döndüre, Propaganda,
http://www.sevde.de/islam_Ans/P/10.htm, 10.07.2007.
- YERASİMOS, Stefanus (1995), *Milliyetler Ve Sınırlar-Balkanlar, Kafkasya Ve Ortadoğu*, Çev. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, 2.Baskı, İstanbul.
- YEŞİLOT, Okan (2001), “Bağımsızlığın Onuncu Yılında Azerbaycan'da Kaçkın Ve Mecburi Göçmenlerin Problemleri”, Marmara Üniversitesi, *Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının Onuncu Yılına Hasredilmiş Konferansa Sunulmuş Tebliğ*, İstanbul.
- YEŞİLOT, Okan (2006), “Karabağ Savaşının Sessiz ve Mağdur Tanıkları”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.15.
- YILDIRIM, Dursun ve Cihat Özönder (1991), *Karabağ Dosyası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları:118, Seri III-A 31, 2. Baskı, Ankara.

ÖZGEÇMİŞ

Hüseyin VERMEZ 22.12.1978 yılında Uşak'ın Eşme ilçesinde doğdu. İlkokulu Eşme'nin Kayalı Köyü İlkokulu'nda tamamladıktan sonra, orta öğrenimini Uşak Anadolu Lisesi'nde tamamladı. 1999-2000 eğitim-öğretim yılında Azerbaycan Bakü Devlet Üniversitesi'nin Sosyal İlimler ve Psikoloji Fakültesi'nin Sosyoloji Bölümünü kazandı. 2001-2002 yılında Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümüne yatay geçiş yaptı. 16 Haziran 2004'te mezun oldu. Halen Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim dalında eğitimini sürdürmektedir